

**XIINXALA HUBANNAA GILGAALOTA DUBBISA
BARATTOOTA KUTAA 9FFAAFI 10FFAA: HAALA
MANNEEN BARNOOTAA SADARKAA 2FFAA AANAA
MAANNA**

HINDII ABDUU

**WARAQAA QORANNOO DIGRII LAMMAFFAA AFAAN
OROMOO FI OGBARRUU BARSISUUN GUUTTACHUUF
QOPHAA'EE, YUUNIVARSTII JIMMAA, KOLLEJJII SAAYINSII
HAWAASAA FI HUUMAANITIITTI MUUMMEE AFAAN
OROMOO FI OGBARRUUF DHIYAATE**

**HAGAYYA 2022
JIMMA**

**Yuunivarsitii Jimmaa
Kolleejjii Saayinsii Hawaasaa fi Humaanititti
Muummee Afaan Oromoo fi Ogbarruu**

**Xiinxala Hubannaa Gilgaalota Dubbisa Barattoota Kutaa 9ffaafi
10ffaa: Haala Manneen Barnootaa Sadarkaa 2ffaa Aanaa Maannaa**

Hindii Abduutiin

**Gorsaan: Alamayyoo Faqqadaa (PhD)
Gorsaa gargaaraa: Taayyee Guddataa (PhD)**

**Hagayya 2022
Jimma**

Yuunivarsitii Jimmaa Sagantaa Digirii Lammaffaa

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoo fi Ogbaruun ittiin guuttachuuf Hindii Abduutiin, Mataduree “**Xiinxala Hubannaa Gilgaalota Dubbisa Barattoota Kutaa 9ffaafi 10ffaa: Haala Manneen Barnootaa Sadarkaa 2ffaa Aanaa Maannaa**” jedhurratti qophaa’e adeemsa barbaachisu guutee dhiyaatedha.

Maqaa qoratuun _____ mallattoo _____ Guyyaa _____

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Qoraa Keessaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Gorsaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Gorsaa gargaraa _____ mallattoo _____ Guyyaa _____

Itti Gaafatamaa Muummee yookiin Walitti Qabaa Sagantaa Digirii Lammaffaa

IBSA

Ani qoratuun maqaafi mallattoon kiyya armaan gaditti eerame, qorannoon kun hojii kiyya ta'uufi kanaan duras Yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbaaf kan hin dhiyaanne ta'uusaa, akkasumas, wabiileen qorannoo kanaaf dubbise haala seera qabeessa ta'een fudhadhee wabii keessatti kaa'uu koo nan mirkaneessa.

Maqaa: Hindii Abduu Fayisaa

Mallattoo _____

Guyyaa _____

GALATA

Hunda dura hojii qorannoo kana na jalqabsiisee na xumursiisee Rabbii guddaa hundaa ol ta'e galanni haa ta'uuf jedha. Itti annsuudhaan, gorsaa koo Dr Alamayyoo Faqqadaa hamiileefi kaka'umsa daangaa hin qabneen dadhabbiif fi nuffii tokko malee yeroo isaanii aarsaa gochuun gorsaafi hubannoo cimaa naaf kennuun hojii koof jabina naaf ta'aniiru. Hamiilee fi dandeettiin ittiin hojjedhu na gonfachiisuun hanga hojiin qorannoo eegalamee xumuramutti deggarsa itti fufiinsaa waan naaf taasisaniif galanni koo daanga hin qabu.

Akkasumas, hojii qorannoo kana keessatti milkaa'ina hojii koof gorsaa fi deggarsa ogummaa naaf kennuun kan na jajjabessan gorsaa gargaaraa koo Dr. Tayyee Guddataa tiif galanni koo guddaadha.

Dabalatanis, barsiisoota Afaan Oromoo Manneen Barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 9ffaa fi 10ffaa barsiisan qormaata qopheessuufi madaaluu, akkasumas, af-gaaffii qophaa'ee isaaniif dhiyaatee irratti deebiifi yaada ogummaa isaanii naf kennaniifi barattootaa qormaata isaaniif dhiyaate irratti hirmaachuun deebii naf kennan galanni koo guddaadha.

Kana malees, qorannoo kana yeroon gaggeessuu kanneen deggarsa yaadaafi hamiilee naaf kennan barsiisaa Abbabaa Sisaayi fi Obbo Adaanaa Dheeressaa kompiiteera irratti barreessuun kan na deggeeran fi kan maqaa isaanii hunda tarreessuu hindandeenye deggarsa naf godhaniif galanni koo isaaniif mala.

Dhumarrattis, hojii qorannoo kana yeroon gaggeessutti deggarsa hamiilee naaf kennuun kan na jajjabeessuun cimina kan naaf ta'an abbaa manaa koo Abduushukur Abdullee fi mucaa koo Amiir Abduushukur galanni koo guddaadha

BAAFATA

GALATA.....	v
BAAFATA.....	vi
TARREEFFAMA GABATEE.....	ix
TARREEFFAMA SUURAALEE.....	x
AXEREERAA.....	xi
BOQONNAA TOKKOO: SEENSA	1
2.1. Seendubee Qorannichaa	1
1.2. Ka’umsa Qorannichaa.....	4
1.3. Kaayyoo Qorannichaa.....	6
1.3.1. Kaayyoo Gooroo.....	6
1.3.2. Kaayyoo Gooree	6
1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa	6
1.5. Daangaa Qorannichaa	7
1.6. Hanqina Qorannichaa.....	8
BOQONNAA LAMA: SAKATTA’A BARRUU.....	9
2.1. Maalummaa Dubbisuu	9
2.2. Faayidaa Dubbisuu	11
2.3. Dubbisa Hubachuu (Reading Comprehension)	12
2.4. Wantoota Dubbisani Hubachuurratti Gufuu ta’an	13
2.4.1. Ilaalchafi Gocha Barsiisaarraa Mul’atan	13
2.4.2. Dubbisuuf Onnachiisuu Dhabuu Barattoota	13
2.4.3. Malleen Hubannoon Dubbisuu Ittiin Barsiisan.....	14
2.4.4. Karoorsuu Dhabuu	15
2.4.5. Adeemsa Dubbisuu Itti Fayyadamuu Dhabuu	15
2.5. Tarsiimoolee Yeroo Dubbisuu.....	17
2.5.1. Sakatta’aan Dubbisuu.....	17
2.5.2. Ariitiin Dubbisuu	18
2.5.3. Bal’inaan Dubbisuu.....	19
2.5.4. Gadi Fageenyaan Dubbisuu	19
2.6. Adeemsa Dandeettii Dubbisuu Itti Barsiifamu	19

2.6.1. Dubbisa duraa (Pre-reading phase)	21
2.6.2 Yeroo Dubbisuu (while reading phase)	21
2.6.3. Dubbisa Booda (post reading)	21
2.7. Gilgaalota Dubbisa	22
2.7.1. Gilgaalota Dubbisa Duraa	22
2.7.2. Gilgaalota Yeroo Dubbisuu	23
2.7.3. Gilgaalota Dubbisa Boodaa	23
2.8. Yaadxina Modeela Hubannaa Dubbisaa	24
2.8.1. Modeela hubannaa dubbisa jalaa-olii	24
2.8.2. Modeela hubannaa dubbisu irraa-gadii	25
2.8.3. Modeela hubannaa dubbisa waliin dubbii	26
2.9. Sakatta'insa qorannoo walfakkaatan.....	27
BOQONNAA SADI: MALLEEN QORANNICHAA	30
3.1. Saxaxa Qorannichaa.....	30
3.2. Irraawwatama Qorannichaa.....	30
3.3 Madda Ragaalee	31
3.4. Iddattoofi Mala Iddatteessuu	31
3.5. Meeshaalee Ragaan Ittiin Funaaname.....	32
3.5.1. Qormaata	33
3.5.2. Af-gaaffii	34
3.5.3. Daawwannaa Daree.....	35
3.5.4. Sakattaa'a Dookimeentii	36
3.6. Mala xiinxala Ragaalee	37
BOQONNAA AFUR: XIINXALA RAGAALEE	38
4.1. Odeeffannoo kennitootaa	38
4.1.1. Barsiisotaa	38
4.1.2. Barattootaa.....	38
4.2. Xiinxala ragaalee qormaata barattootaa	39
4.2.1. Xiinxala Qormaata barattoota mana barumsa Yabbuu sadarkaa 2ffaa.....	43
4.2.1.1. Xiinxala qormaata barattoota mana barumsa Yabbuu sadarkaa 2ffaa kutaa 9.....	44
4.2.1.2. Xiinxala qormaata barattoota mana barumsa sadarkaa 2ffaa Yabbuu kutaa 10.....	45

4.2.2. Xiinxala Qormaata barattoota mana barumsa Haroo sadarkaa 2ffaa	46
4.2.2.1. Xiinxala qormaata barattoota mana barumsa sadarkaa 2ffaa Haroo kutaa 9	47
4.2.2.2. Xiinxala qormaata barattoota mana barumsa sadarkaa 2ffaa Haroo kutaa 10	48
4.2.3. Xiinxala Qormaata barattoota manneen barnoota lammaan keessatti	49
4.2.3.1. Xiinxala qormaata barattootaa kutaa 9 manneen barnoota lammaan keessatti	50
4.2.3.2. Xiinxala qormaata barattootaa kutaa 10 manneen barnoota lammaan keessatti	50
4.3. Xiinxala Af-Gaaffii Barsiisota.....	51
4.3.1. Xiinxala Af-Gaaffii Cufaa	52
4.3.2. Xiinxala af-gaaffii banaa	56
4.4. Xiinxala Daawwannaa Daree	58
4.5. Sakatta'a Dookimeentii	62
4.5.1. Sakatta'a Dookimeentii Barattootaa kutaa 9ffaa.....	63
4.5.2. Sakatta'a Dookimeentii Barattootaa kutaa 10ffaa.....	67
BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOO FI YAABOO	70
5.1. Cuunfaa	70
5.2. Argannoo.....	71
5.3. Yaboo.....	72
WABIILEE	74
DABALEE.....	80

TARREEFFAMA GABATEE

Gabaatee 1. Odeeffannoo barsiisota deebii Kennan	38
Gabaatee 2. Ragaalee barattootaa qorannoo kana irratti hirmaatan	39
Gabaatee 3. Xiinxala bu'aa qormaata hubannoo dubbisa barattoota Barnoota Afaan Oromoo	41
Gabaatee 4. Bu'aa Qormata barattoota kutaa 9ffaafi 10ffaa Mana barumsaa Yabuu sadarkaa 2ffaa	43
Gabaatee 5. Bu'aa Qormata barattoota kutaa 9ffaafi 10ffaa Mana barumsaa Haroo sadarkaa 2ffaa	46
Gabaatee 6. Bu'aa Qormata barattoota kutaa 9ffaafi 10ffaa manneen barnoota lammaan keessatti.....	49
Gabaatee 7. Xiinxala Af-gaaffii Barsiisota	53
Gabaatee 8. Xiinxala sakatta'a Dookimeentii (kitaaba fi dabtara) barattootaa kutaa 9.....	63
Gabaatee 9. Xiinxala sakatta'a Dookimeentii barattootaa kutaa 10	67

TARREEFFAMA SUURAALEE

Suuraa 1. Yeroo barattooni Mana Barumsa sadarkaa 2ffaa Yabbuu kutaa 9ffaa qormata fudhatan.	44
Suuraa 2. Yeroo barattooni Mana Barumsa sadarkaa 2ffaa Yabbuu kutaa 10ffaa qormata fudhatan.	45
Suuraa 3. Yeroo barattooni Mana Barumsa sadarkaa 2ffaa Haroo kutaa 9ffaa qormata fudhatan.	47
Suuraa 4. Daawwannaa Daree barnoota mana barumsa sadarkaa 2ffaa Yabbuu kutaa 10ffaa.	60

AXEREERAA

Qorannoon xiinxala hubannaafi raawwii gilgaalota dubbisa barattoota Manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kuta 9ffaa 10ffaa keessatti bara 2021/2022 barnoota Afaan Oromoo barataa turan irratti ji'a Eblaafi Camsaa bara 2022 keessa gaggeeffameera. Qorannoon hubannaa dubbisa barattoota barnoota Afaan Oromoo irratti hojjetamani murasa jiran keessa xiinxala hubannaa fi raawwii gilgaalota dubbisa irratti xiyyeeffatee gaggeeffame hanga yonnaatti jiru xiqqaadha. Waan kana ta'eef, kaayyoon qorannichaa manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 9ffaa 10ffaa keessatti barattoota barnoota Afaan Oromoo barataa turan hubannaafi raawwii gilgaalota dubbisa irratti qaban xiinxala gaggeessuun qaawwa gama kanaan jiru guutuufidha. Malli qorannoon kun ittiin gaggeeffame mala akkamtaafi ammantaa (walmakaa) dha. Manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo qorannoo kanaaf mala miti-carraa kayyeeffataa ta'een filatamaniiru. Barattoota 820 ta'an manneen barnoota kana lamaan barataa turan keessaa mala carraa tassan (simple random sampling method) fayyadamuun barattoota 269 (%33) ta'an filatamaniiru. Barsiisoota manneen barnoota kana keessatti barnoota Afaan Oromoo barsiisan 5 ta'an keessaa qorattuu qorannoo kanaa osoo hin dabaln mala iddattoo miti-carraa keessaa mala hunda ammataa (comprehensive sampling) fayyadamuun barsiisonni 4 qorannoo kanaaf fudhatamaniiru. Meeshaaleen ragaan qorannoo kana ittiin funaanaman: qormaata, af-gaaffii, daawwannaa dareefi sakatta'a dookimeentii dha. Ragaaleen funaanamanis mala xiinxala ragaalee akkamtaafi ammantaa (walmakaa) ta'een jechaan, lakkoofsaafi dhibbentaan xiinxalamani dhiyaataniiru. Bu'aan qormaata qorannoo kana akka mul'isutti, manneen barnoota lamaaniifi kutaa barnoota lamaan keessatti barattoota 269 ta'an keessaa barattoonni 252 (%94) hubannaa dubbisa isaaniin sadarkaa gaarii fi isaa ol ta'e irratti kan argaman ta'u bira gahameera. Kunis kan ta'uu danda'e yeroon madaallii qormaata kun barattootaaf kenname yeroo itti barattoonni qormaata xumura semisteera 2ffaa qophaa'aa jiran waan ta'eefidha. Haata'uu malee, xiinxalli qormaata kana akka mul'isutti, barattoonni 17(%6) ta'an immoo hubannaa fi gahumsa dubbisa isaaniin sadarkaa gahaa fi gad-aanaa ta'e irratti argamu. Xiinxalli bu'aa qormaata hubannaa dubbisa barattoota manneen barnoota lamaan kutaa 9 sadarkaa gaarii ta'eefi kutaan 10ffaa sadarkaa baay'ee gaarii ta'e irratti kan argaman ta'uu agarsiisa. Xiinxala af-gaaffiirraa fi daawwannaa daree irraa waanti hubatame hubannaa dubbisa barattootaa cimsuuf, barsiisonni hundi tarsiimoolee hubannoon dubbisuu barsiisurratti: adeemsa dubbisa duraa, yeroo dubbisaafi dubbisa boodaa eeganii hojiirra oolchaa akka hin jirre mirkanaa'eera. Kunis, sababa wayiitiin yeroo barnoota Afaan Oromoof torbanitti kenname lama qofaa ta'uu isaafi qabiyyeen barnootaa bal'aa ta'uu isaa irraa kan ka'e ta'uu adda bahee jira. Sakatta'a dookimeentii barattoota manneen barnoota lamaan fi kutaa lamaan irratti gaggeeffame akka agarsiisutti, gilgaalota dubbisa barattootan hojjetamanii argaman keessaa barsiisonni kan sororsan gilgaalota muraasa qofa ta'uu mirkanaa'eera

BOQONNAA TOKKOO: SEENSA

2.1. Seendubee Qorannichaa

Ogummaawwan Afaanii kanneen gurguddoo jedhamuun beekaman dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuudha. Ogummaawwan kanneen keessaa dubbisuufi dhaggeeffachuun karaa ittiin ergaa fudhannu yoo ta'an, barreessuufi dubbachuun immoo karaa ergaa ittiin dabarfannuudha. Dhaamsa darbaa jiruufi barreeffama dhiyaate tokko kallattii sirrii ta'een yoo hindubbisne ergaa dhiyaate hubachuun hindanda'amu. Kanaafuu, barreeffama dhiyaate sirriitti ergaa isaa hubachuuf ogummaa dubbisuu qabaachuun murteessaadha. Geetaachoo, (2018) akka jedhutti dubbisuun walquunnamtii barreeffamaafi dubbisaa gidduutti taasifamuudha. Kunis karaa barreessaan dubbisaadhaaf ergaa ittiin dabarsu ta'ee, dubbisaan kan ergaa ittiin fudhatu ta'uun tajaajila kenna.

Hubannoon dubbisuu akkuma dandeettiiwwan bu'uuraa biroo (dhaggeeffachuu, dubbachuufi barreessuu) kan barumsaan yeroodhaa gara yerootti kan gabbifatamuudha. Namni tokkos dubbisaa gaarii jedhamuuf ga'umsi dubbisarratti qabaachuun murteessadha. Ga'umsi kunis ga'umsa dandeettii dubbisuuti. Ga'umsa kana immoo eenyumtuu taanaan uumamaan ykn dhalootaan kan argatu hinjiru. Erga mana barumsaa galee barumsa idileefi al-idileen gabbifata. Kanaafuu, ogummaa kana argachuufi kan baratamuufis barreeffama keessaa waa argachuun hubannoo ofii gabbifachuuf gargaara (Warquu, 2019, f.9).

Dubbisuun ogummaawwan Afaannii isaan bu'uuraa keessaa hubannaa (comprehension) kan barbaadudha. Hubannaan dubbisuun amma ammaatti Afaanii ittiin barachuu qabatamaa taasisuufi hawwisiisaa kan ta'eedha. Sababni kana ta'eefis, baay'ee murteessaafi dhiibbaa qaqqabsiisuu kan dandu'uudha. Ogummaan hubannaan dubbisuun barattoota gahumsa isaanii fooyyessuu kan danda'udha. Dubbisni hubannoon akkuma waliigalatti beekamaafi eessumatti illee kan fudhatamu. Ogummaa itti amanamuufi jiruufi jireenya dhala namaa hundaa wajjin walqabatuudha. Habannaan barreeffama dubbisuun karaa namoonni oddeeffannoo addunyaa kanaa ittiin argatan.

Hubannoon dubbisuun jireenya dhala namaatiif madda yaada argachuuti. Addunyaa keessa jiraannu kana keessatti beekumsa waliigalaa barattoonni ittiin barataniidha. Barattoonni

ogummaa dubbisuu gaariifi tarsiimoo ittiin dubbisan gabbiffatanii, haala mijataa argametti gargaaramuun odeeffanno bal'aa ta'e argatu. Odeeffannoo bal'aa bira gahuunis kan danda'amu teknoolojii kan akka komputeeraafi interneetii fayyadamuudhaan. Barattoonni teknoolojiifi kitaabolee garaagaraatti fayyadamuun ogummaa hubannoon dubbisuu isaanni dagaagsuuf gahee guddaa qaba. Adeemsi dubbisuu akkasii kunis barattoota ogummaa hubannoon dubbisuu isaanii bu'aa qabeeyyii taasisa. Yaada kana Gayo et al, (2014: 1-6) yemmuu ibsan, "Reading skill is not only necessary for comprehension purpose and getting information linguistic competence development. Reading comprehension has across sectional nature as it affects the whole academic learning process" jechuudhaan ibsaniiru.

Yaanni kun kan nu hubachiisu, ogummaan dubbisuu faayidaa inni qabu hubannoo argachuuf qofa miti. Barattoonni odeeffannoo akka guurratanniifi ga'umsa xiinqooqaa akka gabbiffatanis nigargaara. Habannoon dubbisuun barattoota barnoota Afaanii qofa osoo hintaane, barnoota idilee hundaan illee akka cimatan nitaasisa. Barachuu barattootaas bu'a qabeessa nigodha. Fakkeenyaaf, hubannoon dubbisuun karaa barattoonni itti fayyadama gabbifachuu danda'aniifi ogummaa Afaanii kanneen akka: dubbachuufi barreessuu cimsachuuf nigargaara (Patesan et al. 2014, ff.6-10). Ogummaan hubannoon dubbisuun tajaajila garaagaraatiif waan ooluuf, sadarkaa barnoota garaagaraatti adeemsa baruu-barsiisuu keessatti ni ibsama. Ogummaan hubannoon dubbisuun hojii kalaqa hawaasaas milkeessuuf iddoo guddaa qaba. Sababni isaas ogummaan Afaaniitti gargaaramuun odeeffannoo dhimmoota: saayinsii, teknoolojii, akkasumas, dawaa hubannoon dubbisanii odeeffannoo funaannatu. Najeeb (2013:125) yaada kana deeggaruun yoo ibsu akkas jedha.

The main language of books, academic conferences, international business, diplomacy and sport reading comprehension of language information. Reading comprehension is core component of being successful individual. Reading effectively is essential for both educational and professional success of people. And also, Skilled reading comprehension is critical for modern life; success in education, productivity in society, and almost all types of employment.

Yaada kana irraa wanti hubatamu, dhimmoonni ogummaa Afaanii wajjin walqabatan: kitaabolee dubbisuun, konfiraansii barnootaa, waliigalteen daldalli biyyootaa, hariiroo walitti dhufeenya biyyootaafi ispoortiin hubannoon dubbisanii odeeffannoo argatu. Habannoon dubbisuun

xiyyeeffannoo dhimma milkaa'ina jiruufi jireenya nama dhuunfaa kan ofkeessatti qabatedha. Dubbisa hubannoon dubbisuun dhimma ijoo barnootaafi milkaa'ina ogummaa dhala namaati. Hubannaan dubbisuun jireenya ammayyummaa qabatamaa keessa nama galcha. Milkaa'ina barnootaan gonfachiisa, hawaasa keessatti bu'a qabeessa nama taasisa. Hojiiwwan itti qacaraman haala quubsaa ta'een hojjechuufis nigargaara.

Hubannoon dubbisuu barsiisuuf adeemsi gochaalee irratti xiyyeeffatamuu qaban jiru. Adeemsa gochaa dubbisaa duraa, yeroo dubbisuufi dubbisuun boodaa jedhamanii bakka sadiitti qoodamu. Duraan dursee barsiisaan tokko hubannaan dubbisuu barsiisuuf, meeshaa (dubbisa) filachuun haala qabiyyee barnootaa wajjin deemuu danda'uun qindeessee wal-duraa duubaan akka hojiirra taasisuu qaba. Yaada kana Tolemariam (2017: 67) irratti yemmuu ibsu, "Malli baruu- barsiisuun duraa, yeroo dubbisaafi dubbisuun boodaa gaggeeffamuu qaba. Barsiisonni hubannaan dubbisuu barattootaaf fakkeenya ta'uu qabu; dubbisicha ilaalchisees barattootaaf gaaffii dhiyeessanii deebii fudhachuu qabu" jechuudhaan ibse.

Yaada oliirraa waanti hubatamu, gochaan adeemsa dubbisuu shaakala hubannoon dubbisuu barattootaa gabbisuu danda'udha. Akkasumas, gochaan kun waan barreeffame bu'uura godhachuun kan dalagamu waan ta'eef barruu sirnaan qindeeffame barbaada. Sababni isaa barataan Afaanii gargaarsa duubaa yoo hinqabaanne dalagaa tokkotti seenuun baay'ee isaan rakkisa. Barattoonni osoo dubbisuutti hinseenin dura waa'ee dubbisa mata-duree dubbisani hanga tokko beekuu qabu. Kanaafuu, barruun barataaf dhiyaatu muuxannoo isaaniin kan walqabate ta'uu akka qabu yaada olitti dhiyaatteraa hubachuun nidanda'ama. Adeemsa hubannoon dubbisuu cimsuuf, shaakalii garaagaraa keessa kan darbu ta'a. Kunis hubannoon dubbisuu barsiisuun adeemsi isaa sirna barnoota Afaanii keessatti argamuu qaba. Gilgaalonni sadarkaalee dubbisuu sadaniif ta'uu qopheeffachuudha. Barsiisaan wayitii daree keessatti barattoota dubbisuu barsiisuuf gara kutaatti seenu, dubbisa qophaa'ee barattootaaf dhiyeessu, maal gochuu akka qaban qajeelfama ifaa kennuun jalqabsiisuun barbaachisaadha.

Kanaafuu, qorattuun dhimmoota kana bu'uura godhachuudhaan mataduree hubannaa fi raawwii gilgaalota dubbisa barattoota Afaan Oromoo irratti qorannoo gaggeessitetti. Barattoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa fi 10ffaa Manneen barnootaa sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kan ta'an, ogummaa bu'uuraa Afaanii hubannaan dubbisuu hammam akka danda'aniifi hiika jechoota

haaraa galumsa dubbisa keessaa tilmaamuu, tarsiimoolee itti gargaaramuun hubannaan dubbisuu ittiin gabbifachuun danda'amu kan xiinxaledha.

1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Qorannoon kun kan gaggeeffame xiinxala hubannaa dubbisa fi raawwii gilgaalota dubbisa barattoota manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 9ffaafi 10ffaa keessatti barnootaa Afaan Oromoo bara 2021/2022 barataa turan irratti kan xiyyeeffatedha. Kitaaba barataa keessatti dubbisa bu'uureeffatee gaaffilee dhiyaatan deggarsa barsiisaa isaaniin barattoonni akka shaakalaaniifi hojjetan gochuun barnoota Afaan Oromoo baruufi barsiisuu keessatti dandeettiifi hubannoo isaanii gabbisuuf gahee guddaa qabata. Haata'u malee, hojii baruufi barsiisuu keessatti gaaffiilee dubbisa keessa bahan irratti dandeettiin waa hubachuu barattootaa akka cimuu shaakalii akka taasisan gochuu keessatti hanqinaaleen jiraachuu muuxannoo koo barsiisummaa yeroo dheeraa irraa hubachuu danda'eera. Hanqinaaleen kunis kan maddan gaaffilee dubbisa irratti hunda'anii bahaniif xiyyeeffannaa kennuun hojirra oolchuu dhabuu ykn garaagarummaa dubbisa hubachuu barattoota gidduu jiru ykn hordooffiifi deggarsa gama barsiisaan jiru ta'uu danda'a.

Adeemsa baruu-barsiisuu keessatti garaagarummaa hubannoo dubbisa barattoota Afaan Oromoo gidduutti mul'atu xiinxaluun agarsisuun barbaachisaadha. Hanqinoonni barattoota gidduutti mul'atan keessaa muraasni: hubannaan dubbisanii ergaa waliigalaa adda baasuu dhabuu, gaaffilee hubannoo dubbisaa kallattiifi al-kallattiin dhiyaatan walqixa hojjechuu dhabuu, hiika jechoonni galumsa dubbisa keessatti qabaniifi dubbisaan alatti qaban walbira qabuun tilmaamuu dhabuunis ni mul'ata. Kana malees, gaaffilee dubbisa duraa, gaaffilee hubannoo yeroo dubbisaafi dubbisa boodaa barattoonniifi barsiisonni adeemsa tarsiimoolee dubbisuu eeganii hojirra oolchuurratti xiyyeeffannaa kennuu dhabuun yeroo tokko tokko ni mul'ata.

Qorannoon dandeettii dubbisa barattoota barnootaa Afaan Oromoo irratti hojjetamani muraasa jiran keessa xiinxala hubannaa fi raawwii gilgaalota dubbisa irratti xiyyeeffatee gaggeeffame hanga yonnaatti xiqqaadha. Fakkeenyaaf, Warquu (2019). 'Xiinxala Hubannaan Dubbisuu Barattoota Kutaa 7ffaa fi 8ffaa: Haala Mana Barumsaa Afaan Oromoo Burqaa Wayyuu Sadarkaa 1ffaa' jedhurratti qorannoo isaa hubannaa dubbisuu barattootaa xiinxaluuf gaaffilee dubbisa irratti hunda'uun bahan irratti xiyyeeffachuun gaggeesseera. Qorannoon kana waliin hubannoo

dubbisa barattoota madaaluu irratti kan xiyyeeffatu ta'uu isaa yoo ta'u kan adda isa taasisuu ammo raawwii gilgaalota dubbisa irrattis kan xiyyeeffate ta'uu isaati.

Haaluma walfakkaatuun, Geetaachoo (2018) Mataduree 'Qaaccessa Ogummaa dubbisuu Barattoota Afaan Oromoo: Haala Mana Barumsaa Qophaa'ina Komboshaa Kutaa 12ffaa' jedhurratti yemmuu ta'u xiyyeeffannoon qorannichaas barattoonni ogummaawwan Afaanii arfan jiran keessa dandeetti ogummaa dubbisuun hubachuu isaanii xiinxaluu irratti xiyyeeffata. Qorannoon kana waliin waanti walfakkeessu hubannoo dubbisa barattoota irratti kan xiyyeeffate ta'uu isaa yoo ta'u kan adda isa taasisuu ammo raawwii gilgaalota dubbisa irrattis kan xiyyeeffate ta'uu isaati.

Adeemsa barruu-barsisuu keessatti maddi milkaa'ina barattootaa kan hundaa'u dandeettii isaan dubbisuu irrattii qabaniinidha. Barattootaa kitaaba barnota isaani dubbisanii hubachuu kan danda'an taanaan, barnoota baratanitti milkaa'uu danda'u jechuudha. Waan kana ta'eef, dandeettiin dubbisuu barattoota Manneen Barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessattuu dandeettiin Afaan Oromoo dubbisuu barattoota kutaa 9ffaafi 10ffaa irratti hanga yoonaa qorannoon gaggeeffame hin jiru ykn xiqqaadha. Kunis qorattuun yeroo hedduuf kutaa kana barsiisaa waan turteefi madaalliin dandeettii dubbisuu barattootaa sadarkaa barbaadamun gadi ta'ee waan hubateefi. Kanaaf, barattoota kutaa 9ffaafi 10ffaa sadarkaa kanaarratti dandeettii dubbisuu isaanii adda baasanii beekuun furmaata kennuuf qorannoo gaggeessuun barbaachiisaadha. Kanaaf, qorannoon kun dandeettii Afaan Oromoo dubbisuu barattoota Afaan Oromoo baratan kan Manneen Barnootaa sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo qaaccessuurratti xiyyeeffata.

Waan kana ta'eef, kaayyoon qorannichaa manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti barattoota barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa barataa turan hubannaan dubbisuu isaanii xiinxala gaggeessuun qaawwa gama kanaan jiru guutuufi. Haaluma kanaan, qorannoon kun gaaffiilee bu'uuraa armaan gadii deebisuuf gaggeeffama. Gaaffiileen qorannoo kana keessatti adda bahanii qorannoo kanaan deebii argachuu qabanis:

- Barattoonni manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa barataa jiran hubannaan dubbisuu irratti maal fakkaatu?

- Adeemsa baruufi barsiisuu barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti gilgaalota dubbisa bu'uureeffatanii dhiyaatan raawwiin isaanii maal fakkaata?
- Hojii baruufi barsiisuu barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti hubannaa dubbisa barattoota irratti hanqinaaleen mul'atan maal fa'i?

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

Qorannoon kun kaayyoowwan gooroofi gooree armaan gaditti tarreeffaman irratti hunda'uun kan gaggeeffamudha.

1.3.1. Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa hubannaa gilgaalota dubbisa barattoota Afaan Oromoo manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 9ffaafi 10ffaa keessatti barataa jiran xiinxaluudha.

1.3.2. Kaayyoo Gooree

Kaayyoon gooree qorannoo kanaa:

- Barattoonni manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa barataa jiran hubannaa dubbisa isaanii adda baasuu.
- Adeemsa baruufi barsiisuu barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa manneen barumsaa sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti raawwii gilgaalota dubbisa bu'uureeffatanii dhiyaatan sakatta'uun ibsuu.
- Hojii baruufi barsiisuu barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti hubannaa dubbisa barattoota irratti hanqinaaleen mul'atan adda baasuu.

1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa

Qorannoon kun kan gaggeeffame, manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti barattoota barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa fi 10ffaa barataa jiran hubannoofi raawwii gilgaalota dubbisa xiinxaluu irratti xiyyeeffata. Bu'an qorannoo kanaanis, manneen barnoota

sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti barattoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa fi 10ffaa barachaa jiran gilgaalota dubbisa isaaniif dhiyaatan hubannaan dubbisanii raawwachuu irrattii hanqinaalee gama barattootaafi barsiisotaatiin mul'atan adda baasuun hojii baruufi barsiisuu keessatti gumaacha taasisuudha. Beektonniifi ogeeyyiin barnootaa sadarkaa sadarkaadhaan jiran bu'aa qorannoo kanaatti fayyadamuun adeemsa hojii baruufi barsiisuu fooyyessuu nidanda'u. Kallattiin immoo barsiisonni Afaan Oromoo barsiisan hojii baruufi barsiisuu keessatti hanqinaalee hubannaa dubbisuu waliin walqabatee qorannoo kanaan adda bahan fooyyeessuu irratti akka hojjetaniif isaan gargaaruu danda'a.

Akkasumas ogeeyyiin barnootaa silabasi Afaan Oromoo, qajeelcha barsiisotaa, kitaaba barattootaa barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa fi 10ffaa qopheessan haala ragaa qabatamaa ta'uun nigargaara. Kana irraa ka'uunis, hubannoon dubbisuu barattootaa Afaanichaa ittiin baratamuufi barsiifamuu danda'amuun sirna barnootaa akka qopheessaniif nigargaara. Namoota gara fuul-duraatti dhimma mata-duree kana wajjin walfakkaatan irratti qorannoo gaggeessuu barbaadaniif akka madda ragaa ka'umsaatti gargaaruu danda'a.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Qorannoon kun kan daanga'e mata duree "xiinxala hubannaafi raawwii gilgaalota dubbisa barattoota barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa fi 10ffaa: Haala manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo Aanaa Maannaa" jedhurratti dha. Qorannoo hubannoofi raaawwii barnoota Afaan Oromoo kutaa hundaa fi dhimma hunda irratti gaggeessuun ulfataadha. Waan kana ta'eef, kana raawwachuuf yeroofi humna guddaa waan barbaachisuuf qorattuun hubannoofi raaawwii gilgaalota dubbisa barattoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa fi 10ffaa barachaa jiran qofarratti daangeesuuf dirqamtee jirti. Kanaafuu, qorannoon kunis manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti barattoota barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa fi 10ffaa, barachaa jiran hubannoofi raaawwii gilgaalota dubbisa xiinxalu irratti kan daanga'eedha.

Haaluma kanaan, Godina Jimmaa, Aanaa Maannaa Manneen barnoota sadarkaa lammaffaa Yabbuufi Haroo barattoota barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa irratti kan daanga'eedha. Sababa hojiin idilee qorattuu naannoo kana waan ta'eef, hojii qorannoofi hojii idilee waliin adeemsiisuuf haala mijahaa waan isheef uumuuf qorannoon kun manneen barnoota kana irratti gaggeessuuf filatameera. Dabalatanis, qorattuun hojii baruufi barsiisuu barnoota

Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa irratti muuxannoo yeroo dheeraa qabduun hanqinaalee hubannoo fi raawwii gilgaalota dubbisa irratti jiraachuu waan hubateefidha.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Qorannoon kun kan gaggeeffame, xiinxala hubannaafi raawwii gilgaalota dubbisa barattoota barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa fi 10ffaa mana barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti barachaa jiran irratti kan xiyyeeffatedha. Qorannoo tokko gaggeessuuf, qorattu hanqinaaleen gama yeroo, bajataafi humna isa mudaachuu danda'a. Sababa hanqina yeroo, baasiifi humna irraa kan ka'e manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Aanaa Maannaa keessatti argaman kutaa hunda irratti gaggeessuu hin danda'amu. Qorattuun qorannoo kanaa yemmuu qorannoo kana gaggeessitu hanqinaalee ishee mudate keessaa sababa baasii barnootaa digrii lammaffaa fi kan qorannoo of-danda'uun waan gaggeessiteef hanqina baajata ishee mudateera. Gama biraattiinis, hojii idileefi hojii qorannoo gaggeessitu waliin mijjeessuun adeemsisuu waan barbaachisuuf hanqini yeroo ishee mudateera. Hanqinaaleen biraa hojii qorannoo kana irratti qorattuu mudate wabiileen qorannoo kana waliin deeman Afaan Oromootiin barreeffamanii waan hin argamneef Afaan Ingiliziirraa gara Afaan Oromootti hiikuu barbaada.

BOQONNAA LAMA: SAKATTA’A BARRUU

2.1. Maalummaa Dubbisuu

Maalummaa dubbisuu ilaalchisee Kuulanii (2018, f.6) hiika hayyuu Williams (1984:24) kenne wabeefachuun yoo ibsu, ‘Dubbisuun adeemsa ta’ee adeemsa kana keessatti dubbisaan tokko yemmuu barreeffama dubbisu ergaa isaa hubachuudhaan hiika kan itti laatudha’ jedha. Akka yaada kanarraa hubatamutti, dubbisaan dubbisa tokkoo hiikni dubbisa tokkoo kan itti kennu kan barreeffama sana qofa keessatti osoo hin ta’iin, jechoota, himootaafi qindaa’ina dhimmoota waan dubbifamu sana keessatti argaman irraa deeggaramuuni dha.

Dubbisuun dandeettii Afaanii keessaa isa tokko ta’ee, waanta barreeffame tokko irraa odeeffannoo yookiin hiika argachuu ta’uu isaa ibsa. Dubbisuun, ergaafi yaada barreeffama tokkoo muuxannoo ofiitiin hiikkachuu dha (Kuulanii, 2018). Addunyaa (2012:28) dubbisuu akkas jechuun hiika”Dubbisuun ergaa dhiyaate sana muuxannoo ofiitiin wal qabsiisuun hiikuu gaafata” jedha.

Yaada kanarraa kan hubatamu ogummaan dubbisuu, dubbisa keessaa hiika argachuuf muuxannoo qabnu dhimma dubbifamu sana waliin wal qabsiifnee akka ta’edha. Dubbisuun ergaa hubachuu faana kan wal qabatu ta’uu isaati Dubbisuun jechoota barreeffaman sirreessanii waamuu qofa osoo hin taane hubannoon hunda caala barbaachisaa ta’uu isaa hubanna. Yaada beektota kanneenii irraa kan hubatamu, dubbisuun gocha hiika yookiin ergaa waan barreeffame yookiin waan maxxanfame irraa argachuuti.

Akka Hudson (2007) hiika dubbisuu ibsettis, hiikni dubbisuu waan sadii waliin walqabata. Dubbisuun hiika kan bu’uureffatu, dubbisaa gaariin odeeffannoowwan barbaachisu kan irraa argatuufi dubbisuun, dubbisuu barachuufi barsiisuu waliin tokko akka hintaanedha.

Barreeffama dhiyaate tokko haala barbaachisaa ta’een dubbisani ergaa isaa hubachuu dha. Dabalatanis, dubbisuun walqunnamtii barreessaafi dubbisaa gidduutti uumamu ta’ee kan hiikni sammuudhaa gara sammuutti ittiin darbu ta’uu hubanna. Dubbisuun jechoota qulqullinaan ilaaluu, sirreessanii waamuu fi jechoota adda ta’an beekuu irra hubannoon hunda caala barbaachisaa akka ta’e hubanna. .

Karaa biraa immoo, karaa itti jechi dubbiffame hiikni ergaa qabu kennamufii danda’u, akkaataa galumsa itti fayyadamummaa jechaa irratti hunda’u ta’a. Akka Geetaachoon (2018, f.6) yaada Smith (1978) wabeefachuun ibsetti, dubbissuun hubannoo dubbisaan dubbisuun gonfaatu ykn qalbeeffatuun hiikkama. Kanaafuu barreessaan kun dubbisuu jecha tokkoon ibsuun waan hinsalphanneef maalummaan dubbisuu akkuma jiruutti ta’ee, dubbisuu keessatti wantoota hammataman irratti xiyyeeffannoo haa godhamuu jedha.

Akka Geetaachoon (2018, f.6) hayyuu William (1996: 2) jedhamu wabeefachuun dubbisuu yoo ibsu ‘Reading as a process through which one looks at and understands a written text.’ jedha. yaada kana irraa waanti hubatamu dubbisuun adeemsa barreeffama ilaalani hubachuudha.

Walumaagalatti, dubbisuun adeemsa wanta barreeffame tokko irraa ergaa fudhannu yookaan hubannudha. Kana malees dandeettiiwwan jiran keessaa dandeettii bu’uura jireenya guyyuu keessatti faayidaa akka qabuufi odeeffannoo argachuuf kan gargaaru ta’uu hubanna.

Hiikaa dubbisani hubachuu (Reading comprehension) Galmeen jechoota Afaan Ingiliizii, „Oxford Dictionary of Current English“ jedhamu jecha dubbisuu jedhu akkasitti hiika. “Reading is understanding the meaning of written or printed words or symbols.” jechuun Kuulaniin (2018, f.10) ibsitetti. Akka hiika kanaatti dubbisuun waanta maxxanfame ykn barreeffame tokkorraa hiika isaa argachuu jechuu dha. Dubbisuun odeeffannoo qubeeleefi jechoota barreeffama keessatti dandeettii dubbisichaan akkaataa hiika itti laatamu of keessaa qaba. Haaluma wal fakkaatuun, ogummaa dubbisuu Afaan Oromoo keessattis hubannaa qubeedhaa hanga qindaa’ina jechootaarratti qabaachuun dubbisa tokko ergaasaa haala gaarii ta’een hubchuuf gargaara. Dabalataanis, dubbisuun qubeelee gara jechootaatti, jechoonni gara himootaatti, himoota immoo gara hiika qabeessaatti qindeessuu ofkeessatti kan hammate dha (Walker 1988).

Maalummaa dubbisuu yaada hayyuu Ruddell (1999:23) wabeefachuun Kuulaniin (2018, f.10) yoo ibsitu:

Dubbisuu jechuun barreeffama tokkoof hiika kennuu jechuu dha. Dubbisaan barreeffama tokkoof hiika kennuu kan danda’u, muuxannoofi dandeettii isaa, waantota barreeffamicha keessatti ibsaman, beekumsa barreeffamicha ilaalchisee qabuufi waantota jireenya hawaasummaafi waliigaltee namootaa keessatti uumamuu danda’an hunda walitti fiduudhaan ta’a.

Akkuma barreessitoota adda addaatiin ibsame, dubbisuu jechuun waantota barreeffamanii yookiin maxxanffamanii jiran tokkoof hiika kennuu jechuu dha. Dubbisuun barachuuf bu'uura kan ta'eefi adeemsa jiruufi jireenya namaa keessti baay'ee barbaachisaa ta'uun isaa ni hubatama. Dubbisuun kallattiifi karaa maddi odeeffannoon adda addaa argmu ta'ee, garuu hiikni waliigalaa tokko hin jiru.

Walumaagalatti dubbisuun gosoota dandeettii Afaanii keessaa tokko ta'ee, karaa namoonni wanta maxxanfame ykn barraa'e tokkorraa muuxannoo, odeeffannoofi hiika isaa argachuu danda'an jechuudha. Dbbisuun barachuuf bu'uura kan ta'eefi adeemsa jiruu fi jireenya namootaa keessatti baay'ee barbaachisaa ta'uun isaa ni hubatama. Dubbisuun kallattiifi karaa maddi odeeffannoo adda addaa argamu ta'ee, hanga ammaatti hiikaan (definition) waliigalaa ta'e tokko kennameefii hinjiru.

Qorattuun qorannoo kanaas yaada hayyoonni maalummaa dubbisuuf kaa'an kanarraa ka'uun dubbisuun adeemsa waan barreeffame tarsiimoolee garaagaraatti fayyadamuun ergaa isaa hubachuu akka ta'e hubati. Kanaaf, qorannoo kana keessatti barattootni barreeffama dubbisa hojii baruufi barsiisuu keessatti isaaniif dhiyaate dubbisanii hubachuu danda'an xiinxaluudha.

2.2. Faayidaa Dubbisuu

Barbaachisummaan dubbisuun dhala namaatiif qabu yaada tokkoon ka'uun waan salphaa hinta'u. Barreessitoonni garaagaraa kallattii garaagaraan barbaachisummaa dubbisuu ibsuu yaalaniiru. Oddeffannoo ammaayyaa dagaagfachuuf, beekumsa qabanitti beekumsa dabalachuuf, akkasumas meeshaalee teeknoolojii ammayyaatti faayyadamuuf dubbisuun faayidaa ol'aanaa qaba (Geetaachoo, 2018).

Beekumsi dandeettiiwwan Afaanii baay'ee barbaachisaa ta'uu beektonni karaa garaagaraa ibsu. Haaluma kanaan, Atchison (1999) ilmi namaa yeroo isaa baay'ee dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuudhaan akka dabarsu ibsa. Akkasumas, namoonni waliin dubbatan giddu-galeessaan sa'aatii tokko keessatti jechoota kuma afurii hanga kuma shanii dubbii isaanii keessatti akka fayyadamuu danda'an hubachiisa. Dubbisa keessatti immoo namni tokko giddu-galeessaan sa'aatii tokko keessatti jechoota kuma kudha afurii hanga kuma kudha shanii dubbisuu akka danda'u ibsa (Kuulanii, 2018, f.11). Yaada kanarraa hubachuun kan danda'amu ogummaan dubbisuu hagam faayidaa qabeessa ta'uu issati.

Gochaan dubbisuu dandeettii dubbisuu cimsuuf shaakaloota garaagaraa keessa kan darbu yoo ta’u, yaad-rimee dubbisuu hanga tokko hubachuun barbaachisaadha. Kanaafuu dandeettii dubbisuu barsiisuun sirna barnoota Afaanii keessatti baay’ee barbaachisaa ta’uu hubanna. Akka qaama dandeettii Afaanii tokkootti dandeettiin dubbisuu barnoota Afaanii keessatti xiyyeeffannaa guddaa qaba (Burns *et al.*, 1999).

Afaan barachuu keessatti dandeettiin dubbisuu isa tokko waan ta’eef akkuma kanneen biroo dandeettiin kunis daree keessatti seeraan baratamuun barbaachisaa dha. Kuulaniin (2018, f.12) hayyuu Nuttal (1984:14) jedhamu wabeefachuun dubbisuu yoo ibsitu, ‘Dubbisuun karaa barattoonni muuxannoo garaa garaa adeemsa jireenya isaaniitiif ta’u ittiin argatan ta’ee, adeemsi dubbisuu sagalee osoo hin dhageessisiin barreeffama tokko dubbisanii ergaaisaa hubachuu danda’uudha’ jetti.

Akkasumas, waantota hedduu adeemsa jireenya isaaniitiif ta’uu danda’u kan argatan karaa dubbisuutiin akka ta’e beektonni kunneen ni ibsu. Akka beektonni hedduun ibsanitti dubbisuun dandeettii baay’ee barbaachisaa ta’eefi barattoonni daree keessatti ogummaa barumsa isaanii gabbifachuufis ta’ee cimsachuuf kan isaan gargaaru waan ta’eef ogummaa kanaan cimuuun barbaachisaa akka ta’e hubanna. Akkasumas wantoota hedduu adeemsa jireenya isaaniitiif ta’u kan argatan karaa dubbisuutiin akka ta’e beektonni kunneen ni ibsu. Afaan barachuu keessatti dandeettiin dubbisuu isa tokko waan ta’eef akkuma kanneen biroo dandeettiin kunis daree keessatti seeraan baratamuun barbaachisaa ta’uu beektonni niibsu.

2.3. Dubbisa Hubachuu (Reading Comprehension)

Dubbisa hubachuun hiikoo, karaa baay’ee qaba. Akka hayyuu Nuttal (1996) jettutti, Kaayyoon dubbisuu ergaa barrsaan dabarsuu barbaade dubbisa irraa argachuudha. Akka yaada hayyuu kanaatti, dubbisa tokko dubbisuun kaayyoon isaa inni guddaan ergaa dubbisni tokko dabarsu hubachuu danda’uudha. Dubisanii hubachuu danda’uun gaheen inni qabu dubbisa (passage) dubbisaa (the reader) fi hiikoo dubbisichaa kan walitti fidu ta’a. Yaada kana irraa hubachuun kan danda’amu dubbisni dubbifame kan jedhamu yoo ergaan dubbisichaa hubatamedha. Qorannoo kana keessattis, barattoonni barreeffama dubbisa isaaniif dhiyaatu hangam dubbisanii hubachuu akka danda’an xiinxaluudha.

2.4. Wantoota Dubbisani Hubachuurratti Gufuu ta'an

Adeemsa baruufi barsiisuu Afaanii keessatti barreeffama dubbisani hubachuu danda'uun murteessaa akka ta'e amma tokko hubanneera. Kunis barattooni beekumsaafi dandeettii ogummaa Afaanii garagaraa akka gonfataniif gahee guddaa taphata. Barreeffama Afaan Oromoo barattooni dubbisani hubachuu akka hin dandeenyeef wantoonni gufuu ta'an jiraachuu ni malu. Kanneen keessaa: barattooni rakkoo muuxannoo barreeffama dubbisani hubachuurratti qaban kaasuun ni danda'ama. Kunimmoo barattooni barreeffama dubbisani dandeettiifi ogummaawwan Afaanii gabbifataa akka hin deemne isaanitti gufuu ta'a. Hayyuun Yazar (2013:36) wabeefachuun Warquun (2019, f.13) waa'ee dubbisuu yoo ibsa kennu, "Reading is individual activity, it requires guidance to develop basic reading skills." jedha. Yaadni kunis barreeffama dubbisani hubachuu gochoota dhuunfaa akka ta'aniifi dubbisani hubachuu bu'uura akka ta'e nutti agarsiisa. Dubbisani hubachuurratti kan gufuu ta'an keessaa kan biraa immoo gama hanqina ogeeyyii barnootaa irraa kan madde ta'uu danda'a. "One of the obstacles that negatively affect teaching reading is the lack of expertise among educators, who can effectively teaching reading skills (Duke and Block, 2012:206) jechuudhaan ibsu. Wantoota barreeffama dubbisani hubachuurratti gufuu ta'an qabxiilee kanneen heeruun nidanda'ama.

2.4.1. Ilaalchafi Gocha Barsiisaarraa Mul'atan

Barreeffama dubbisani hubachuurratti barsiisaan, malleen boodatti hafoo ta'aniifi barsiisaa giddu-galeessa godhateen barsiisuun dubbisani hubachuu barattootaaf gufuu ta'a. Barattoonis kaka'umsa dhabuun sirnaan barreeffama qunnamtii taasisuun dhabuurraa kan ka'e: adeemsa odeeffannoo dubbisa keessaa baasuu, yaada barreeffamichaa xiinxaluufi hiika itti kennuurratti gufuu itti ta'a. Bifuma walfakkaatuun Yazar (2013:35) wabeefachuun Warquun (2019, f.14) ilaalchiifi amantaan barsiisaa yoo ibsu, "Teachers' perceptions and attitudes impact on determine strategies in teaching reading comprehension". Teachers' beliefs about teaching have a strong influence on their instructional practices in reading comprehension" jechuudhaan ibsa. Yaada hayyuu kanarraa kan hubachuu, ilaalchiifi amantaan barsiisaa barreeffama hubannoon dubbisuurratti qabu dhiibbaa guddaa qaba.

2.4.2. Dubbisuuf Onnachiisuu Dhabuu Barattoota

Hayyoonni barnoota Afaanii keessatti barattoota onnachiistuun furtuu akka ta'e ibsu. Onnachiistuun barreeffama dubbisani hubachuurratti dhiibbaa qaqqabsiisuu danda'a.

Onnachiistuun barreeffama dubbisanii hubachuu barattootaa yaad-qalbii isaanii jijjiiruu keessatti qooda guddaa qaba. Dornyei (2001:28) yaada kana ilaalchisee yoo ibsu, “Motivational strategies are techniques that promote the individual’s goal related behavior. There are two main types of motivation: Intrinsic and extrinsic motivation.”

Akkuma yaadota kanneen irraa hubannuutti, onnachiistuun tarsiimoofi tooftaan dubbisuu wajjiin walqabatu galma gahiinsa dubbisuu tokko tokkoon barattootaa jajjabeessa. Akaakuwwan onnachiistuu kunis bakka lamatti qoodamu. Onnachiistuu keessaafi alaa jechuun qoodnee ilaalla. Onnachiistuun keessaa uumamaan keessa barattootaa jiraachuu keessaa madduudha. Onnachiistuun alaa immoo keessa barattootaa wantoota jiran kakaasuun fedhii barreeffama hubannoon dubbisuu keessatti hora. Barsiisonnis barattoota kakaasuudhaan fedhii itti horuudhaan; barreeffama isaan hawachuu danda’u dhiyeessuun hubannoon dubbisuu akka cimsatan taasiisuudha. Kana keessatti, barsiisonni qophiifi filannoo barreeffama hubannoon dubbifamuuf deemamuurratti dursanii gaaffilee adda addaatiif deebii kennuu danda’uu qabu.

Hayyuu Grellet (2010) jedhamu wabeefachuun Warquun (2019, f.14) Onnachiistuun yemmuu ibsu, “motivated means starting reading the text prepared to find answers to a number of questions and specific interesting information or ideas” jechuudhaan jedha. Onnachiistuun dhibamuun barreeffama Afaan Oromoo dubbisanii hubachuu barattootaatti gufuu (danqaa) ta’uu nidanda’a.

2.4.3. Malleen Hubannoon Dubbisuu Ittiin Barsiisan

Barreeffama dubbisuu barsiisuun, barattoonni karaa gahumsaa, sirrummaafi hubannoo qabuun dubbisanii akka hubatan gochuun galma gahiinsa hubannooti. Barsiisaan malleen garaagaratti fayyaadamuun barreeffama hubannoo dubbisiisuu akka qabu lafa kaa’u. Kana keessatti malleen arfan tokko heeru. Akkaataa Hulme fi Snowi tti dubbisuun dhamsaga sirnaan sagaleessanii dubbisuu danda’uurraa eegala jechuun:

Four main methods that can be used to teach learners how to read: the phonics methods look and say methods, the language experience approach, and the context support methods. In the phonics methods learners are taught the names of the letters and sounds they make and then they learn how to blend letters together to make words in the Look and say methods, they learn how to read words as whole units, sometimes are

accompanied by pictures or put in a meaningful context. The language experience approach uses learners own words to make it easier for them to read. The context support methods focuses on using reading materials that is of interests learning context, ibsu (Hulme fi Snowi, 2011, f.207).

Akka yaada kanatti, barattoonni barreeffama hubannoon akka dubbisan gochuuf malleen adda addaatti gargaaramuun murteessaadha. Malleen kunis dhamsaga sagaleessuufi sagaleewwan (qubeewwan) walitti fiduun jecha ijaaranii dubbisuu, Itti agarsiisaa jechoota waliin sagaleessuun, kanas fakkiin ykn galumsa dubbisa keessatti xiyyeeffachuu barsiisuu, karaa biraa immoo muuxannoo barreeffama dubbisuu barattoonni qaban irraa kaanee akka dubbisan gochuu dandeenya. Kana malees, barreeffama meeshaaleen deeggaruun fedhii keessatti uumuun akka isaan hubannoon dubbisan gochuun nidanda'a. Malleen garaagaraa kanneen itti fayyadamuu dadhabuun immoo hubannoon dubbisuu barattootatti gufuu ta'uu danda'a.

2.4.4. Karoorsuu Dhabuu

Barsiisaan daree barnootaa seenuun dura karoora safaramaafi qindaa'aa ta'e, barachuu barattootaa gargaruufi qabatamaa taasisuu dursee qopheeffachuu qaba. Ceranic (2009:336) dhimma kana yemmuu ibsitu, "Good planning and creating supportive classroom environment are crucial for progression. To develop sound practice teachers need time to plan and design their class work." jettiin. Yaanni kun kan ibsu karoorri gaariifi qindaa'aa ta'e tokko daree barnootaafi baratttootaa kan gargaaru ta'uu qaba. Yeroon qoqqooduun dhiyaatee gochaalee barattoonni shaakalan qindeessee tartiiban kan dhiyeessu ta'uu qaba. Daree qindeessuufi tooftaalee barsiisuu illee kan filatamu ogummaa hubannoon dubbisuu barattootaa kan fooyyessuu ta'uu qaba. Barreeffama keessatti galumsa jechootaa kallattii itti agarsiisuun, Caasaa barreeffama Afaan Oromoo hubataa, barreeffamicha akka dubbisaniifi haala barattoonni barreeffama dubbisan deebi'anii itti cuunfuu danda'an itti gargaaramuufi karoorsuun gaariidha. Karoora safaramaafi gochaalee qindaa'aa ta'e dhabuun hubannoon dubbisuu barattootaatti gufuu ta'uu danda'a.

2.4.5. Adeemsa Dubbisuu Itti Fayyadamuu Dhabuu

Barreeffama tokko barattoonni dubbisani akka hubatan gochuuf gulantaafi tartiiba gochaalee dubbisuu dursanii karoorsuufi xiyyeeffannoo keessa galchuun murteessaadha. Gulantaalee kunis, hubannoo dubbisa duraa, hubannoo yeroo dubbisaafi hubannoo dubbisaa boodaa jedhamuun

beekamu. Adeemsa dubbisuu kunniin kaayyoowwan of danda'aan qabu. Yaada Kanas Atkins fi kanneen biroo haala kana yoo ibsan:

The aim of pre-reading phase is to introduce the topic giving a reason for reading and to provide some language preparation for the text. While reading stages is to help students understand the writer's purpose and clarify the content and structure of the text being read; The aim of the post-reading phase to reflect up on what has been read and relate it to the student's activities. Reading Comprehension in a significant way pre-reading of vocabulary definitions is the traditional pre-reading activity (Atkins fi kanneen biroo, 1996, ff.80-81).

Adeemsa dubbisuun kanneen duraa-duuba isaanii eeguudhaan dalaga barattootaa wajjiin walqabsiisuun hubannoo barattootaa cimsuudha. Odeeffannoofi hubannoo muuxannoo duraan qaban, addaan baafachuu dhaan yeroo barreeffama dubbisan keessatti, waan barreessaan barbaade addaan baafachuu, qabiyyeewwan adda baafachuufi caasaa barreeffama Afaanichaa hubataa dubbisaaniif gargaara. Barreeffama dubbisuun booda immoo gaaffilee hubannoorratti hundaa'uun gochaalee adda addaa hojjechuun kan agarsiisaniidha. Adeemsa gulantaalee dubbisuu kanneen hojiirra oolchuu dhabuu barsiisotaa hubannoo barattootaatti gufuu ta'a.

Akkuma walii galaatti adeemsota dubbisuu haalaan hojiirra oolchuuf, dandeettiin Afaanichaa murteessaadha. Kana jechuun namni dandeettiiwwan waliigala Afaan Oromoo qabu tokko dubbisa Afaan Oromoon dhiyaateef dubbisee yaada dubbisichaa hubachuu nidanda'a. Maaliif yoo jedhame? Dandeettiiwwan Afaanii hunduu wal-utubu waan ta'eef. Barataan tarsiimoolee dubbisuu sadan waliin qindeessee dubbisa keessaa waa hubachuufi waan dubbisa keessaa hubate immoo, deebisee ibsuu danda'uu qaba. Dandeettii hubannaan dubbisuufi dhaggeeffachuun ergaa ykn yaada namoota biro fudhachuuf kan itti gargaaramnu yoo ta'u; dandeettii barreessuufi dubbachuun hubannoo, beekumsaafi yaada qaban karaa ittiin namootaaf qoodaniidha. Yaada kana Vorstius et al. (2013:212) yemmuu ibsu, "Reading comprehension is a core component of being successful individual. Reading effectively is essential for both educational and professional" jechuudhaan ibsa. Kanaafuu, dandeettiiwwan Afaanii bifa qindoomina qabuun hojiirra oolchuu hubannaan sirriitti dubbisuun gama barnootaafi hojii idileettiin milkaa'ina barattootaaf kennuu danda'a.

Haalli dhiyaannaan dubbisni Afaan Oromoo hubannoo dubbisaa barattootatti gufuu ta'uu nidanda'a. Dubbisichi tarsiimoolee hubannaan dubbisuuf barattoota gargaaraniin wal-duraa duubaan kan hinqophoofne ta'uu danda'a. Gaaffileen dubbisa duraa muuxannoo duraan qaban yaadachiisuun, qalbii isaanii gara dubbisaa kan geessu ta'uu qaba. Amma danda'ametti dubbisichi fakkiin deeggaramee dhiyaachuun gaariidha. Barreeffamni hubannoo dubbisaa barattootaaf dhiyaatu, qabiyyeefi bal'inni isaa sadarkaa barattoota ol ta'e fedhii dubbisuu keessatti dhaamsa. Baay'inni keeyyattootaafi dheerinni himootaa sadarkaa barattoota kan madaalan ta'ee, jechoota salphaafi miira dubbistootaa hawatan ta'uu gaariidha. Dabalataanis, akkaataan itti fayyadamni Afaanii barreeffamicha keessatti dhiyaate illee adeemsa hubannoon dubbisuu barattoota daangessuu danda'a. Barreeffamicha keessatti safuu, aadaa, amantii, duudhaan hawaasaafi koorniyaan kan hinkabajamne yoo ta'e, barattooni hubannoon dubbisuuf fedhii dhabu. Dabalataanis, barreeffamichi jechoota salphaafi jechoota namoonni Afaan dhalootaa itti dhimma bahaniin kan ijaarame ta'uu qaba. Meeshaaleefi malli galumsa dubbisa keessatti hubannoon dubbisuu shaakalsiisuun barattoota keessatti fedhii itti uuma. Hayyuu Singh (2011:117) jedhamu wabeefachuun Warquun (2019, f.14) yemmuu ibsa, "The context support methods focuses on using reading materials that is interests learning context" jechuun ibsa. Yaada kana irraas wanti hubatamu haalli dhiyaannaa meeshaalee hubannoon dubbisuu barnootaa murteessaa ta'uu isaa nama hubachiisa.

2.5. Tarsiimoolee Yeroo Dubbisuu

Tarsiimoon dubbisuu akkaataa sakatta'an dubbisuu, ariitiin dubbisuu, bal' inaan dubbisuu fi gadifageenyaan dubbisuu of keessatti yoo qabatu akka armaan gadiitti tokko tokkoon ibsamuuf yaalameera.

2.5.1. Sakatta'aan Dubbisuu

Sakatta'aan dubbisuun barreeffama kenname (dubbifamu) keessatti ragaa murtaa'aa argachuuf tooftaa irra fiigichaan ittiin dubbifamu. Yaada hayyuu Atkins et.al (1996) jedhamu wabefachuun Geetaachoo (2018, f.10) sakatta'aan dubbisuu yoo ibsu "Scanning can also be used when we want to find out specific information related to what we are reading. In this case we simply move our eyes very fast until we get the information we are looking for." Jedha. Kaayyoon dubbisuu kanaa dubbisaan barreeffamicha keessaa ragaa muraasa (murtaa'aa) tokko argachuuf saffisaan tooftaa ittiin dubbisudha. Miller (1977: 15) yoo ibsu, "Scanning is highly directed way of

searching print for answers to specific questions the reader has formulated. But, most of these words will not be read. Only discarded the scanner reads the material that contain the answer' jedha. Akka yaada kanatti sakatta'an dubbisuun gocha hubannoo murtaa'aa yookaan irra keessa barreeffamichaa hubachuuf kan taasifamu ta'uu isaa nuhubachiisa. Hayyuu Nuttall (1989:34) wabeefachuun Kuulaniin (2018, f.13) sakattaan dubbisuun yoo ibsitu" Sakattaan dubbisuun, mala dubbisuu keessaa isa tokko ta'ee daddaffiin ija keenya waanta barreeffamerra oofuun kan dubbifamudha" jetti. Odeeffannoo nuti argachuuf dubbisnus wantoota garaa garaa ta'uu danda'u. Kanaan walqabatee, Miller (1977: 15) akka armaan gadiin barrreessee jira. "Scanning is an essential aspect of any search for specific information. Use it in sources such as telephone, books, dictionaries or general reference sources. It also an essential aspect of the self recreation study technique, which emphasis reading to seek answer to predicted questions." jedha.

Akka yaada barreessaa kanatti sakatta'an dubbisuun odeeffanno muraasa argachuuf wantoota garaagaraa dubbisuu akka dandeenyu nuhubachiisa. Sakatta'aan dubbisuun barreeffama hunda dubbisuuf osoo hin dhama'in bakka yaadni barbaadamuu jiru dhaqanii keeyyata yookiin hima yaadicha baatu dubbisanii yaada barbaadame qayyabachuudha

2.5.2. Ariitiin Dubbisuu

Tooftaan dubbisuu kun immoo odeeffannoo waliigalaa argachuuf kan dubbifamuudha. Ariitiin dubbisuun ergaa barreeffamaa isa dimshaasha ta'e argachuuf tooftaa ittiin dubbifnudha. hayyuu Biedenharn (1975: 92) jedhamu wabeefachuun Geetaachoo (2018, f.11) artiitiin dubbisuu yoo ibsu."Skimming is moving the eyes very rapidly over a page to find some specific bit of information or to get a general impression." jedha. Yaadoleen kunis ariitiin dubbisuun, fuula barreeffamichaa irra ija oofuun (ari'uun) odeeffannoo xiqqoo yookaan ergaa bal'aa kan irraa argannu ta'uu hubanna. Akka yaada hayyuu kanaarraa hubannutti ariitiin dubbisuun odeeffannoo murtaa'aa kan akka maqaa, guyyaa, baraafi kkf argachuuf kan dubbisan ta'uudha. William (1996: 96-97) kaayyoo ariitiin dubbisuun yoo ibsu "The purpose of skimming is simply to see what a text is about. The reader skims in order to satisfy a very general curiosity about the text and not to find the answer to particular questions" jedha. Akkaataa yaada kanatti ariitiin dubbisuun kaayyoo, waliigalaa barreeffamichaa argachuuf qofa tooftaa ittiin dubbisuudha. Kanaafuu dubbisuun ija keenya barreeffamicharra ariitiin sochoosuun tooftaalee ittiin dubbisnu ta'uusaati.

2.5.3. Bal'inaan Dubbisuu

Bal'inaan dubbisuu kana jalatti fedhii irratti hundaa'uun wanta dubbifamu tokko jalqabaa hamma dhumaatti dubbisuu kan gaafatudha. Hayyuu Nuttall (1982, f. 27) jedhamu wabeefachuun Geetaachoo (2018, f.11).bal'inaan dubbisuu yoo ibsu, "The general aim of extensive reading is to enable students to read without help unfamiliar authentic texts at appropriate speed silently and with adequate understanding"jedha. Akka yaada kanatti hubannutti bal'inaan dubbisuun kan barattoonni gargaarsa malee ofii isaaniitiin barreeffama kenname tokko dubbisuu akka danda'aniif kan raawwatomudha. Bal'inaan dubbisuun irra caalaan isaa kutaa alatti kan raawwatu ta'ee, kan dubbiffamuus, hubannoo gadifageenyaaf akka ta'e nu hubachiisudha. . Grellet (1981) "extensive reading is reading longer texts usually for one's own pleasure. This fluency activity involves global understanding"Jedha. Yaadni kunis, barattoonni kaka'umsa mataa isaaniirraa ka'anii fi hubannoo waligalaaf kan dubbisanii dha.

2.5.4. Gadi Fageenyaan Dubbisuu

Tooftaan dubbisuu kun odeeffannoo gadifageenyaan argachuuf hubannoo gahaafi saffisa murtaa'aa kan gaafatu yoo ta'u gaaffilee garaagaraa hojjechuuf kan raawwatomudha. Hayyuu Grellet (1981: 4) jedhamu wabeefachuun Geetaachoo (2018, f.11) gadifageenyaan dubbisuu yoo adeessu, "Intensive reading is reading a shorter text to extract detail information"jedha. Akka yaada kanaatti, tooftaan kun barreeffama murtaa'e odeeffannoo barbaachisaa/cimaa ta'e irraa argachuuf kan dubbifamudha. Gama biraatiin immoo, Nuttall (1982: 23) yemmuu ibsitu, "The aim of intensive reading is to arrive at a profound and detailed understanding of a text: not only what it means, but also of how the meaning is produced." jetti. Yaada kana irraa wanti hubannu kaayyoon gadifageenyaan dubbisuu ergaa barreeffamichaa hubachuu qofa osoo hin taane akkasumas ergaan barreeffamichaas akkamitti akka qindaa'es kan nuhubachiisudha. Gadifageenyaan dubbisuun hubachuudhaaf tooftaa dubbisuu kessatti nama fayyadudha. Gadifageenyaan dubbisuun yeroo baay'ee barreeffama keessaa yaada muraasa tokko gadifageenyaan qaccessinee baasuuf yommuu dubbisnu kan nufayyadudha. Wanti nuti as irraa hubannu gadifageenyaan dubbisuun yaada murtaa'aa tokko gadifageenyaan dubbisuun ergaa isaa sirritti hubachuu akka ta'e namatti mul'isa.

2.6. Adeemsa Dandeettii Dubbisuu Itti Barsiifamu

Dandeettii dubbisuu barsiisuuf gochaaleen irratti xiyyeeffatamuu qaban jiru. Gochaaleen kunis dubisa dura, yeroo dubbisuu fi dubbisuun booda jedhamanii bakka sadiitti qoodamu. Duraan

dursee barsiisaan tokko barattoota dandeettii dubbisuu barsiisuuf meeshaa /dubbisa/ barattootni dubbisa filachuun haala qabiyyee isaa wajjiin deemuu danda'uun madaqsuudha (Atkins, 1996).

Gochaan dubbisuu shaakala dandeettii dubbisuu barattootaa gabbisuu dha. Akkasumas, gochaan kun waan barreeffame bu'uura godhachuun kan dalagamu waan ta'eef barruu sirnaan qindeeffamuu barbaada. Kunis sababni isaa barataan Afaanii gargaarsa duubaa yoo hin qabaanne dalagaa tokkotti seenuun baay'ee isa rakkisa. Barattoonni osoo dubbisuu hin dhaqiin dura waa'ee barruu mataduree dubbisanii hanga tokko beekuu qabu. Kanaafuu barruun barataaf dhiyaatu muuxannoo isaaniin kan wal qabate ta'uu akka qabu yaada beektotaa irraa hubachuun nidanda'ama.

Gochaan dubbisuu dandeettii dubbisuu cimsuuf shaakaloota garaa garaa keessa kan darbu yoota'u, yaadrimee dubbisuu hanga tokko hubachuun barbaachisaa dha. Kanaafuu, dandeettii dubbisuu barsiisuun sirna barnoota Afaanii keessatti barbaachisaa dha.

Itti aansuudhaanis gaaffilee gilgaala sadarkaalee dubbisuu sadeeniif ta'u qopheeffachuu dha. Barsiisaan wayitii daree keessatti barattoota dubbisuu barsiisuuf gara kutaatti seenu dubbisa qopheesse barattootaaf yeroo raabsu maal gochuu akka qaban qajeelfama ifaa kennuun jalqabsiisuun barbaachisaa akka ta'e ibsa.

Kaayyoo dubbisuu galmaan ga'uuf barattoonni ergaa barreeffama tokkoo akka hubatan taasisuuf maloota garaa garaa fayyadamuun bu'aa qabeessa ta'a. Tooftaalee (maloota) jiran hojiirraa oolchuuf immoo karaa salphaa filachuun gaariidha. Haaluma kanan barreessitoonni saddarkaalee dubbisuu bakka garaa garaatti qoodaniiru. Hayyuu Williams (1996:38) jedhamu wabeefachuun Geetaachoo (2018, f.9) sadarkaalee dubbisuu yoo ibsu,"For effective reading in the classroom, the lesson should be divided into three consecutive phases. They are pre reading, while-reading and post-reading phases."jedha Yaadni kunis, daree keessatti barnoota dubbisu bu'a-qabeessa ta'e barsiisuuf sadarkaalee walitti aanaan sadiitti dubbisa duraa, yeroo dubbisaa fi dubbisa boodaatti qoodamu. Karaa biraatiinis hayyuu Nuttal (1989:159) wabeefachuun Kuulaniin (2018, ff.15-16) waa'ee tarsiimoo dubbisaa yoo ibsitu."tarsiimoon yeroo dubbisaa kan eegaluu yaada waliigalaa dubbisichaa hubachuu irraa ka'ee suuta suutaan qabiyyee keeyyataa, himaafi hiika jechootaa hubachuu ta'a" jetti.

Akkaataa Worquu (2019, f.26) Atkins fi kanneen biroo (1996:80-81) wabeefachuun sadarkaalee dubbisaa ibsutti, sadarkaa dubbisuu bakka sadiitti qoodee kaa'a

2.6.1. Dubbisa duraa (Pre-reading phase)

Yeroo kana barsiisaan barattoonni isaa dubbisuuf fedhii akka qabaataniif kaka'umsa keessa isaanitti uumee yaada isaanii gara waan dubbiffamuutti harkisudha. Kana malees, beekumsaafi muuxannoo duraan qaban gara dubbisichaatti akka fidaniif kan haala mijeessudha. Geetaachoo (2018, f.8) hayyuu Williams (1996) wabeefachuun, akka ibsetti, gulantaan dubbisuun duraa, daree keessatti dubbisuuf bu'a qabeessadha. Sababni isaas dubbisaan xiyyeeffannoon akka dubbisuufi akka irratti mari'atu taasisa. Kana malees barsiisaan muuxannoo yookaan odeeffannoo duraan qabutti akka fayyadamu taasisuun, yookaan barattoonni ofii mari'achuun dubbisichaaf kaka'umsa kan keessatti argatani

Sadarkaa kana keessatti mataduree dubbifamu barattootaan walbarsiisuuf qabxiilee armaan gadii kanneen barattoota hubachiisuun yerootti fedhii ofii ibsataniifi kaka'umsa itti argatanidha. waan kana ta'eef, barsiisaa irraa kan eegamu, sababa dubbisaniif itti himuu (Kaayyoo), beekumsa kanaan dura waa'ee mata duree kanaa irratti qaban akka fayyadaman gochuu, waa'ee mataduree dubbisani maal akka ta'uu danda'u tilmaamsisuu, fi jechoota haaraa kan hubannaa barattootaa irratti gufuu ta'an muraasa lama yookiin sadii barsiisuu dha.

2.6.2 Yeroo Dubbisuu (while reading phase)

Hojii baruufi barsiisuu dubbisa keessatti dhimmoonni yeroo dubbisaa xiyyeeffannaa itti kennamu ilaalchisee hayyuu William (1991:5) jedhamu wabeefachuun Geetaachoo (2018, f.9) yoo ibsu, 'Help the students understand the structure and context of the text and writer's purpose. It may involve language work and it should try to give the learners relevant reasons for reading.' kana jechuun, barattoonni sadarkaa dubbisuu kana keessatti caasaa, galumsa dubbisichaafi kaayyoo barreessaa nihubatu.

Sadarkaa kanatti gaheen barsiisaa hoogganuufi haala mijeessuu dha. Yeroon kun yeroo barattoonni kallattiidhaan dubbisa dubbisuun odeeffannoo dubbisaafi ergaa barreeffamaa itti qayyabatani dha. Yeroo itti hiikni jechoota ciccimoo galumsa irraa tilmaamamu fa'i.

2.6.3. Dubbisa Booda (post reading)

Sadarkaa kanatti barattootni qabiyyee wanta dubbifame sanaa irra deebiin yeroo itti ilaalanidha. Geetaachoo (2018, f.10) gulantaa dubbisa boodaa keessatti dhimmoonni xiyyeeffannaa itti

kennamu ilaalchisee hayyuu Williams (1996: 39) jedhamu wabeefachuun yoo ibsu,”to consolidate or reflect what has been read to relate the text to the learners own knowledge, interest, experience or views.”Jedha. Dabalataanis, sadarkaa itti barattoonni waan dubbisan beekumsa isaa cimisananii gara muuxannoo ofii isaaniitti fidanidha. Kana malees, sadarkaa itti waan dubbisan deebi’anii jechoota, caaslugafi itti fayyadama Afaanii qindaa’aa ta’e fayyadamuun deebisanii calaqqisiisanidha

Tarsiimoo dubbisa boodaa ilaalchisee Kuulaniin (2018, f.20) Nuttal (1986:166) wabeefachuun yoo ibsitu “Kaayyoon tarsiimoo dubbisa boodaa barattoonni akka hubannoo waliigalaa addunyaa horatanii dubbisicha irrattis hubannoo waliigalaa argachuun isaaniis dubbisa biroo, madda beekkumsa biroofi muuxannoo namoota biroos ta’ee muuxannoo isaanii wajjin akka walqabsiisan isaan gargaara” jetti.

Walumaagalatti barattootni waanta dubbisan sana haala keessa jiraniin walqabsiisuun hubannoo argatu, erga dubbisuun raawwatee booda hubannoo walii gala waa’ee wanta dubbisan yerootti madaalaniifi gaaffilee tokko tokkoof yeroo deebii itti laatan ta’uu isaafi sadarkaa baay’ee barbaachisaadha.

Gulantaa kana jalatti barsiisaan kana rawwachuu qabu, hubannoo barattootaa madaaluu, dubbisicha dubbisan muuxannoo isaanii waliin akka walqabsiisan gochuu, deebii gaaffileef kennan irratti barattootni akka waliin mari’atan gochuu, barattootni deebii isaanii akka kutaaf ibsan gochuu, barsiisaan deebii qindaa’eefi ifa ta’e gabateerratti barreessuufi.gilgaala gulantaa kanaaf qophaa’e kennuun dalagsiisuudha.

2.7. Gilgaalota Dubbisa

Hayyoonni John Atkins *et al.* (1996) jedhaman wabeefachuun Geetaachoo (2018, f.22) yoo ibsu, “gaaffileen dubbisa waliin walqabatani dhiyaachuun dubbistoonni dubbisicha akka hubatan taasisan bakka sadiitti qoodamu”jedha. .

2.7.1. Gilgaalota Dubbisa Duraa

Gaaffileen kunneen sadarkaa dubbisa duraa keessatti kanneen hojjetaman keessaa isa tokkodha. Kutaa kana keessatti gaaffileen gaafatamanis, waa’ee matadurichaa ilaalchisee maal akka beekan kan gaafatudha. Kunis, beekumsa duraan mataduricharratti qaban gara dubbisichaatti akka fidan taasisa. Dabalataanis, dubbisichi waa’ee maalii akka ibsu yookaan haqa dubbisicharraa eegan akka tilmaaman kan gaafatudha. Gaaffileef deebiin kennan keessatti hammatamuufi dhiisuunsaa

akkasumas sirrii ta'uufi dhiisuu isaammoo dubbisicha erga dubbisanii kan mirkaneeffatan ta'a (Geetaachoo, 2018, f.22).

2.7.2. Gilgaalota Yeroo Dubbisuu

Sadarkaa kana keessatti gaaffileen dhiyaatan: Gaaffii waliigalaa yookaan ijoo (gist) tokko yookaan lama ta'uu danda'a. Gaaffileen kunneenis hubannaa waliigalaa barbaachisummaa dubbisichaa kan gaafatanidha. Gaaffilee kana deebisuufis dubbisicha gadi fageenyaan hubachuun barbaachisaa miti. Barattoonnis, dubbisicha otoo hindubbisiin gaaffilee dhiyaatan dubbisanii hubachuu qabu. Itti fufuunis, callisaafi ariitiin dubbisuu isa jalqabaatti fayyadamuun dubbisuun gaaffilee dhiyaatan deebisu. Yemmuu dubbisanis, hiika tokko tokkoo jechoota dubbisicha keessatti argamanii hubachuun barbaachisaa miti. Barsiisaanis yeroo kennuun akka saffisa dubbisuu isaanii cimsatan gochuu nidanda'a (Geetaachoo, 2018, f.23).

Gaaffilee guutummaa yookaan keeyyata murtaa'erratti gadi fageenyaan dhiyaatu. Fakkeenyaaf, Gaaffilee unka guutuu, suuraa kaasuufi kkf...gaafatu dhiyaachuu danda'a. Gaaffileen hiika jechoota haaraa akka galumsa dubbisichaatti barattoonni akka deebisan gaafatus dhiyaachuu nidanda'a. Gara callisaan dubbisuu isa lammaffaatti otoo hindarbiinis, gaaffilee dhiyaatan dubbisuun hubachuu qabu. Itti fufuunis suutaafi callisaan dubbisuun gaaffilee hubannaa gadi fageenyaa yaada dubbisichaa gaafatu deebisu. Barsiisaanis, Afaaniin gaaffii dabalataa gaafachuun hubannaa dubbisichaa akka fooyyeffatan taasisa. Kana malees, barsiisaan dubbisicha keeyyata keeyyataan gaaffilee gadi fageenyaa dabalataa sarara tokko tokkoon yookaan lamaan, hiika kallattii yookaan hiika sararoota gidduutti, caaseffama jechootaafi jechoota haaraa gaafachuu danda'a. Akkaataa Geetaachoo (2018, f.23) hayyuu Grant (1987) jedhamu wabeefachuun fakkeenyaaf ibsutti, hiika jechoota haaraa akka galumsa dubbisichaatti akka tilmaaman gaafachuu danda'a. Sadarkaa kana keessatti akkuma barsiisaan gaaffii baay'ee gaafatu, dandeettii baay'ee gaafata. Barattoonnis, gaaffilee gaafataman deebisuu yoo dadhaban, barsiisaan fuulcha kennuun akka kallattii deebichaa qabatan taasisuu nidanda'a.

2.7.3. Gilgaalota Dubbisa Boodaa

Sadarkaa kana keessatti gaaffileen waliigalaa dubbisichaa kan itti gaafatamudha. Gaaffileen dubbisa booda barattootaaf dhiyaatanis, hubannaa barattootaa dubbisa waliigalaa mirkaneessuuf, dubbisicha akka madaalan jajjabeessuuf, dubbisicha muuxannoo isaani waliin akka walitti fidan taasisuuf, haala dubbisichaa keessatti akka of ilaalan taasisuuf gaaffilee dhiyaatanidha (Geetaachoo, 2018, f.23).

2.8. Yaadxina Modeela Hubannaa Dubbisaa

Qorannoo tokko yaaxinoota irratti hundaa'ee adeemsifamuu niqabaata. Yaaxinoota mata-duree qorannoo waliin deemu danda'an wajjiin walsimsiisuun qorannoo geggeessuun saayinsii deemsa qorannooti. First proposed by American psychologist Kenneth Goodman, this model defines reading as follows:

Reading is a selective process. It involves partial use of available minimal language cues selected from perceptual input on the basis of the reader's expectations... efficient reading does not result from precise perception and identification of all elements, but from skill in selecting the fewest, most productive cues necessary to produce guesses... the ability to anticipate that which has not been seen, of course, is vital in reading (Goodman, 1967: 127)

Akka yaada hayyuu kanatti dubbisuun adeemsa filannoodha jedha. akkaataan bu'uura dubbisaan tilmaamu danda'u jechoota furtuu ta'anii fi muraas qofa fayyadamuun dhimmoota dubbisa keessatti argaman adda baasuuf dhimma bahu. Jechoota filatamoo muraas ta'aniin dandeetti waa tilmaamu dubbisa sanaa keessatti argaman murteessaadha.

2.8.1. Modeela hubannaa dubbisa jalaa-olii

Modeelli kun sadarkaa duraa ykn ijoolummaa ykn dargaggummaatti barachuun bu'a-qabeessa ta'u mul'isa. Sadarkaa kanatti bu'a-qabeessa, sababa asitti xiyyeeffannaan, jechootaa irratti, boca isaanii hubachuu, fi jechoota qeenxee dubbisu irratti waan ta'eefidha.

According to Browne (1998), this model describes reading as a process that starts with the learner's knowledge of letters, sounds and words and how these words are formed to make sentences.

Yaada kanneen, adeemsa dubbisu beekumsa qubeewwan, sagaleewwan fi jechoota barataatiin itti jalqabamuu fi hima umuuf akkaataa jechoonni kun ittiin uumamu ibsa.

Goodman's definition of reading was a reaction against the idea that reading is "a sequential process involving precise identification of letters, words, spelling patterns, and large language units" (id.). The recognition of individual letters underlies a phonics approach to reading. A phonics approach consists of teaching sound-letter correspondences to children so that they can accurately perceive and decode words. The

phonics approach assumes a bottom-up model of comprehension, that is, one where comprehension issues from decoding letters, words, and so on.

Yaada hayyuu kana irras hubachuun kan danda'amu, adeemsa dubbisu ittiin jechoota, qubeewwan, qubeessuu fi kutaa afaanii guddaa adda baasuuf tartiiba eegatanii dubbisuu isa jedhuuf hiika faalleessu kenneera. Jechoota qeenxee hubachuuf yeroo dubbisuu akkaataa ittiin sagaleefamu irratti hunda'a. Sagalee jechootaa barsiisuu keessatti akkaataa ittiin sagaleefamu waan qabatuuf ijoolleen salphaatti hubachuu fi samuu keessatti hiika itti kennan taasisa. Adeemsi sagaleessuu modeela hubannaa dubbisa jalaa-olii (bottom-up model of comprehension) qubeewwan, jechootaa fi kkf hubannaan adda baafachuu fi hiika itti kennuu irratti xiyyeeffata.

2.8.2. Modeela hubannaa dubbisu irraa-gadii

Akkaataa yaada modeela kanatti hiika dubbisa sanaaf kennuudhaaf muuxannoo dubbisicha irratti qabanuun hiika dubbisa tilmaamudha.

Browne (1998) clarified that, 'this model suggests that readers begin to read by drawing on what they know about the structure and the meaningfulness of language, the structure of stories and other genres and their knowledge of the world to predict the general meaning and specific words in context.'

Akkaataa Browne (1998) modeela kana ibsutti dubbistoonni dubbisu kan jalqaban waa'ee caasaa fi hiika afaanii waan beekan, ijaarsa seenawwanifi gooroowwan biroo fi beekumsa isaanii Addunyaa hiikoo waligalaa fi murta'aa jechoota galumsa isaa irraa tilmaamuudhaan ta'a.

Goodman's model is a top-down model of comprehension (Grabe, 2009). What this means is that it presumes that the reading process is guided not by decoding of letters and parsing of syntax and semantics, but by a reader's background knowledge and expectations. That is, a reader constructs meaning from what s/he already knows and expects from the text. The model also ascribes great power to the ability to guess and anticipate. The model opposes the idea that reading involves precise and sequential parsing of letters and words. Rather, for Goodman, reading entails identifying and parsing only a minimal number of letters and words, just enough to produce accurate guesses at text meaning. According to the model, good readers would skip over several portions of the text. Thus, in this model a good reader relies on context cues, and poor readers rely on close letter and word identification.

Akkaataa yaada hayyuu kanatti, adeemsi dubbisu modeela hubannaa dubbisu irraa-gadii (top-down model of comprehension) kan hoogganamu hiika jechoota kennuu fi ijaarsa caasaa irratti osoo hin taane tilmaama fi beekumsa dubbisaa irratti dha. Dubbisan waanta kanaan dura beekuufi waa'ee dubbisa tilmaamu irratti hiika isaa ijaaruudha. Modeelichi human guddaa dandeetti tilmaamu kaa'uu qaba. Modeelichi yaada dubbisa tartibaan dubbisuu qubeewwan fi jechootaa ni faalleessa. Dubbisa keessatti qubeewwan fi jechoota muraasa hiika dubbisichaa kennuu yookaan tilmaamu dandeessisan adda baasuu qofa irratti xiyyeeffata. Akkaataa modeela kanatti dubbisan gaariin jechoota baay'ee irra darbu. Dubbisaan gaariin kan xiyyeeffatu hiika furtuu galumsa irraa yoo ta'u dubbisaan badaan immoo qubeewwan fi jechoota adda baasuu irratti xiyyeeffata.

2.8.3. Modeela hubannaa dubbisa waliin dubbii

Yaadni modeelli kun irratti hunda'uu waa'ee dubbisa tokkoo hubannaa argachuufi hiika itti kennuuf beekumsa duran waa'ee dubbisichaa irratti xiyyeeffata.

The interactive-compensatory model of comprehension (Stanovich, 2000 [1980], 2000 [1984]) does explain the role of top-down and bottom-up processing. The model posits that comprehension includes processes operating at many levels, e.g. letter recognition, word recognition, phrase recognition, and so on. Then, the model makes two assumptions. First, there is the assumption that “recognition [of meaning] takes place via the simultaneous amalgamation of information from many different knowledge sources” (2000 [1980], p. 49). Some of these sources can be higher-level ones, like topic knowledge, while others can be lower-level ones, like syntactic or orthographic knowledge. Maddaaleen kun gariin sadarkaa ol'aanaa beekumsa mataduree yoo ta'u kanneen biroo immoo sadarkaa gad-aanaatti kanneen beekumsa caaseeffama afaan barreessuufi dubbachuu Second, there is the assumption that “deficiencies at any level in the processing hierarchy can be compensated for by greater use of information from other levels irrespective of the level of the deficient process” (id.). That is, failure to understand an idea using previous knowledge, for example, can trigger the application of careful syntactic and semantic analysis of the corresponding text segment to repair such failure. The model predicts that both good and poor readers may use both bottom-up and top-

down processes at different times during reading based on moment-to-moment needs and difficulties.

Akkaataa yaada hayyuu kanatti Modeela hubannaa dubbisa waliin dubbii adeemsa gahee irraa-gadii fi jalaa-ol ibsa. Modeela kun hubannaa adeemsaalee sadarkaalee hedduutti hojjetan kan hammatudha, fakkeenyaaf, qubeewwan hubachuu, jecha hubachuu, galee hubachuu fi kkf dha. kanaaf, modeelli kun tilmaama lama irratti hunda'a. tilmaamni inni jalqabaa hubannaa yookaan hiika kan argatu karaa walfakkaatuu fi wlitti hidhatuun odeeffannoo beekumsa madda adda addaa baay'ee irratti dha. lammaffaa, tilmaama hanqinaaleen sadarkaa kamitti jiru adeemsa guulantaa keessatti kan bakka bu'u odeeffannoo sadarkaa biraa irraa osoo sadarkaalee adeemsa hanqinaalee hin eegatiin ittifayyadamuunidha. Yaada dubbisa beekumsa duraanii irraa hubachuu dhabuu fakkeenyaaf hiika dubbisa tilmaamuuf, hiika himaafi caasaa himaa xiinxaluu dhimma itti bahuun ta'a. Modeelli kun kan tilmaamu, dubbisa gaariifi badaa adeemsa irra-gadii fi jalaa-olii yeroo adda addaa yeroo dubbisu haalawwan fedhaafi danqaa irratti hunda'a.

Hubannaan dubbisuuf barattoonni tarsiimoo itti dubbisan, beekumsa afaanichaafi ogummaa dubbisuu; hiriyoota, barsiisaa ykn maatii daawwachuun barachuu danda'u. Kun immoo hawaasummaa ofkeessaa qabaachuu mul'isa. Barattoonni adeemsa hubannaan dubbisuu modeelaatiin ogummaa hubannaan dubbisuu kan fooyyessuudha. Kana keessatti barreeffamoota hedduu jiran keessaa; kaayyoo, fedhii barattootaa, tarsiimoo, dhimmoota dubbisaniif addaan baasuun hubannoon dubbisuuf dhiyaata. Kanaafuu, qorannoon kun yaaxina moodeela dubbisuu irratti kan hundaa'eedha. Yaaxinoonni kunniinis hubannaan dubbisuu barattootaa haala barattoonni ogummaa dubbisaa cimsataniifi tooftaa ittiin dubbisanis ifatti karaa kan itti agarsiisuudha

2.9. Sakatta'insa qorannoo walfakkaatan

Qorannoon kun kan gaggeeffamu hubannoofi raawwii gilgaalota dubbisa boodaa barattoota Afaan Oromoo manneen barumsa sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 9ffaafi 10ffaa barachaa jiran xiinxalu irratti xiyyeeffatedha. Qorannoon kun kan gaggeeffamu, xiinxala hubannoofi raawwii gilgaalota dubbisaan booda mana barumsa sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 9ffaa fi 10ffaa keessatti barattoota barnoota Afaan Oromoo barachaa jiran irratti kan xiyyeeffatedha. Ta'us qorannoon kanaan dura mataduree kana waliin walitti dhufeenya qabanii hojjetaman haala armaan gadiin dhiyaataniiru.

Qorattuun qorannoo kanaa sakatta'a qorannoo biroo kan qorannoo kana walin walitti dhiyaatu irratti taasisteen, Natsaannat (2019) mata duree 'Tooftaalee ogummaa dubbisuu Afaan Oromoo kutaa keessatti shaakalsiifaman: bulchiinsa magaalaa finfinneetti mana barumsaa burqaa wayyoo sadarkaa tokkoffaa kutaa sadaffaa' jedhurratti barattoonni dubbisa daree keessatti yeroo shaakalsiifaman tooftaalee ogummaa dubbisuutti dhimma bahuun akka dubbisaniif deggarsaafi hordoffii barsiisotaan taasifamu irratti xiyyeeffate kan gaggeeffamedha. Qorannoon amma gaggeeffamaa jiru kana waliin tokkummaan isaa dubbisa waliin walqabachuu isaa yoo ta'u, garaagarummaan isaa ammo mana barumsa sadarkaa irratti gaggeeffameefi hubannoo fi raawwii gilgaalota dubbisa barattoota xiinxaluu irratti xiyyeeffannaa kennuu dhabuu isaatiin dha.

Qorannoon kan waliin walfakkeenya qabu ilaalchisee, Warquu (2019). 'Xiinxala Hubannaan Dubbisuu Barattoota Kutaa 7ffaa Fi 8ffaa: Haala Mana Barumsaa Afaan Oromoo Burqaa Wayyuu Sad.1ffaa' jedhurratti qorannoo isaa hubannoo dandeetti dubbisuu barattootaa xiinxaluuf gaaffilee dubbisa irratti hunda'uun bahan irratti xiyyeeffachuun gaggeesseera. Qorannoon kana waliin hubannoo dubbisa barattoota madaaluu irratti kan xiyyeeffatu ta'uu isaa yoo ta'u kan adda isa taasisuu ammo raawwii gilgaalota dubbisa irrattis kan xiyyeeffate ta'uu isaati.

Haaluma walfakkaatuun, Geetaachoo (2018). Mata duree 'Qaaccessa Ogummaa dubbisuu Barattoota Afaan Oromoo: Haala Mana Barumsaa Qophaa'ina Komboshaa Kutaa 12ffaa' jedhurratti yemmuu ta'u xiyyeeffannoon qorannichaas barattoonni ogummaawwan Afaanii arfan jiran keessa dandeetti ogummaa dubbisuun hubachuu isaanii xiinxaluu irratti xiyyeeffata. Qorannoon kana waliin waanti walfakkeessu hubannoo dubbisa barattoota irratti kan xiyyeeffatu ta'uu isaa yoo ta'u kan adda isa taasisuu ammo raawwii gilgaalota dubbisa irrattis kan xiyyeeffate ta'uu isaati.

Bifuma walfakkaatuun, Kuulanii (2010) 'Xiinxala Garaagarummaa Dandeettii Dubbisanii Hubachuu Barattoota Afaan Oromoo akka Afaan Lammaffaatti Barataniifi akka Afaan Jalqabaatti Baratan' jedhurratti dandeetti hubannoo dubbisuu barattoota irratti xiyyeeffate gaggeeffeme. Qorannoo kan waliin walfakkeenya isaa hubannoo dandeetti dubbisuu barattootaa xiinxaluuf gaggeeffamuu isaa yoo ta'u, garaagarummaan isaa xiinxala dandeetti hubanna dubbisuu barattoota Afaan Oromoo akka Afaan dhalootaafi Afaan 2ffaatti fayyadaman irratti xiyyeeffachuu isaati.

Qorannoon biroo Saamu'eel (2011) matadureen qorannoo isaa "Factors that affect students Comprehension In two Government high Schools Grade 9 students in focus" jedhuun MA ittiin guuttachuuf kan gaggeeffame yemmuu ta'u, kaayyoon qorannoo kanaa waantota dandeettii hubannoo barattoota kutaa 9ffaa miidhan adda baasuu irratt kan xiyyeeffate dha. Qorannoon kun waliin hubannoo dubbisa barattootaa irratti manneen barnootaa lama irratti kutaa 9 irratti xiyyeeffachuun isaa kan walfakkeessu yoo ta'es Afaan Ingileeffaa irratti ta'uu isaatiin adda isa taasisa.

BOQONNAA SADI: MALLEEN QORANNICHA

3.1. Saxaxa Qorannichaa

Qorannoon kun kan gaggeeffame, xiinxala hubannaafi raawwii gilgaalota dubbisa barattoota barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa fi 10ffaa mana barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti bara 2021/2022 barataa turan irratti kan xiyyeeffatedha. Qorannoo tokko yeroo gaggeeffamu tartiiba ittiin ragaa sassaabamu, xiinxalamu, hiikamufi dhiyaatu saxaxa qorannoo ni qabaata. Saxaxni qorannoo ilaalchisee akka Addunyaa (2011, f.63) ibsutti, “waliigala qorannicha kan to’atu ta’ee, qorannichi maal akka fakkaatuu fi maal irratti akka bu’uureeffate agarsiisa” jedha. Akka Cohen, Manion fi Marrison (2005, f.73) ibsanitti, “Research design is governed by the notion of fitness for purpose”. The purpose of the research determine the methodology and design of the research” jedhu. Yaada kanarraa wanti hubatamu qorannoon tokko haala xiyyeeffannoo isaa bu’uura godhachuun saxaxni isaa filatamuu isaati. Haaluma kanaan, qorannoon kun qorannoo ibsaa (descriptive research design) yommuu ta’u, malli qaaccessa ragaa isaa immoo mala akkamtaafi ammamtatti fayyadamuun ta’a.

Akka Jonasson (1996) ibsuutti, gosti qorannoon ibsaa mala qorannoo akkamtaafi ammamtaa of keessatti qabaachuu danda’a. Malli ammamtaa ragaa lakkoofsaan safaramu funaannuuf kan gargaaru yammuu ta’u; malli akkamtaa ammoo ragaalee lakkoofsaan hin ibsamne jechaan sassaabuuf kan ooluudha. Malleen qorannoo akkamtaafi ammamtaa walitti makuudhaan adeemsi qorannoo gaggeeffamu ammoo mala makaa jedhame (Addunyaa, 2011). Kanaafuu, qorannoo kun kan gaggeeffame mala akkamtaafi ammamtaatti ykn mala makaatti qorattuun dhimma baateetti. Sababoonni akkamtaafi ammamtaatti fayyadamuun, qorannoo kana gaggeessuun barbaachise ammo qorannicha caalaatti qabatamaa taasisuuf jechaafi lakkoofsaan odeeffannoo waan funaannameefidha.

3.2. Irraawwatama Qorannichaa

Irraawwatamni qorannoo qaama qorannoon irratti gaggeeffame kan ilaallatuudha. Yaada kana ilaalchisee Addunyaan (2011:64) irratti “Qorannoon tokko irraawwatama qaba. Kunis, namootaafi wantoota qorannoon sun irratti gaggeeffamudha” jedha. Akka yaada kanaatti qorannoon tokko qaama irratti raawwatamu qaba jechuudha. Qorannoon kunis, godina Jimmaa Aanaa Maannaatti manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti barattoota Afaan

Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa barataa jiran irratti kan gaggeeffame waan ta'eef irraawwatama qorannoo kanaati.

3.3 Madda Ragaalee

Qorannoo tokko gaggeesuuf, madda ragaalee oddeeffannoon irraa fudhatamu murteessaadha. Haaluma kanaan, manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 9ffaafi 10ffaa keessatti hubannaafi raawwii gilgaalota dubbisa barattoota barnoota Afaan Oromoo xiinxaluuf kan gaggeeffamedha. Kanaafuu, qorattuun qorannoo kana gaggeessuuf, barattoota barnoota Afaan Oromoo fi barsiisota barnoota Afaan Oromoo barsiisan akka madda ragaati dhimma itti baateetti. Akkasumas, raawwii gilgaalota dubbisa barattotaa xiinxaluuf, gilgaalota dubbisa kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa bara 2005/2012 Ministeera barnootaatiin qopha'ee keessatti argamaniifi kan barattoonni dabtara isaanii irratti xiyyeeffannaa itti kennuudhaan hojjetan adda baasuuf sakatta'a dookimeentii akka madda ragaati fudhatameera (Warquu, 2019, f.29).

Akkasumas, Barsiisonniifi meeshaaleen barnootaas olitti ibsaman, ka'umsa rakkoo kanaa ta'uu waan danda'aniif haalli mijataan uumamuu dhabuu barreeffama Afaan Oromoo ga'umsaan dubbisani hubachuufi dandeettii dubbisuu xiyyeeffachuu isaanii odeeffannoo irraa argachuuf kana keessatti hammatamanii jiru.

3.4. Iddattoofi Mala Iddatteessuu

Godina Jimmaa, Aanaa Maannaa keessatti manneen barnoota sadarkaa 2ffaa (9-12) shanii fi manneen barnoota sadarkaa 2ffaa (9-10) lama, waliigala torba ta'anitti Aanichatti argamu. Qorattuun qorannoo kanaa, manneen barnoota sadarkaa 2ffaa hunda fi barattoota kutaa hunda irratti qorannoo ishee gaggeessuuf yeroo, mallaqaafi humna guddaa waan gaafatuuf, iddattoo qorannoo kun irratti gaggeeffamu filatee jirti. Haaluma kanaan, Manneen barnoota sadarkaa 2ffaa torba ta'an Aanaa Maannaa keessatti argaman keessaa manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo hojii qorannoo kanaaf mija'inaafi dhiheenya isaaniitiin filatamaniiru. Akkasumas, qorattuun kutaalee jiran keessaa hanqinaalee hubannoo fi raawwii gilgaalota dubbisa barattoota irratti mul'atan muuxannoo yeroo dheeraa barnoota Afaan Oromoo barsiisuun qabduun bu'uureeffatee kutaa 9ffaafi 10ffaa filateetti.

Waliigala mana barumsaa laman kana keessatti barattoota kutaa 9ffaafi 10ffaa barachaa jiran gara 820 akka ta'an ragaan manneen barnoota kanarraa argame ni agarsiisa. Haata'uu malee hanqina yeroo, humnaafi baasii irraa kan ka'e qorannoo kana barattoota kana hundaafi daree barnootaa hunda irratti gaggeessuun hin danda'amu.. Waan kana ta'eef, mana barumsaa sadarkaa 2ffaa Haroo kutaa 9ffaa daree 2 barattoota 150 ta'an, kutaa 10ffaa daree 2 barattoota 110 ta'an, akkasumas, mana barumsaa sadarkaa 2ffaa Yabbuu kutaa 9ffaa daree 4 barattoota 320 ta'an, kutaa 10ffaa daree 3 keessatti barattoota 240 waliigala barattoota 820 ta'an keessaa samuuda dhibbeentaa %33 ta'u barattoota 269 ta'an irratti qorannoo kana gaggeessuuf filatamaniiru. Qorattuun, qorannoo kana gaggeessuuf, iddatoo barattoota manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 9ffaafi 10ffaa bara 2021/2022 barachaa jiran 150, 110, 320, 240, walitti 820 ta'an keessaa barattoota %33 mala iddatteessuu carraa tasaa (simple random sampling) fayyadamuun barattoota 49 (%18.3) 36 (%13.4), 105 (%39) fi 79 (%29.3) walitti 269 ta'an walduraa duuban qorannoo kanaaf filatamaniiru. Haaluma kanaan, qorattuun barattoota manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 9ffaafi 10ffaa bara barnoota 2021/2022 ti barachaa jiran keessaa barattoota 820 irratti xiyyeeffachuun mala iddatteessuu carraa tasaa (simple random sampling) fayyadamuun walumaagalaatti barattoota 269 (%33) ta'an iddattoon qorannoo kanaaf filatamaniiru. Dabalatanis, barsiisonni mana barumsa sadarkaa 2ffaa Yabbuu barsiisota 3 (dhiira 1 fi dubartii 2) fi Haroo barsiisota 2 (dhiira 1 fi dubartii 1) barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa barsiisan baayinni isaanii barsiisota 5 (dhiira 2 fi dubartii 3) qorattuu ala akkuma jiranitti mala iddattoo miti-carraa keessaa hunda ammataa (comprehensive sampling) qorannoo kanaaf fudhatamaniiru

3.5. Meeshaalee Ragaan Ittiin Funaaname

Akkaataa Addunyaa (2011, f.63) tti, meeshaaleen funaansa ragaalee qorannoo keessaa, sakatta'a dookimeentii, bargaaaffii, afgaaaffii, daawwannaa daree, qormaata fi kkf akka ta'an addeessa. Malleen kana keessatti meeshaaleen odeeffannoon ittiin funaanamu af-gaaaffii, qormaata, , sakatta'a dookimeentii (dabbara barataa), daawwannaa daree fi sakatta'a kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 9ffaa fi 10ffaati. Sababiin meeshaaleen odeeffannoon ittiin funaanamu heddummaateefis meeshaa tokkoon ragaan argamuu hindanda'amne meeshaa biroon ammoo bira gahamuu waan danda'amuufidha. Yaada kana Moserfi Kalton (1972, f.126) yeroo cimsan, "Meeshaaleen odeeffannoon ittiin funaanaman garaagaraa fayyadamuun tarsiiimoo qorannoon ittiin gaggeeffamuuf humna guddaa ta'a," jedhu. Yaada kanarraa wanti hubatamu gaaffileen

daangeeffaman malleen ammamtaa hojiirra oolchuuf yeroo gargaaran, gaaffileen banaafi daawwannaan ammoo akkamtaa hojiirra oolchuuf adeemsiifama.

3.5.1. Qormaata

Qormaanni meeshalee funaansa ragaaleetiif itti gargaaramnu keessaa isa tokkodha. Kana keessatti dubbisa sadarkaafi fedhii barattoota giddu-galeessa godhatee filachuun gaaffilee hubannoo dubbisicha keessa baasuun dandeettii hubannoon dubbisuu barattoota qorachuuf gargaara. Adeemsa baruufi barsiisuu keessatti qormaanni karaa nut ittiin dandeettii, beekumsa ykn gahumsa qabaachuufi dhiisuu barattootaa ittiin safarru keessaa isa beekamaadha.

Kanaaf, qormaanni meeshaa safartuu dandeettii, beekkumsa, ogummaafi amala nama dhuunfaa ykn barataan tokko qabu ittiin safaranidha. Akkasumas, qormaanni raawwii ykn hojii hojjetamaa jiru tokko maal akka fakkaatuufi sadarkaa maalirra akka jiru kan agarsiisuu dha. Dandeettii dubbisuu madaaluun baay'ee barbaachisaa dha Sababni isaas, barnoota kamiyyuu bira gahuuf, akkasumas, beekkumsa kamiyyuu goonfachuuf dubbisuu danda'uun barbaachisaa ta'uu beektoonni ni ibsu.

Karaa biraatiin, qormaanni kan dandeettii barattoonni har'a qaban irraa ka'uudhaan gara fuulduraatti eessa akka isaan ga'uu danda'an erga hubatanii booda isaanii (sadarkaa Hubannoo) isaanii iddoo hubachuun haala jiru mijeessuuf kan gargaaruu ta'uusaa ibsa. (Dastaa 2013, f.123).

Dubbisa irratti hundaa'uun gaaffiilee akaakuu afur qaban baheera. Gaaffiileen waliigalaa digdama (20) ta'an dubbisa keessaa barattoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa mana barumsaa sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo ta'aniif qophaa'eera. Akaakuun gaaffiilee kallattiin dubbisarraatti hundaa'an dhugaafi soba shan (5), hiika galumsa jechoota dubbisa keessaa bahan walitti firoomsuu shan (5), jechoota kennaman filachuun hima iddoo duwwaa guutuu shan (5), akkasumas, gaaffilee filannoo shan (5), qopheessuun ga'umsi hubannoon dubbisuun isaanii ittiin madaalameera. Gaaffiileen qormaataa kun dandeettii dubbisa barattootaa kutaa 9ffaafi 10ffaa madaaluu danda'u barsiisonni mana barumsaa lammaan keessatti hojii qorannoo kana irratti hirmaatan waliin ta'uun qophaa'eera. Gaaffiileen qormaata kutaa 9ffaa dubbisa kitaaba barataa kutaa 9ffaa bara 2005 Ministeera Barnootaatiin maxxanfame irra fudhatame bu'uureeffatee kan qophaa'eedha. Gaaffiileen qormaata kutaa 10ffaa immoo dubbisa qormaata xumura biyyoolessaa kutaa 10ffaa bara 2006 bahe bu'uureeffatee kan qophaa'eedha. Qormaatni kun haaluma

qophaa'een barsiisoota kana waliin ta'uun barattoota qoruun fi bu'aa isaa madaaluun gaggeeffameera. Qorattuun qorannoo kanaa bu'aa qormaata barattoota kana irraa argame bu'uureeffachuun hubannaa isaan dubbisa Afaan Oromoo irratti qaban xiinxaluun dhihheessiteetti.

2.5.2. Af-gaaffii

Hubannaafi raawwii gilgaalota Dubbisa Barattoota barnoota Afaan Oromoo Manneen Barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 9ffaafi 10ffaa xiinxaluun addaan baasuuf qorattuun qorannoo ishee gaggeessiteetti. Af-gaaffiin akaakuu odeeffannoon ittiin funaanamu keessa isaa tokko ta'ee kan qorattuuniifi odeef-kennitoonni fuula fuullatti wal-arguun odeeffannoo qorannoo isheetiif barbaachisan Afaaniin gaafachuun funaanatudha. Malli ittiin odeeffannoon funaanamu kun ragaa barbaadamu bal'inaan argachuuf faayidaa hedduu qaba. Dastaan (2013:11) yaaduma kana cimsuun yoo ibsu, "Odeeffannoo afgaaffiidhaan funaanamu wanti gaarii taasisu, qorattuun gaaffii ishee sirriitti ifa gotee akka ibsituuf odeeffannoo kennan gaafachuu isaatiin" jedha. Yaadni kun kan nu hubachiisu qorattuufi odeeffannoo kennitoonni, yaada ifaadhaan akka walii galuu danda'aniif walquunnamtii sirrii ta'e akka gidduu isaaniitti uumamu ragaan qabatamaan odeeffannoo kennitoonni akka kennan taasisuun, qorattuun ragaa qabatamaa ta'e gonfachiisa. Dabalataanis, irra deddeebinee gaafachuun ibsa dabalataa barbaannu odeeffannoo sirriitti argachuuf ni danda'ama.

Akka Fileen (2019, f.72) ibsutti, kaayyoon afgaaffii odeeffannoowwan bargaaiffiifi daawwannaadhaan walitti qabaman mirkaneeffachuuf, akkasumas, deebiwwan daawwannoo keessatti hin deebine deebisuuf ykn qaawwa jiru duuchachuudhaaf faayidaa guddaa qaba. Dabalataanis, kanumarraa ka'uun, af-gaaffiin kan qorattoonniifi odeefkennaan kallattiidhan wal arguun odeeffannoo waliif kennan waan ta'eef gosa qorannoo kanaaf ni ta'a jedhamee filatame. Qorattuun meeshaa funaansa ragaa kanaatti dhimma bahuun odeeffannoo barsiisota mana barumsaa sadarkaa 2ffaa Yabbuu fi Haroo kutaa 9ffaafi 10ffaa Afaan Oromoo barsiisan barsiisota dhiira 2, dubartii 2 waliigala 4 ta'an af-gaaffii banaa fi af-gaaffii cufaa odeeffannoo walitti qabtetti. Akka waligalatti, hanqinaalee hojii baruufi barsiisuu hubannaafi raawwii gilgaalota dubbisa barattootaa waliin walqabatee jiran odeeffannoo argachuuf af-gaaffii cuufaa 6 fi banaa 7 ta'an barsiisootaaf dhiheessuun ragaaleen walitti qabameera.

3.5.3. Daawwannaa Daree

Daawwannaan daree mala odeeffannoon itti funaanamu keessaa tokko dha. Kunis raawwii daree keessatti raawwatu qaamaan argamanii waan qabatamaatti ta'aa jiru ilaaluudhaaf kan ooludha. Haaluma kanaan, yeroo baruufi barsiisuu Afaan Oromoo dandeettiin dubbisuu adeemsifamutti qorattuun kutaa keessatti argamtee, odeeffannoo kaayyoo qorannoo kanaaf oolu kan ittiin funaannatedha. Daawwannaan qorattuunn odeeffannoo funaanuuf, daree barnoonni keessatti kennamaa jiru keessatti argamuundhaan ijaan waan argiteefi gurraan dhageesse mala odeeffannoon ittiin funaannatuudha (Filee, 2019). Kunis, qorannoo kana keessatti hubannoo dubbisa barattootaa cimsuuf deggarsa barattootaaf barsiisonni taasisaa jiraniifi akkaataa barattoonni hojirra oolchaa jiran qaaman ilaaluun kan af-gaaffiitiin odeeffannoo kennan waliin walsimaachuu isaa mirkaneeffachuufidha. Kaayyoon daawwannaa daree gaggeessuuf barbaachisees, hanqinaalee hojii barruufi barsiisuu hubannaa fi raawwii gilgaalota dubbisa barattootaa waliin walqabatee mul'atu qabatamaan daree barnootaa keessatti argamuun adda baasuufidha.

Haaluma kanaan, daawwannaan daree adeemsa baruufi barsiisuu dubbisa Afaan Oromoo barsiisuu keessatti, kan qorattuun, maaltu akka dareetti hojjetamu, akkamittii akka hojjetamu qabatamaan daree keessatti argamuun kan ittiin adda baafatedha. Daawwannaan daree kunis kan gaggeeffame, qorattun sagantaa barsiisaa Afaan Oromoo dubbisa barsiisuuf qopheeffate irratti bu'uureeffachuun dareetti argamtee ragaalee oddeeffannoo meeshaalee barbaachiisaa ta'aniin walitti qabatetti. Barsiisota shan (5) ta'an qorattuu dabalatee Afaan Oromoo Manneen Barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuu fi Haroo kutaa 9ffaa fi 10ffaa keessatti bara 2021/2022 barsiisaa turan. Kanaafuu, qorattuun daawwannaa daree gaggeessuuf kutaalee barsiisonni sadii (3) keessatti barsiisan mala kaayyeeffataa ta'een daree sadii qorannoo kanaaf filaachuun marsaa 9 daawwatte. Daawwannaan daree kunis kan gaggeeffame mana barumsa sadarkaa 2ffaa Yabbuu kutaa 9ffaa fi 10ffaa daree barsiisonni 2 barsiisan irratti yoo ta'u, dareen biraa immoo mana barumsa sadarkaa 2ffaa Harootti kutaa 10ffaa daree barsiisaan 1 barsiisu irratti dha. Cheekilistii qophaa'e irratti hunda'uun, daawwannaan daree barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa fi 10ffaa mana barumsa sadarkaa 2ffaa Yabbuu fi Haroo keessatti barsiisota sadii ta'an irratti tokkoo tokkoo isaanii irratti, wayitii sadii sadiif waliigala wayitii sagaliif daawwannaan daree gaggeeffameera.

3.5.4. Sakattaa'a Dookimeentii

Qorannoo kana keessatti, sakatta'insa dookimeentii akka meeshaa funaansa ragaaleetti fayyadamuu kan barbaachiseef, raawwii gilgaalota dubbisa barattoota xiinxaluufidha. Sakatta'insa dookimeentii kunis kan gaggeeffame, kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa bara 2005/2012 Ripaablika Dimookiraatawaa Federaalwaa Itoophiyaatti Ministeera Barnootaatiin maxxanfameefi dabtara barattoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa fi 10ffaa akka madda ragaati fayyadamuunidha. Qorattuun gosa meeshaalee funaansa ragaa kana kan filateef, xiyyeeffannoon qorannoo kanaa dubbisa irratti bu'uureeffatanii gilgaalonni kitaaba barnootaa keessatti sakatta'uun argaman hangam hubannoon raawwatamaa jiraachuu isaanii dabtara barattoota xiinxalameera. Kitaaba barataa kana sakatta'uun akka madda ragaa qorannootti fayyadamuuf, cheekilistiin dhimmoota irratti xiyyeeffatan ilaalchisee dhuma waraqaa kana waliin walqabatee dhiyaateera. Dhimmoota ijoo ta'an kitaaba barataa kutaa 9ffaafi 10ffaa irratti xiyyeeffatanii cheekilistiin kun ittiin sakatta'uuf qophaa'ees: baayina boqonnaa dubbisa kitaabicha keessa jiru, baayina gilgaalota dubbisa keessaa bahan, baayina gosa gilgaalota dubbisa keessa jiru, gilgaalota dubbisa balinaan maal irratti akka xiyyeeffatan, baayina gilgaalota dubbisa muuxannoofi hubannoo barattoota waliin walitti dhufeenya qaban, gilgaalota dubbisa barattootaaf kenname hojjetameefi sororfame adda baasuu, kkf sakatta'uun adda bahaniiru.

Haaluma walfakkaatuun, gilgaalota dubbisa kitaaba barataa kutaa 9ffaafi 10ffaa keessatti argaman keessaa raawwii gilgaalota dubbisa barattoota Afaan Oromoo manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti barachaa jiran xiinxaluuf akka madda ragaa sakatta'a dookimeentii qorannoo kanatti dhimma itti baateetti. Qorattuun raawwii gilgaalota dubbisa barattoota madaaluuf, boqonnaa dubbisaa kitaabicha keessatti argaman jalqabaa hanga dhumatti jiran adda baafachuun qorannoo kanaaf dhimma itti baateetti. Sakattainsi dookimeentii (dabtara) barattoota kan gaggeeffame Manneen Barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuu fi Haroo keessatti barattoota kutaa 9ffaa keessaa daree 2 fi kutaa 10ffaa keessaa daree barnoota 2 kutaa barsiisonni adda addaa barsiisaa jiran irratti hunda'uun mala kaayyeeffatan filatamaniiru. Qorattuun hanqina humna, baasii fi yeroo irraa kan ka'e, mala kaayyeeffata irratti hunda'uun kutaa barnoota lamman fi daree afran keessatti barattoota ragaa qabxii barnoota Afaan Oromoo simisteera 1ffaa irratti hunda'uun kan gad-aanaa, gidduugaleessaa fi ol'aanaa galmeessan daree 1 keessa shan shan ta'an walitti 15, waliigala kutaa 9ffaa daree 2 keessaa barattoota 30 ta'an kutaa 10ffaa daree

2 keessaa barattoota 30 ta'an waliigala barattoota 60 ta'an filachuun dabtara isaanii 60 ta'u sakatta'af filatameera.

3.6. Mala xiinxala Ragaalee

Ragaaleen maddoota adda addaarraa walitti qabamuun mala akkamtaa fi ammamtaa mala walmakaatti fayyadamuun kan xiinxalamedha. Haala kana, Adunyaan (2011:60) dhimma kana yeroo ibsu, “mala akkamtaafi ammamtaa qorannoo tokko keessatti walfaana dhimma itti ba'uun mala tokko qofti dhimma bu'uura hubannoo cimaa barbaada. Kanaaf, ragaaleen meeshaalee funaansa ragaaleen guuraman qorannoo kana keessatti mala makoon kan xiinxalamedha. Sababni malleen kun filatamanisifis, malli akkamtaa ragaalee qorannichaa gadfageenyaan ibsa itti kennuuf filatamaa waan ta'eefidha. Malli ammamtaan immoo ragaalee qorannichaa lakkoofsaafi dhibbeentaan xiinxaluuf filatamaa waan ta'eefidha. Walumagalatti ragaaleen sakatta'a dookimeentiifi qormaata barattoota mana barumsichaa irraa funaanaman mala ammamtaatiin kan xiinxalame yoo ta'u; ragaaleen af-gaaffii barsiisotaa fi daaawwannaa daree irraa argaman immoo mala akkamtaatiin jechaan ibsameera. Qorattuun mala kana lamaan kan filatteef, qorannicha caalmaatti ifaafi qabatamaa akka ta'uuf jetteeti.

BOQONNAA AFUR: XIINXALA RAGAALEE

Hubannaafi raawwii gilgaalota dubbisa barattoota barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa fi 10ffaa manneen barnoota Yabbuufi Haroo xiinxaluuf qorannoon gaggeeffameera. Maddi ragaalee qorannoo kanaaf bu'aan qorannoo kana irraa argame xiinxalamee armaan gadiitti dhiyaateera.

4.1. Odeeffannoo kennitootaa

Maddi ragaalee qorannoo kana barattoota barnoota Afaan Oromoo manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti bara 2021/2022 kutaa 9ffaa fi 10ffaa barataa turaniifi barsiisota Afaan Oromoo barsiisaa turanidha.

4.1.1. Barsiisotaa

Ragaaleen barsiisoota madda odeeffannoo qorannoo kana ta'an saalaan, sadarkaa barnoota fi waggoota barsiisummaan tajaajilaniin adda bahee gabaatee 1 armaan gadii irratti dhiyaateera.

Gabaatee 1. Odeeffannoo barsiisota deebii Kennan

Baayina Barsiisota			Sadarkaa Barnootaa				Tajaajila			
Dhiira	Dubartii	Ida'ama	BA	MA	1-5	6-10	11-15	16-20	21-25	26-30
2	2	4	4				1		1	2

Barsiisonni qorannoo kana irratti hirmaatan 4 yoo ta'an kunis saalan yoo adda bahan 2 dhiira yoo ta'an kanneen hafan 2 immoo dubartootadha. gama sadarkaa barnoota isaanii yoo xiinxalamu immoo hundi isaanii digrii tokkoffaa (BA) Afaan Oromootiin kan eebbifaman ta'uu isaanii hubana. Barsiisummaatiin barri tajaajila isaanii yoo xiinxalamu immoo barsiisaan tokko waggaa 12 yoo tajaajilu, barsiisaan kan biraa tokko immoo waggaa 21 tajaajileera. Kanneen hafan barsiisonni 2 immoo waggoota 28 fi 29 kan tajaajilan ta'uu hubachuun danda'ameera.

4.1.2. Barattootaa

Ragaaleen baayina barattootaa manneen barnoota kana lamaan keessatti argamanfi iddattoo qorannoo kanaaf fudhataman saalaan adda bahanii Gabaatee 2 irratti dhiyaataniiru.

Gabaatee 2. Ragaalee barattootaa qorannoo kana irratti hirmaatan

Mana barumsaa	Sadarkaa 2ffaa	Kutaa	Baayina barattootaa			Iddattoo Barattootaa fudhatame			%
			dh	dub	Ida	Dh	dub	Ida	
		9	159	161	320	52(%19.4)	53(%19.6)	105	39
Yabbuu		10	132	108	240	43(%16.1)	36(%13.2)	79	29.3
									68.3
		9	74	76	150	24(%9)	25(%9.3)	49	18.3
Haroo		10	60	50	110	20(%7.3)	16(%6.1)	36	13.4
									31.7
		9	233	237	470	76(%28.4)	78(28.9)	154	57.3
Waliigala		10	192	158	350	63(%23.4)	52(19.3)	115	42.7
				820				269	100

Haaluma kanaan, baayina barattoota mana barumsa sadarkaa 2ffaa Yabbuu kutaa 9ffaa dhiira 159, shamarraan 161, ida'ama 320 ta'an keessaa dhiira 52(%19.4) shamarraan 53(%19.6) ida'ama 105(%39) ta'an qorannoo kanaaf filatamaniiru. Bifuma walfakkaatuun, mana barumsaa kanatti baayina barattoota kutaa 10ffaa dhiira 132, shamarraan 108, ida'ama 240 ta'an keessaa dhiira 43(%16.1), shamarraan 36(%13.2) ida'ama 79(%29.3) ta'an qorannoo kanaaf iddattoo ta'anii filatamaniiru. Gama biraatiin immoo mana barumsa sadarkaa 2ffaa Haroo kutaa 9ffaa keessatti barattoota dhiira 74, shamarraan 76 ida'ama 150 ta'an keessaa dhiira 24(%9), shamarraan 25(%9.3) ida'ama 49 (%18.3) akkasumas, kutaa 10ffaa baayina barattoota dhiira 60, shamarraan 50, walitti 110 ta'an keessaa dhiira 20(%7.3) shamarraan 16(%6.1) ida'ama 36 (%13.4) ta'an qorannoo kanaaf samuudaan filatamaniiru. akka waliigalatti, manneen barnoota lamaan kana keessatti barattoota kutaa 9ffaa dhiira 233, shamarraan 237 ida'ama 470, kutaa 10ffaa dhiira 192, shamarraan 158, ida'ama 350 ta'an keessaa kutaa 9ffaa dhiira 76(%28.4), shamarraan 78(%28.9) ida'ama 154(%57.3) kutaa 10ffaa dhiira 63(%23.4) shamarraan 52(%19.3) ida'ama 115(%42.7), waliigala barattoota 820 ta'an keessaa barattoonni 269 (%33) ta'an qorannoo kanaaf iddattoo ta'anii fudhatamaniiru.

4.2. Xiinxala ragaalee qormaata barattootaa

Adeemsa hojii baruufi barsiisuu keessatti qormaata qopheessuun barattootaaf kennuun karaa ittiin dandeettii, beekumsaa fi gahumsa isaanii ittiin madaalamu keessaa isa tokkodha. Haaluma kanaan, bu'aan xiinxala qorannoo hubannaa dubbisa barattoota barnoota Afaan Oromoo kutaa

9ffaa fi 10ffaa manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabuu fi Haroo irratti xiyyeeffatee gaggeeffame **Gabaatee 3** kanaa gaditti irratti dhiyaateera.

Gabaatee 3. Xiinxala bu'aa qormaata hubannoo dubbisa barattoota Barnoota Afaan Oromoo

Mana Barumsaa	Kuta	Baayina barattootaa	Baayina gaaffii	Baayina fi % barattootaa bu'aa galma'een												
				90 ol		80-89		60-79		50-59		50 gadi		ida'ama		G/g
				Bayina	%	bayina	%	Bayina	%	bayina	%	bayina	%	bayina	%	
Yabuu	9	105	20	26	25	25	24	47	45	5	5	2	2	100	3.65	
	10	79	20	22	28	29	37	21	27	5	6	2	3	100	3.81	
Haroo	9	49	20	7	14	21	43	18	37	2	4	1	2	100	3.63	
	10	36	20	18	50	10	28	8	22	0	0	0	0	100	4.28	
Waliigala	9	154	20	33	21	46	30	65	42	7	5	3	2	100	3.64	
	10	115	20	40	35	39	34	29	25	5	4	2	2	100	3.96	
		269	20	73	27	85	32	94	35	12	4	5	2	100	3.78	

Hub: bu'aa qabxii giddu-galeessaa shallaguuf, gatii intervaaliitiif kenname baay'isu, baay'ina barattoota intervaalii sana keessatti argaman, intervaalii hundaa walitti ida'uun baay'ina barattoota qormaata fudhatan hundaaf qooduu

Ibsa: Qooddii qabxii fi ulfaatinsi kennameefi firiin barattootaa itti xiinxalame kun akkaataa Ministeera Barnootaafi Biiron Barnootaa Oromiyaa manneen barnootaaf hordofuun yoo ta'u kunis:

- Qooddii qabxii 90 oli yoo ta'ee sadarkaa baay' ee baay'ee gaarii ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinsi kennameefis 5 ta'uu isaa,
- Qooddii qabxii 80-89 gidduu yoo ta'ee sadarkaa baay'ee gaarii ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinisi kennameefis 4 ta'uu isaa,
- Qooddii qabxii 60-79 gidduu jiru yoo ta'ee sadarkaa gaarii ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinisi kennameefis 3 ta'uu isaa,
- Qooddii qabxii 50-59 gidduu jiruuf yoo ta'ee sadarkaa gahaa ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinisi kennameefis 2 ta'uu isaa
- Qooddii qabxii 50 gadi yoo ta'ee immoo sadarkaa gadi aanaa ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinisi kennameefis 1 ta'uu isaati.

Hubannoo dubbisa barattoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa mana barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo madaaluuf, gaaffiileen qormaataa gosa afur qabu; dhugaafi soba shan, hiika jechoota galumsa isaa irraa shan, filannoo shan, bakka duwwaa guutii shan waliigala 20 ta'an qophaa'eera. Qormaanni dandeettii hubannoo dubbisa barattoota madaaluu kan qophaa'ee barsiisota muummee Afaan Oromoo manneen barnootichaatiin wajjin ta'uuni dha. Gaaffiilee qormaata 20 ta'an barattootaaf dhiyaatee irraa bu'aa barataan tokko tokko isaa argate shaniin baayisuun, %100 keessaa fudhatameera. Bu'aan qormaata kana irraa argames adeemsa qaaccessa firii barattootaa manneen barnootaaf qooddii inteervaalii Ministeera Barnootaafi Biiron Barnoota Oromiyaan kenne hordofee kan xiinxalamedha.

Bu'uuruma kanaan, bu'aan xiinxala qormaata kana irraa argamu kan madaalamu, barattoonni qabxii 90 ol galmeessan sadarkaa 'baay'ee baay'ee gaarii' ta'een, kanneen 80-89 gidduu fidan immoo 'baay'ee gaarii' ta'een kan madaalaman ta'u. Haaluma walfakkaatuun, barattoonni qabxii 60-79 gidduu fidan sadarkaa 'gaarii' ta'een, kanneen qabxii 50-59 gidduu argatan immoo qabxii 'gahaa' ta'een kan madaalaman ta'u. Haa ta'uu malee, barattoonni 50 gadi fidan garuu, sadarkaa 'gadi-aanaa' ta'een kan madaalaman ta'u.

Qooddii inteervaalii kana keessatti baayina barattootaa lakkoofsaafi dhibbeentaan erga ibsamee booda, adeemsa seera "Linkert scale" gatii itti kennuun qabxiin guddu-galeessaa (mean) isaanii xiinxalameera. Haaluma kanaan, baayina barattoota qabxii 90 ol galmeessan (*5), kanneen qabxii 80-89 gidduu fidan (*4), warreen qabxii 60-79 gidduu fidan (*3), barattoota qabxii 50-59 fidan (*2) fi kanneen 50 gadi fidan immoo (*1)n baay'isuun firii argame walitti ida'uun, barattoota hundaaf hiiruun qabxiin giddu galeessaa isaanii xiinxalameera. Qooddiin qabxiifi ulfaatinni kennameef akkaataa firiin barattootaa itti xiinxalame kun haala Biiron Barnoota Oromiyaan qaaccessa qabxii barattootaa manneen barnootaaf dhiyeessaniifi gatiin ulfaatinaa inteervaalii iskeeliif kenname agarsiisa.

4.2.1. Xiinxala Qormaata barattoota mana barumsa Yabbuu sadarkaa 2ffaa

Hubannoo dubbisa barattoota barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa mana barumsa Yabbuu sadarkaa 2ffaa madaaluuf, xiinxalli bu'aa qormaataa gaggeeffame Gabatee 4 kanaa gadiitti argamu irratti dhiyaateera.

Gabaatee 4. Bu'aa Qormata barattoota kutaa 9ffaafi 10ffaa Mana barumsaa Yabbuu sadarkaa 2ffaa

Mana Barumsaa	Kuta	Baayina barattootaa	Baayina gaaffii	Baayina fi % barattootaa bu'aa galma'een											
				90 ol	80-89	60-79	50-59	50 gadi	ida'ama	G/g					
				Bayina	%	bayina	%	Bayina	%	bayina	%	Bayina	%	%	
Yabbuu	9	105	20	26	25	25	24	47	45	5	5	2	2	100	3.65
	10	79	20	22	28	29	37	21	27	5	6	2	3	100	3.81
Waliigala		184		48	26.1	54	29.3	68	37.0	10	5.4	4	2.2		

Hub: bu'aa qabxii giddu-galeessaa shallaguuf, gatii intervaaliitiif kenname baay'isu, baay'ina barattoota intervaalii sana keessatti argaman, intervaalii hundaa walitti ida'uun baay'ina barattoota qormaata fudhatan hundaaf qooduu

Ibsa: Qooddii qabxii fi ulfaatinsi kennameefi firiin barattootaa itti xiinxalame kun akkaataa Ministeera Barnootaafi Biiron Barnootaa Oromiyaa manneen barnootaaf hordofuun yoo ta'u kunis:

- Qooddii qabxii 90 oli yoo ta'ee sadarkaa baay' ee baay'ee gaarii ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinsi kennameefis 5 ta'uu isaa,
- Qooddii qabxii 80-89 gidduu yoo ta'ee sadarkaa baay'ee gaarii ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinsi kennameefis 4 ta'uu isaa,
- Qooddii qabxii 60-79 gidduu jiru yoo ta'ee sadarkaa gaarii ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinsi kennameefis 3 ta'uu isaa,
- Qooddii qabxii 50-59 gidduu jiruuf yoo ta'ee sadarkaa gahaa ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinsi kennameefis 2 ta'uu isaa
- Qooddii qabxii 50 gadi yoo ta'ee immoo sadarkaa gadi aanaa ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinsi kennameefis 1 ta'uu isaati.

4.2.1.1. Xiinxala qormaata barattoota mana barumsa Yabbuu sadarkaa 2ffaa kutaa 9

Bu'aan qormaata barattoota barnoota Afaan Oromoo qorannoo kana keessatti hammataman **Gabatee 4** kanaa olirratti xiinxalamee dhiyaateera. Haaluma kanaan, bu'aan ragaalee qormaata hubannaa dubbisa barattoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa mana barnoota Yabbuu akka agarsiisutti, barattoota 105 ta'aniif gaaffiilee 20 ta'an isaaniif dhiyaate keessaa barattoonni 26 (%25) ta'an qabxii 90 ol ta'u galmeessaniiru. Barattoonni baayina isaanii 25 (%24) ta'an immoo bu'aan qormaata isaanii qabxii 80-89 gidduu argataniiru. Barattoota qormaata kana fudhatan keessaa irra caalaan isaanii ykn barattoonni 47 (%45) ta'an qabxii 60-79 gidduu galmeessaniiru. Barattoonni lakkoosi isaanii 5 (%5) ta'an qabxii 50-59 gidduu qabxii gahaa ta'e yoo galmeessan, kanneen hafan barattoonni 2 (%2) ta'an immoo qabxii 50 gadi ta'e, qabxii gadi aanaa ta'e galmeessaniiru.

Bu'aa xiinxala ragaalee qormaata kana irraa hubachuun kan danda'amu, barattoonni irra guddaan yookaan barattoonni 47 (%45), 26 (%25), 25 (%24) ta'an hubannaa dubbisa isaaniitiin sadarkaa gaarii, baay'ee baay'ee gaarii fi baay'ee gaarii ta'e irratti argamuu isaanii walduraa dubban agarsiisa. Kana irra hubachuun kan danda'amu, barattoonni Afaan Oromoo baay'een isaanii barreeffama Afaan Oromoo dubbisaanii hubachuu danda'uu isaanii agarsiisa. Akka waliigalatti, bu'aan xiinxala ragaa hubannaa dubbisa barattoota Afaan Oromoo mana barumsa sadarkaa 2ffaa Yabbuu kutaa 9ffaa gidduu-galeessaan (3.65) yoo madaalamu sadarkaa hubannaa gaarii qabachuu isaanii mul'isa.

Suuraa 1. Yeroo barattoonni Mana Barumsa sadarkaa 2ffaa Yabbuu kutaa 9ffaa qormata fudhatan.

4.2.1.2. Xiinxala qormaata barattoota mana barumsa sadarkaa 2ffaa Yabbuu kutaa 10

Gabaatee 4 irratti xiinxala hubannaa dubbisa barattoota barnoota Afaan Oromoo Mana Barumsa sadarkaa 2ffaa Yabbuu kutaa 10ffaa 79 ta'aniif gaaffiilee 20 ta'u isaaniif dhiyaate keessaa baayinaan barattoonni 22 (%28) ta'an qabxii 90 ol galmeessaniiru. Bu'aan qormaata kanaa akka agarsiisutti, barattoonni lakkoofsan 29 (%37) ta'an immoo qabxii 80-89 gidduu galmeessuu danda'aniiru. Akkasumas, barattoonni 21 (%27) ta'an qabxii 60-79 gidduu yoo argatan, kanneen baayini isaanii 5 (%6) ta'an immoo qabxii 50-59 gidduu galmeessaniiru. Haata'u malee kanneen hafan barattoonni 2 (%3) ta'an immoo qabxii 50 gadi ta'e fi qabxii gadi-aanaa ta'e argataniiru.

Bu'aa qorannoo kana irraa hubachuun kan danda'amu, barattoonni irra guddaan ykn baayinaan 22 (%28), 29 (%37), 21 (%27) ta'an dandeettii hubannaa dubbisa Afaan Oromootiin yeroo madaalaman sadarkaa baay'ee baay'ee gaarii, baay'ee gaarii, gaarii irra jiraachuu isaanii walduraa dubbaan agarsiisa. Haata'u malee, akkaataa bu'aan ragaalee qorannoo kanatti hubannaa dubbisa barattoota barnoota Afaan Oromoo Mana Barumsa Sadarkaa 2ffaa Yabbuu kutaa 10ffaa gidduugaleessaan (3.81) yoo madaalamu sadarkaa gaarii ta'e irratti kan argaman ta'uu mul'isa. Bu'aa qorannoo kana irraa hubachuun kan danda'amu, barattoonni barnoota Afaan Oromoo mana barumsaa sadarkaa 2ffaa Yabbuu kutaa 10ffaa walakaa ol ta'an dubbisa isaaniif dhiyaate dubbisanii hubachuu irratti fooyyee qabachuu isaanii agarsiisa.

Suuraa 2. Yeroo barattoonni Mana Barumsa sadarkaa 2ffaa Yabbuu kutaa 10ffaa qormata fudhatan.

4.2.2. Xiinxala Qormaata barattoota mana barumsa Haroo sadarkaa 2ffaa

Haaluma walfakkaatuun, hubannaa dubbisa barattoota Barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa Mana barumsaa Haroo sadarkaa 2ffaa madaaluuf, xiinxalli bu'aa qormaata isaanii irratti gaggeeffame kanaa gaditti **Gabatee 5** irratti dhiyaateera.

Gabaatee 5. Bu'aa Qormata barattoota kutaa 9ffaafi 10ffaa Mana barumsaa Haroo sadarkaa 2ffaa

Mana Barumsaa	Kuta	Baayina barattootaa	Baayina gaaffii	Baayina fi % barattootaa bu'aa galma'een										ida'ama	G/g
				90 ol	80-89	60-79	50-59	50 gadi	Bayina	%	bayina	%	Bayina		
Haroo	9	49	20	7	14	21	43	18	37	2	4	1	2	100	3.63
	10	36	20	18	50	10	28	8	22	0	0	0	0	100	4.28
Waliigala		85		25	29.4	31	36.5	26	30.6	2	2.4	1	1.2		

Hub: bu'aa qabxii giddu-galeessaa shallaguuf, gatii intervaaliitiif kenname baay'isu, baay'ina barattoota intervaalii sana keessatti argaman, intervaalii hundaa walitti ida'uun baay'ina barattoota qormaata fudhatan hundaaf qooduu

Ibsa: Qooddii qabxii fi ulfaatinsi kennameefi firiin barattootaa itti xiinxalame kun akkaataa Ministeera Barnootaafi Biiron Barnootaa Oromiyaa manneen barnootaaf hordofuun yoo ta'u kunis:

- Qooddii qabxii 90 oli yoo ta'ee sadarkaa baay' ee baay'ee gaarii ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinsi kennameefis 5 ta'uu isaa,
- Qooddii qabxii 80-89 gidduu yoo ta'ee sadarkaa baay'ee gaarii ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinisi kennameefis 4 ta'uu isaa,
- Qooddii qabxii 60-79 gidduu jiru yoo ta'ee sadarkaa gaarii ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinisi kennameefis 3 ta'uu isaa,
- Qooddii qabxii 50-59 gidduu jiruuf yoo ta'ee sadarkaa gahaa ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinisi kennameefis 2 ta'uu isaa
- Qooddii qabxii 50 gadi yoo ta'ee immoo sadarkaa gadi aanaa ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinisi kennameefis 1 ta'uu isaati

4.2.2.1. Xiinxala qormaata barattoota mana barumsa sadarkaa 2ffaa Haroo kutaa 9

Xiinxala ragaa qormaata hubannaa dubbisa barattoota Afaan Oromoo Mana Barumsaa Sadarkaa 2ffaa Haroo kutaa 9ffaa akka addeessuutti, **Gabaatee 5** irratti, barattoota 49 taniif gaaffiilee qormaataa 20 ta'u isaaniif kenname keessaa barattoonni 7 (%14) qabxii 90 ol argataniiru. Barattoonni 21 (%43) ta'an bu'aa qormaataa qabxii 80-89 gidduu yoo galmeessaan, barattoonni 18 (%37) ta'an immoo qabxii 60-79 gidduu galmeessuu danda'aniiru. Haata'u malee barattoonni 2 (%4) ta'an qabxii 50-59 gidduu yoo argatan barataan 1 (%2) immoo qabxii 50 gadi ta'e qabxii gadi-aanaa galmeesseera. Bu'aan qorannoo kun akka mul'isutti, barattoonni hubannaa dubbisa isaanitiin yeroo madaalaman barattoonni baay'een, 21 (%43) fi 18 (%37) ta'an sadarkaa baay'ee gaarii, fi gaarii ta'e irratti argamu isaanii walduraa dubbaan agarsiisa.

Akka waliigalatti, bu'aan qorannoo kana irra hubachuun kan danda'amu, dandeettiin hubannaa dubbisa barattoota barnoota Afaan Oromoo Mana Barumsa Haroo Sadarkaa 2ffaa kutaa 9ffaa gidduu-galeessaan (3.63) yoo madaalamu sadarkaa gaarii ta'e irra jiaachuu isaanii agarsiisa.

Suuraa 3. Yeroo barattoonni Mana Barumsa sadarkaa 2ffaa Haroo kutaa 9ffaa qormata fudhatan.

4.2.2.2. Xiinxala qormaata barattoota mana barumsa sadarkaa 2ffaa Haroo kutaa 10

Haaluma walfakkaatuun, xiinxalli bu'aa qormaata barattoota Afaan Oromoo Mana Barumsa Sadarkaa 2ffaa Haroo kutaa 10ffaa akka mul'isutti, **Gabaatee 5** irratti, barattoonni 36 ta'aniif gaaffiileen qormaataa 20 ta'u isaaniif dhiyaatan keessaa barattoonni 18 (%50) ta'an qabxii 90 ol fiduun, barattoonni 10 (%28) ta'an qabxii 80-89 gidduu yoo galmeessan, kanneen hafan barattoonni 8 (%22) ta'an immoo qabxii 60-79 gidduu galmeessaniiru. Bu'aan qormaata kanaa akka agarsiisutti, barattoonni dhiibeentaa walkaa %50 ta'an yookaan baayinaan barattoonni 18 ta'an qabxii 90 ol galmeessaniiru. Haaluma walfakkaatuun, bu'aa qabxii galma'e kana irraa hubachuun kan danda'amu, barattoota Afaan Oromoo mana barumsa sadarkaa 2ffaa kutaa 10ffaa hubannaa dubbisa isaaniin yoo madaalaman barattoonni 18 ta'an sadarkaa baay'ee baay'ee gaarii, barattoonni 10 ta'an baay'ee gaarii, fi barattoonni 8 ta'an immoo sadarkaa gaarii ta'e irratti argamu. Bu'aa qorannoo kana irraa hubachuun kan danda'amu, gahumsa hubannaa dubbisa isaaniin barattoonni sadarkaa gahaafi gadi-aanaa irratti argaman kan hin jirre ta'uu agarsiisa.

Akka waliigalatti, bu'aan qorannoo kana irra hubachuun kan danda'amu dandeettiin hubannaa dubbisa barattoota barnoota Afaan Oromoo Mana Barumsa Haroo Sadarkaa 2ffaa kutaa 10ffaa gidduugaleessaan (4.28) yoo madaalamu sadarkaa baay'ee gaarii ta'e irratti kan argaman ta'uu isaanii agarsiisa. Bu'aan qormaata barattoota irraa argame akka mul'isutti, hubannaa dubbisa isaaniin barattoonni hundi sadarkaa gaarii ol ta'e irratti kan argaman ta'uu agarsiisa. Haata'u malee, bu'aan qorannoo af-gaaffii barsisotaa fi daawwannaa daree barnoota irraa argame akka mul'isutti, barattoonni irra caalaan isaanii hanqina hubannaa dubbisa barnoota Afaan Oromoo irratti qabachuu isaanii agarsiisa.

4.2.3. Xiinxala Qormaata barattoota manneen barnoota lammaan keessatti

Gama biraatiin immoo, hubannoon dubbisa barattoota Barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa manneen barnoota Yabbuufi Haroo sadarkaa 2ffaa madaaluuf xiinxalli bu'aa qormaata isaanii irratti gaggeeffame Gabatee 6 irratti dhiyaateera.

Gabaatee 6. Bu'aa Qormata barattoota kutaa 9ffaafi 10ffaa manneen barnoota lammaan keessatti

Mana Barumsaa	Kuta	Baayina barattootaa	Baayina gaaffii	Baayina fi % barattootaa bu'aa galma'een											G/g
				90 ol Bayina	% Bayina	80-89 bayina	% bayina	60-79 Bayina	% bayina	50-59 bayina	% bayina	50 gadi bayina	% bayina	ida'ama %	
Yabbuufi	9	154	20	33	21	46	30	65	42	7	5	3	2	100	3.64
Haroo	10	115	20	40	35	39	34	29	25	5	4	2	2	100	3.96
Waliigala		269	20	73	27	85	32	94	35	12	4	5	2	100	3.78

Hub: bu'aa qabxii giddu-galeessaa shallaguuf, gatii intervaaliitiif kenname baay'isu, baay'ina barattoota intervaalii sana keessatti argaman, intervaalii hundaa walitti ida'uun baay'ina barattoota qormaata fudhatan hundaaf qooduu

Ibsa: Qooddii qabxii fi ulfaatinsi kennameefi firiin barattootaa itti xiinxalame kun akkaataa Ministeera Barnootaafi Biiron Barnootaa Oromiyaa manneen barnootaaf hordofuun yoo ta'u kunis:

- Qooddii qabxii 90 oli yoo ta'ee sadarkaa baay' ee baay'ee gaarii ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinsi kennameefis 5 ta'uu isaa,
- Qooddii qabxii 80-89 gidduu yoo ta'ee sadarkaa baay'ee gaarii ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinisi kennameefis 4 ta'uu isaa,
- Qooddii qabxii 60-79 gidduu jiru yoo ta'ee sadarkaa gaarii ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinisi kennameefis 3 ta'uu isaa,
- Qooddii qabxii 50-59 gidduu jiruuf yoo ta'ee sadarkaa gahaa ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinisi kennameefis 2 ta'uu isaa
- Qooddii qabxii 50 gadi yoo ta'ee immoo sadarkaa gadi aanaa ta'eetti kan madaalamuufi ulfaatinisi kennameefis 1 ta'uu isaati.

4.2.3.1. Xiinxala qormaata barattootaa kutaa 9 manneen barnoota lammaan keessatti

Qorannoon kun kan gaggeeffame dandeettii hubannoo dubbisa barattoota Afaan Oromoo manneen barnoota lamaafi kutaa lama keessa jiru xiinxalamee **Gabaatee 6** irratti dhiyaateera. Haaluma kanaan, bu'aan qormaata manneen barnootaa lammaan keessa kutaa walfakkaatu irraa argaman walitti dabaluuun xiinxalameera. Haaluma kanaan, barattoota barnoota Afaan Oromoo manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuu fi Haroo kutaa 9ffaa 154 ta'aniif gaaffiilee qormaataa 20 ta'u akka deebisan kennameef keessaa barattoonni 33 (%21) ta'an qabxii 90 ol ta'e galmeessuun deebii kennaniiru. Barattoonni baayinaan 46 (%30) ta'an qabxii 80-89 gidduu yoo fidan, barattoonni 65 (%42) ta'an immoo qabxii 60-79 gidduu galmeessuu danda'aniiru. Kanneen hafan barattoonni 7 (%5) ta'an qabxii 50-59 gidduu kan fidan yoo ta'u barattoonni 3 (%2) ta'an immoo qabxii 50 gadi ta'e galmeessaniiru. Bu'aa argame kana irra hubachuun kan danda'amu, dandeettii hubannaa dubbisa isaanii barattoonni baayinaan 33 ta'an sadarkaa baay'ee baay'ee gaarii, barattoonni 46 ta'an sadarkaa baay'ee gaarii, fi barattoonni 65 ta'an sadarkaa gaarii ta'e keessatti kan argaman ta'uu agarsiisa. Dabalatanis, lakkoofsi barattootaa dandeettii hubannaa dubbisa barnoota Afaan Oromootiin sadarkaa gahaafi gadi-aanaa ta'e irratti argaman xiqqaa ta'uu agarsiisa.

Akka waliigalatti, bu'aan qorannoo kana irra hubachuun kan danda'amu, dandeettiin hubannaa dubbisa barattoota barnoota Afaan Oromoo Mana Barumsa Sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 9ffaa gidduu-galeessaan (3.64) yoo madaalamu sadarkaa gaarii ta'e irratti kan argaman ta'uu isaanii agarsiisa. Haata'u malee, bu'aa qorannoo af-gaaffii barsiisotaa waliin taasifameefi daawwannaa daree barnootaa keessatti taasifamee irraa hubachuun kan danda'amu barattoonni barnoota Afaan Oromoo Manneen Barnoota Sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 9ffaa dubbisa barnoota Afaan Oromoo hubachuu irratti hanqina qabachuu isaanii agarsiisa.

4.2.3.2. Xiinxala qormaata barattootaa kutaa 10 manneen barnoota lammaan keessatti

Haaluma walfakkaatuun, **Gabaatee 6** irratti bu'aan qormaata barattoota Afaan Oromoo manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 10ffaa waliin yoo xiinxalamu, barattoota 115 ta'aniif gaaffiilee qormaata 20 ta'uuf deebii sirrii kennan keessaa barattoonni 40 (%35) ta'an qabxii 90 ol ta'e yoo galmeessan, barattoonni 39 (%34) ta'an immoo qabxii 80-89 gidduu argataniiru. Dabalatanis, gaaffiilee qormaata 20 ta'u isaanii dhiyaate keessaa barattoonni 29 (%25) ta'an qabxii 60-79 gidduu galmeessaniiru. Haata'u malee, kanneen hafan barattoonni 5

(%4) ta'an qabxii 50-59 gidduu yoo galmeessan, barattoonni 2 (%2) ta'an immoo qabxii 50 gadi ta'e galmeessaniiru.

Bu'aa qormaata kana irra hubachuu kan danda'amu, dandeettii hubannaa dubbisa barattoota barnoota Afaan Oromoo kutaa 10ffaa manneen barnoota Sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti argaman keessaa, barattoonni 40 ta'an sadarkaa baay'ee baay'ee gaarii ta'e, barattoonni 39 ta'an sadarkaa baay'ee gaarii, fi barattoonni 29 ta'an sadarkaa gaarii ta'e irratti kan argaman ta'uu agarsiisa. Bu'aan qorannoo kana irra hubachuun kan danda'amu, dandeettiin hubannaa dubbisa barattoota barnoota Afaan Oromoo Manneen Barnoota Sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 10ffaa gidduu-galeessaan (3.96) yoo madaalamu sadarkaa gaarii ta'e irratti argamu.

Akka waliigalatti, manneen barnoota fi kutaan barnoota lammaan keessatti, bu'aan xiinxala qormaata kana akka mul'isutti, barattoota 269 ta'an keessaa, hubannaa dubbisa isaaniin barattoonni 73 (%27) ta'an qabxii 90 ol yoo galmeessan, barattoonni 85 (%32) ta'an immoo qabxii 80-89 gidduu galmeessaniiru. Gama biraatiin immoo, barattoonni 94 (%35) ta'an qabxii 60-79 gidduu yoo galmeessan, kanneen hafan barattoonni 12 (%6) ta'an qabxii 50-59 gidduu fi barattoonni 5 (%2) ta'an immoo qabxii 50 gadi ta'e galmeessaniiru. Bu'aan xiinxala ragaalee qormaata kana irra hubachuun kan danda'amu, hubannaa dubbisa barattoota barnoota Afaan Oromoo Manneen Barnoota Sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 9ffaa fi 10ffaa gidduu-galeessaan (3.78) yoo madaalamu sadarkaa gaarii ta'e irratti kan argaman ta'uu agarsiisa.

Bu'aan qorannoo kan irraa argame akka mirkaneessutti, barattoonni barnoota Afaan Oromoo Manneen Barnoota Sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 9ffaa fi 10ffaa hubannaan dubbisu irratti gahumsa qabachuu isaani haa mul'isu malee, bu'aan qorannoo af-gaaffii barsiisotaafi daawwannaan daree barnootaa irra argame barattoonni hanqina hubannaa dubbisa irratti qabachuu agarsiisa. Haata'u malee, bu'aan qormaata barattoota barnoota Afaan Oromoo qabxii sadarkaa gaarii ta'e galmeessuu danda'u isaani sababa yeroo qormaanni kun barattootaaf kenname qormaata xumuura siimsteera lammaaffaa fudhachuuf qophii gahaa taasisaa waan turaniifidha.

4.3. Xiinxala Af-Gaaffii Barsiisota

Adeemsa hojii baruufi barsiisuu keessatti hubanna dubbisa barattootaa fooyyeessuuf, deggarsaafi hordoffii barsiisan barattootaa isaaf taasisu murteessaadha. Barattoonnis, deggarsa barsiisan isaaf

taasisu hojirra oolchuu irratti dabalee hubannaa dubbisu isaanii fooyyeefachuuf xiyyeeffannaa guddaa itti kennuu qabu. Hojii baruufi barsiisuu keessatti hubannaa dubbisa barattoota fooyyeessuu irratti hordoffiifi deggarsa barsiisan barattoota isaaf taasisu hubachuuf af-gaaffiin banaafi cuufaa qopheessuun ragaaleen walitti qabamaniiru. Bu'uuruma kanaan, barsiisota qoratu kanaan ala mana barumsaa sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 9ffaafi 10ffaa barsiisan 4 (dhiira 3 fi dubartii 1) ta'aniif af-gaaffiin cuufaa 6 fi banaa 7 waliigala 13 ta'u isaaniif dhiyaate irratti deebii kennaniiru.

4.3.1. Xiinxala Af-Gaaffii Cufaa

Hojii baruufi barsiisuu keessatti hubanna dubbisa barataa fooyyeessuuf, deggarsaafi hordoffii barsiisan barataa isaaf taasisu sakatta'uuf af-gaaffiin cuufaa barsiisootaaf dhiheessuun deebii isaan kennan Gabaatee 7 irratti xiinxalamani dhiyaateera.

Gabaatee 7. Xiinxala Af-gaaffii Barsiisota

Lak	Gaaffiiwwan dhiyaatan	Yaada barsiisaa/ota	Deebiistoota
1	Barattoonni gaaffiillee dubbisa booda dhiyaatan irratti hubannoo dubbisa irraa argatanifi muuxannoo isaanii walitti fiduun gareen mari'atani ykn dhunfaadhaan dareef akka dhiheessan hangam taasisuu?	Yeroo hunda akka dhiheessan	-
		Yeroo baay'ee akka dhiheessan	
		Darbee darbee akka dhiheessan	4
		Gonkuma	-
		Ida'ama	4
2	Barattoonni dubbisa isaaniif dhiyaate hubannaan akka dubbisan hangam deeggartu?	Yeroo hunda deggersa taasisuu	
		Yeroo baay'ee deggersa taasisuu	1
		Darbee darbee deggersa taasisuu	3
		Gonkuma	-
		Ida'ama	4
3	Haala barattoonni barreeffama dubbisa tokko dubbisanii hubachuu danda'aniifi gilgaalota dubbisicha bu'uureeffate hojjechuu danda'an irratti xiyyeeffannaa kennuun hangam barsiistu?	Yeroo hunda xiyyeeffannaan akka barsiisan	
		Yeroo baay'ee xiyyeeffannaan akka barsiisan	2
		Darbee darbee xiyyeeffannaan akka barsiisan	2
		Gonkuma	
		Ida'ama	4

Lak	Gaaffiiwwan dhiyaatan	Yaada barsiisaa/ota	Deebiistoota
4	Barattoonni gaaffiillee dubbisa irratti hunda'anii dhiyaatan sirnaan raawwachuu isaanii hordoofanii sirreessuun duub-deebii hangam kennitu?	Yeroo hunda duub-deebii kennuu	
		Yeroo baay'ee duub-deebii kennuu	
		Darbee darbee duub-deebii kennuu	4
		Gonkuma	
5	Adeemsa dubbisa hubannaan dubbisuu barsiisuu keessatti barattoonni daree keessatti gulantaalee dubbisuu hordoofanii akka dubbisanii hubatan hangam taasistuu?	Yeroo hunda gulantaalee dubbisuu hordoofanii gochuu	
		Yeroo baay'ee gulantaalee dubbisuu hordoofanii gochuu	2
		Darbee darbee gulantaalee dubbisuu hordoofanii gochuu	2
		Gonkuma	
6	Barreeffama dubbisa hubannoon dubbisuufi gilgaalota dubbisa irratti hunda'anii bahan hojjachuu irratti barattoonni kaka'umsa akka horatan hangam jajjabeessitu?	Yeroo hunda jajjabeessuu	1
		Yeroo baay'ee jajjabeessuu	3
		Darbee darbee jajjabeessuu	
		Gonkuma	
		Ida'ama	4

Bu'uuruma kanaan, barsiisota 4 ta'aniif, gaaffiin barattoonni hubannaa dubbisa irraa argatan muuxannoo isaanii waliin walitti fiduun gareen mari'atanii yookaan dhunfaadhaan dareef akka dhiheessan hangam taasistu jechuun isaaniif dhiyaateef, barsiisonni hundi isaanii sababa hanqina yeroo irraa kan ka'e darbanii darbanii barattoonni gareedhaan yookaan dhunfaadhaan dareef akka dhiheessan akka taasisan deebii isaanii kennaniiru (Barsiisa 1ffaa, barsiisaa 2ffaa, barsiisaa 3ffaafi barsiisaa 4ffaa). Haaluma walfakkaatuun, barattoonni dubbisa isaaniif dhiyaate hubannaan akka dubbisan hangam deeggartu jechuun gaaffii isaaniif dhiyaateef, barsiisonni 3 (barsiisaa 2ffaa, barsiisaa 3ffaafi barsiisaa 4ffaa) ta'an darbanii darbanii kan deggaran ta'uu yoo ibsan, barsiisan 1 (Barsiisa 1ffaa) immoo yeroo baay'ee akka deggarsa isaaniif taasisu deebii kenneera. Gama biraatiin immoo, haala barattoonni barreeffama dubbisa tokko dubbisani hubachuu danda'aniifi gilgaalota dubbisicha bu'uureeffate hojjechuu danda'an irratti xiyyeeffannaa kennuun hangam akka barsiisaa jiran gaaffii gaafatamaniif barsiisonni 2 (barsiisaa 3ffaafi barsiisaa 2ffaa) ta'an yeroo baay'ee xiyyeeffannaan akka barsiisan yoo deebii isaanii kennan, barsiisonni 2 (Barsiisa 1ffaafi barsiisaa 4ffaa) ta'an immoo darbanii darbanii xiyyeeffannaa kennuun akka barsiisan deebii kennaniiru. Ittiaannsuudhaan, barattoonni gaaffiilee dubbisa irratti hunda'anii dhiyaatan sirnaan raawwachuu isaanii hordoftanii sirreessuun duub-deebii hangam kennitu jechuun gaaffii barsiisotaf dhiyaateef yeroo deebiisan barsiisonni hundi isaanii (Barsiisa 1ffaa, barsiisaa 2ffaa, barsiisaa 3ffaafi barsiisaa 4ffaa) darbanii darbanii akka duub-deebii kennan ibsaniiru. Deebii barsiisota kana irra hubachuun kan danda'amu, sababa wayitiin barnootaa Afaan Oromoof torbaan tokkotti kenname xiqqaa ta'u yookaan lama qofa ta'uufi qabiyyeen barnoota Afaan Oromoo immoo bal'aa waan ta'eef yeroo kenname keessatti xumuramu waan qabuuf, akkasumas, barattoonni daree tokko keessatti argaman baay'ee waan ta'aniif gilgaalota dubbisa bu'uureeffatanii barattootaaf dhiyaatan hunda isaanii yeroo hundaafi yeroo baay'ee sororsuun duub-deebii kennuun ulfataa ta'uu isaa agarsiisa.

Gaaffii 5ffaa ilaalchisee, adeemsa dubbisa hubannaan dubbisuu barsiisuu keessatti barattoonni daree keessatti tarsiimoolee dubbisuu hordoofanii akka dubbisani hubatan hangam taasistu jechuun gaaffii isaaniif dhiyaateef barsiisonni 2 (barsiisaa 2ffaafi barsiisaa 3ffaa) ta'an yeroo baay'ee jechuun yoo deebiisan, barsiisonni 2 (Barsiisa 1ffaafi barsiisaa 4ffaa) ta'an immoo darbee darbee jechuun deebii kennaniiru. Gaaffii 6ffaa ilaalchisee, barreeffama dubbisa hubannoon dubbisuufi gilgaalota dubbisa irratti hunda'anii bahan hojjachuu irratti barattoonni kaka'umsa akka horatan hangam jajjabeessitu jechuun gaaffii gaafatamaniif barsiisonni 3

(Barsiisa 1ffaa, barsiisaa 3ffaafi barsiisaa 4ffaa) yeroo baay'ee akka jajjabeessan yoo deebii kennan, kan hafe barsiisan 1 (barsiisaa 2ffaa,) immoo yeroo hunda akka barattoota jajjabeessuu deebii isaa kenneera.

4.3.2. Xiinxala af-gaaffii banaa

Hojii baruufi barsiisuu keessatti hubannaa dubbisa barattootaa gabbisuuf shoora barsiisan qabu sakatta'uuf gaaffiilee banaa (**Dabalee C kutaa III**) barsiisotaaf dhiyaatan irratti yaada deebii isaan tarreessan kanaa gadiitti xiinxalamani dhiyaataniiru.

Gaaffii 7 Barattoonni dubbisa Afaan Oromoo hubannoon akka dubbisan tooftaa maaliin akka jajjabeessan gaaffii isaaniif dhiyaateef barsiisonni deebii isaanii akkaataa kanaa gaditti kennaniiru (Dabalee C kutaa III). Barattoonni dubbisa Afaan Oromoo hubannoon akka dubbisan tooftaalee barsiisonni barattoota isaanii ittiin jajjabeessa turan keessaa: gilgaalota dubbisa keessaa bahan akka hojjetan barattootaaf kennuudhaan, hojii daree keessatti kennuudhaan hordofanii sirreessuun (Barsiisa 1ffaa, barsiisaa 2ffaa, barsiisaa 3ffaafi barsiisaa 4ffaa); sababa hanqini kitaaba barataa jiruuf, barattoonni fedhii dubbisuu qaban daree keessatti fuulduratti bahanii akka sagalee isaanii ol kaasuun barattoota biraaf akka dubbisan gochuun (Barsiisa 1ffaafi barsiisaa 4ffaa); gaaffilee dubbisa keessaa bahanii kitaaba barataa keessatti argamanii ala qopheessuun akka barattoonni gareen hojjetu gochuun, dubbisa dhiyaate keeyyata keeyyataan addaan qoqqooduun barattoonni daree keessatti garee gareedhaan akka dubbisanii hubatan taasisuun, (barsiisaa 2ffaa fi barsiisaa 3ffaa); barreeffama dubbisa hawwataa ta'e fakkeenyaaf walaloo daree keessatti dhiheessuun akka dhunfadhan yookaan gareedhan akka dubbisanii ergaa isaa dhiheessan gochuun, barattoota gareen qooduun akka dubbisanii gaaffii hojjetanii daree keessatti ibsan taasisuun, barattoonni fedhii dubbisuu hin qabne onnachisuun fedhii dubbisuu akka horatan gochuun, barattoonni dubbisa isaaniif dhiyaate xiyyeeffannaa itti kennuudhaan akka dubbisan jajjabeessuun, (barsiisa 1ffaa, barsiisaa 2ffaa, barsiisa 3ffaa); dubbisa dhiyaateef keessatti jechoota haaraa ta'an hiika isaan dubbisa keessatti qabaniifi dubbisa ala qaban adda baasuun hiika isaa barattootaaf kennuudhan akka jajjabeessan barsiisonni kun yaada isaanii kennaniiru (Barsiisa 1ffaa, barsiisaa 2ffaa).

Gaaffii 8ffaa. Hubannaan dubbisuu barattoota waliin walqabatan hanqinaaleen mul'atan akka tarreessan gaaffii isaaniif dhiyaateef barsiisonni deebii kana gadi kennaniiru. Kunis: fedhii

dubbisu dhabuu barattoota hedduu biratti kan mul'atu ta'uu isaa, dandeettiifi muuxannoon dubbisuu sadarkaa barumsa gadii keessatti horachuu dhabuu barattootaa baay'ee biratti mul'atu, kaka'umsa dubbisuu dhabuu barattoota baay'ee biratti mul'atu, hubannaan dubbisuu shaakaluu dhabuu barattoota baay'ee biratti mul'atu, hanqinaalee kitaaba barataa hubannaan dubbisuu barataa irratti qabu, (Barsiisa 1ffaa, barsiisaa 2ffaa, barsiisa 3ffaa); faayidaan dubbisuu barattoota hedduu biratti beekamuu dhabuu isaa, hojii manaa dubbisa bu'uureeffatee barattootaaf kennamu hubannaan dubbisanii hojjachuu irra walrraa galgalchani manaa barumsaa dhufuu isaanii, (Barsiisa 1ffaa, barsiisaa 2ffaa); barattoonni lakkoofsi isaanii salphaa hin taane kitaaba manaa barumsaa fiduu dhabuu isaanii (Barsiisa 1ffaa, barsiisaa 2ffaa, barsiisa 4ffaa); barattoonni hubannaan dubbisuuf xiyyeeffannaa kennuu dhabuu isaanii, wayitiin barnoota Afaan Oromoof torbanitti kenname xiqqachuufi qabiyyeen barnoota immoo bal'aa ta'uu isaa rakkoolee yookaan hanqinaalee hubannaa dubbisa barattootaa irratti mul'atan akka ta'an tarreessaniiru (barsiisa 1ffaa, barsiisaa 2ffaa, barsiisa 3ffaafi barsiisoota 4ffaa).

Gaaffii 9. Barsiisonni Afaan Oromoo Manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 9ffaafi 10ffaa barsiisan dubbisa kitaaba bartaa keessatti dhiyaate hunda barattoonni akka daree keessatti dubbisan gochuu dhabuu isaaniif sababni maal akka ta'e ibsaniiru. Kunis hanqina yeroo barnoota Afaan Oromoodhaaf kenname; wayitiin barnoota Afaan Oromoodhaaf torban tokkotti kenname wayitii lama qofa yoo ta'u, qabiyyeen barnoota Afaan Oromoo kitaaba barataa keessatti dhiyaate bal'aa ta'uu isaa irraa kan ka'e fi yeroo kenname keessattis xumuramuu waan qabuuf dubbisa kitaaba keessatti argamu hunda barattoonni akka dubbisan gochuun ulfaataadha (barsiisa 1ffaa, barsiisaa 2ffaa, barsiisa 3ffaafi barsiisoota 4ffaa) jechuun deebii isaanii tarreessaniiru.

Gaaffii 10. Barsiisonni Afaan Oromoo daree barnootaa keessatti barattoota Afaan Oromoo yeroo dubbisa baratan haala kamiin akka barsiisan gaaffii isaaniif dhiyaateef deebii isaanii kennaniiru. Dhimma barsiisonni deebii isaanii keessatti kaasan keessaa: barattoonni barnoota dubbisa dursanii mana isaaniitti dubbisanii akka hubatan gochuun, (Barsiisa 1ffaa, barsiisaa 2ffaa, barsiisa 3ffaa); barattoonni daree keessatti gareedhaan dubbisanii gaaffiilee akka hojjetan gochuun, gaaffiilee dubbisa keessa bahan dursanii barattootaaf kennuun (Barsiisa 1ffaa); dubbisa keeyyata keeyyataan qoqqooduun barattoonni gareedhaan akka dubbisanii irratti mar'atanii hubatan gochuun (Barsiisa 4ffaa) jechuun yaada kennaniiru.

Gaaffii 11. Dubbisa barreeffama Afaan Oromoo hubannaan dubbisuu barattoota tooftaa maaliin akka adda baafatan barsiisonni manneen barnoota lamman barsiisan gaafatamanii deebii isaanii akkaataa kanaa gaditti kennaniiru. Kunis: hojii manaa kennuudhaan raawwii isaanii sirreessuun duub-deebii kennuudhaan, (Barsiisa 4ffaa); barreeffama dubbisa daree keessatti akka dubbisan gochuun raawwii isaaniin madaaluun adda baasu (Barsiisa 1ffaa); barreeffama dubbisa barattootaaf dhiheessuun gaaffiilee dandeettii hubannaa dubbisa isaanii madaaluu danda’u, qormaata kennuun akka adda baafatan addeessaniiru (Barsiisa 1ffaa, barsiisaa 2ffaa, barsiisa 3ffaa).

Gaaffii 12. Barsiisonni manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 9ffaa fi 10ffaa barattoonni dandeettii hubannaa dubbisa isaanii akka fooyyafatan dubbisa kitaaba barataa ala dhiheessaa jiraachuu fi dhiisuu isaanii gaafatamanii barsiisonni lama dubbisa kitaaba barataa ala jiru daree barnoota keessatti dhiheessuun ittiin barsiisaa jiraachuu isaanii yoo deebii kennani (barsiisaa 2ffaa, barsiisa 3ffaa) isaan hafan barsiisonni lama (barsiisaa 1ffaa, barsiisa 4ffaa) immoo dhiheessuun ittiin barsiisaa akka hin jirre addeessaniiru.

Gaaffii 13. Barsiisonni hojii baruufi barsiisuu dubbisa wajjin walqabatee akka mana barumsa keessa rakkoolee jiran gaafatamanii deebii isaanii kennaniiru. Rakkooleen kunis: sadarkaan dubbisa barattootaa laafaa ta’uu isaa, manni dubbisaa jiraachuu dhabuu, wayitiin barnootaa Afaan Oromoodhaaf torbanitti kenname balina qabiyyee barnootaa waliin yoo madaalamu xiqqachuu, barsiisonni Manneen barnoota xiyyeeffannaa barnoota dubbisaaf kennuu dhabuu, kitaaba barataa gahaa jiraachuu dhabuu, fi fedhiin barattoonni dubbisa irratti qaban gad-aanaa ta’uu akka ta’an barsiisonni hundi deebii isaanii kennaniiru (barsiisa 1ffaa, barsiisaa 2ffaa, barsiisa 3ffaafi barsiisoota 4ffaa).

Xiinxala af-gaaffiirraa waanti hubatame, barsiisonni guulantaalee hubannoon dubbisuu barsiisurratti: adeemsa dubbisa duraa, yeroo dubbisaafi dubbisa boodaa eeganii hojiirra oolchuu dhiisuufi yeroos qusachuu jecha haalaan barattoota akka hin gargaarre adda bahee jira.

4.4. Xiinxala Daawwannaa Daree

Qorattuun daawwannaan daree barnootaa akka meeshaa funaansa ragaalee qorannoo kanatti fayyadamuun dhimma itti baateetti. Daawwannaan daree akka meeshaa funaansa ragaalee deggarsa qorannoo kanaa ta’ee kan filatame, gama tokkoon dhugummaa ragaalee af-gaaffii

barsiisota irraa fudhatamaniifi bu'aa qormaata dubbisa barattootaa waliin madaaluufidha. Cheekilistii qophaa'e irratti hunda'uun (**Dabalee D**), daawwannaan daree barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa fi 10ffaa mana barumsa sadarkaa 2ffaa Yabbuu fi Haroo keessatti daree barnootaa barsiisonni 3 ta'an barsiisan irratti argamuun tokkoo tokkoo isaanii irratti, wayitii sadii sadiif waliigala wayitii sagaliif daawwannaan daree gaggeeffameera. Daawwannaan daree kunis kan gaggeeffame daree barsiisota 2 mana barumsa sadarkaa 2ffaa Yabbuu kutaa 9ffaa fi 10ffaa barsiisan irratti yoo ta'u, inni biraa immoo mana barumsa sadarkaa 2ffaa Harootti kutaa 10ffaa daree barsiisaan 1 barsiisu irratti dha.

Qorattuun daawwannaa daree gaggeessuuf, kitaaba barataa irratti hunda'uun karoora waggaa barsiisaan dubbisa barsiisuuf qopheeffate fi iddoo dubbisa barsiisuun irra gahe sakatta'uun dareetti argamuun kan raawwattedha. Daawwannaa marsaa sagaliif daree barnootaa keessatti argamuun qorattuun gaggeesiteen, barsiisonni boqonnaa dubbisa barattoonni isaanii yeroo barsiisan daawwataman kan kutaa 9ffaa (boqonnaa 16: yeroo yeroon qabi, boqonnaa 17: garaa walitti nahe, boqonnaa 18: xalayaa barreessuu) kutaa 10ffaa (boqonnaa 11: kunuunsa qabeenya uumamaa, boqonnaa 14: afoola Oromoo, boqonnaa 15: durba morma lamaa) kan jedhaman irrattidha. Qorattuun dareetti argamuun guyyoonni daawwannaa daree gaggeessite, marsaa 1ffaa: Ebla 14/8/2014, 18/8/2014 fi 18/8/2014; marsaa 2ffaa: Ebla 21/8/2014, 25/8/2014 fi 25/8/2014; marsaa 3ffaa: Ebla 28/8/2014, Caamsaa 2/9/2014 fi 2/9/2014 ti dha. Hojii baruufi barsiisuu hubannaa fi raawwii dubbisa wajjin walqabatee kan barsiisaafi barataan raawwataman daawwannaa daree kanaan argannoon argaman kanaa gaditti dhiyaataniiru.

Suuraa 4. Daawwannaa Daree barnoota mana barumsa sadarkaa 2ffaa Yabuu kutaa 10ffaa.

Haauma kanaan, barsiisonni yeroo dubbisa barsiisan taarsiimoolee dubbisuu (ariitiin dubbisuu, sakatta'an dubbisuu, baliinaan dubbisuu, gadifageenyaan dubbisuu) hordofanii akka baratan barsiisa tokko irraa kan hafe barsiisonni 2 deggeraa akka hin jirre daawwannaa daree kanaan mirkana'eera. Daawwannaa daree kanaan barsiisonni lamaan yeroo dubbisa barsiisan barataa fedhii qabu daree keessatti ol ka'ee sagalee isaa olkaasuun akka dubbisan taasisuun isaanii mirkana'eera. Barattoonni carraa dubbisuu argatan kunis kanneen silumayyuu dubbisa Afaan Oromoo dubbisuu danda'anidha. Kunis kan mirkanaa'e wayita daawwiin daree taasifametti kanneen harka kaasaniif carraa dubbisuu laachuu qofa malee kanneen harka hinkaafneef laatamuu dhabuun isaa waan mul'ateefi.

Daawwannaa daree keessatti taasifameen barsiisaa tokko (barsiisaa 1ffaa) irraa kan hafe barsiisonni lama (barsiisaa 2ffaa, barsiisaa 3ffaa) yeroo dubbisa barsiisan xiyyeeffannaa itti kennuun akka barsiisan mirkana'eera. Barattoonni manatti galanii akka dubbisani giilgaalota hojjetan qajeelchuun barsiisota kana biratti daawwannaa daree kanaan mul'ateera (barsiisaa 3ffaa). Barattoonni akka dubbisa isaaniif dhiyaate dubbisani hubatan haala ta'umsa teessoo isaaniin geengoo uumanii akka dubbisan gochuun mul'ateera (barsiisaa 1ffaa). Barattoonni haala naannoo isaanitti mul'atutti hawwatamuun hojii biraa irratti xiyyeffachuun akka mul'atu daawwannaa kanaan mirkana'eera (barsiisaa 1ffaa). Yeroo barsiisaan barsiisu daree dhiisanii kan bahanis barattoonni murasni mul'ataniiru. Haali hooggansa daree waan baay'ee laafaa ta'eef barattoonni namusa hin qabnee daawwannaa daree kanaan daree barnootaa muraasa keessatti mul'ateera.

Barsiisaan daree keessatti yeroo dubbisa barsiisuu barattoota dubbisu irratti akka hirmaatan yoo ka'kase illee barattoonni muraasni qofti akka hirmaatan daawwannaa kanaan mirkanaa'eera (barsiisoota hunda). Barattoonni hedduu ta'an dubbisa irratti hirmaachuuf fedhii dhabuun isaanii sababa muuxannoo dubbisa sadarkaa kutaa barnoota gaditti muuxannoo dubbisu horachuu dhabuu irra madda.

Barsiisonni hundi yeroo hubannaa dubbisa daree keessatti barsiisuu hiika jechoota haala galumsarraa barattoonni akka hubatan akka taasisu daawwannaa daree kana irraa hubachuun danda'ameera. Barattoonni jechoota haala galumsa isaaniin hiika isaa akka hubataniif barsiisaan gabatee gurracha /black board/ irratti barreessuun akka barreeffatan taasisuun hiika itti kenna.

Barsiisonni tokko (Barsiisaa 3ffaa) darbee darbee gaaffilee dubbisa bu'uureeffatanii dhiyaatan barattoonni akka hojjetan taasisuun duub-deebii akka kennu fi kanneen hafan barsiisonni lama (Barsiisaa 1ffaa, Barsiisaa 2ffaa) immoo duub-deebii akka hin kennine daawwannaa daree kanaan mirkanaa'eera. Barattoonni hundis giilgaalota kenname xiyyeeffannaan hojjetanii akka hin dhufne fi barattoota biraa irraa galgalchuun akka jiru daawwannaa kanaan bira gahameera.

Barattoonni dubbisa isaanii dhiyaate irra hubannoo argatanifi muuxannoo qaban waliin akka walqabsiisanii dhunfaanis ta'e gareedhaan mari'atani akka dareef dhiheessan darbee darbee akka taasisan daawwannaa daree kanaan mirkana'eera (Barsiisaa 1ffaa, Barsiisaa 2ffaa)

4.5. Sakatta'a Dookimeentii

Adeemsa baruufi barsiisuu dubbisa Afaan Oromoo keessatti, gilgaalota dubbisa keessaa bahan keessaa baayinaafi gosa isaaniin adda baasuu, baayinafi gosa gilgaalota dubbisa barattoonni dabtara isaanii irratti hojjetan, baayinafi gosa gilgaalota dubbisaa hin hojjetamin hafan, baayinafi gosa gilgaalota dubbisaa barsiisonni sororfaman, sakatta'insa dookimeentii (dabtara) barattootaa irratti gaggeeffameera. Xiinxala dookimeentii (dabtara) barattoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa fi 10ffaa gilgaalota dubbisa keessa bahan hojjechuu fi dhiisuu isaanii irratti gaggeeffameera. Baayinni gilgaalota boqonnaa dubbisaa kitaaba barataa kutaa 9ffaa fi 10ffaa keessatti argaman adda bahaniiru. Baayina gilgaalota dubbisa adda bahan keessa kan barattoonni dabtara isaanii irratti hojjetanis gosaan adda bahaniiru. Gosoota gilgaalotaa dubbisa barattootaaf barsiisaan kennaman keessaa baay'een isaanii maal irratti akka xiyyeeffatan adda bahaniiru. Qorannoo kana keessatti, gilgaalota dabtara barattoota irraa sakatta'aman keessa kan barsiisan sororaman baayinni isaanii gosa gilgaalotan adda bahaniiru. Hojii baruufi barsiisuu keessatti sakatta'insa dabtara barattootaa taasiisuun xiyyeeffannaa barsiisaa fi barataan dubbisa barnoota Afaan Oromoof kennan, xiinxalamee kanaa gaditti dhiyaateera.

4.5.1. Sakatta'a Dookimeentii Barattootaa kutaa 9ffaa

Gabaatee 8. Xiinxala sakatta'a Dookimeentii (kitaaba fi dabtara) barattootaa kutaa 9

kuta	Boqonnaa dubbisa	gosa gilgaalaa dubbisa	Baayina barattoota										
			baayina		gilgaalota barsiisan kenne hunda kan hojjetan		gilgaalota barsiisan kenne walkaa ol kan hojjetan		gilgaalota barsiisan kenne walkaa gadi kan hojjetan		gilgaalota barsiisan kenne hin hojjetin hafan		baayina gilgaala barsiisan sororfame
			Lakk	%	lakk	%	lakk	%	lakk	%			
9	18	gaaffii dhiyaateef deebii kennuu	30	0	0	18	60	6	20	6	20	1	
		dhugaa fi sobaa	8	6	20	10	33.33	9	30	5	16.67	1	
		hiika jechoota haala galumsa isaanii irraa kennuu	5	14	46.67	8	26.67	4	13.33	4	13.33	2	
		hiika jechoota faallaa	2	23	76.67	3	10.00			4	13.33	0	
		hiika kallattii kennuu	2	20	66.67	4	13.33			6	20.00	0	
		Fiiroomsii	4	18	60.00	6	20.00	4	13.33	2	6.67	0	
		iddoo duwwaa	5	15	50.00	8	26.67	2	6.67	5	16.67	0	
		filannoo	1	25	83.33					5	16.67	0	
		hubannoo dubbisa irraa argatanifi muuxannoo qaban waliin walitti fiduun deebii kennu	19	5	16.67	15	50.00	6	20.00	4	13.33	2	
		ida'ama	76										

Gabatee 8 akka agarsiisutti, barattoonni kutaa 9ffaa Afaan Oromoo manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti barataan gilgaalota dubbisa bu'uureeffatanii kitaaba barataa irratti dhiyaate sakatta'uun raawwatameera. Bu'uuruma kanaan, kitaaba barataa kutaa 9ffaa irratti sakatta'a gaggeeffameen boqonnaalee dubbisa baayinaan 18 ta'anii fi gilgaalonni dubbisa keessaa bahan baayinaan 76 ta'an adda baasuun danda'ameera. Haaluma kanaan, gilgaalonni dubbisa irratti hunda'anii kitaaba barataa kutaa 9ffaa keessatti argaman gosa gosaan adda bahanii qorannoo kana keessatti dhiyaataniiru. Gilgaalonni dubbisa irratti hunda'uun barattoonni daree keessatti fi hojii manaa godhatan akka hojjetaniif dhiyaatan gosa sagal ta'uu isaanii sakatta'a kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 9ffaa irratti taasifameen adda baheera. Gosoonni gilgaalota dubbisa bu'uureeffatanii kitaaba barataa keessaa adda bahanis, gaaffii dhiyaateef deebii yookaan ibsa kennuu (30), hiika jechootaa haala galumsa isaaniirraa hiika kennuu (5), gaaffii dhugaa fi sobaa (8), hiika jechootaaf faallaa barbaaduu (2), fiirroomsii (4), iddoo duwwaa guutuu (5), filannoo (1), akkasumas, hubannaa dubbisa irraa argateefi muuxannoo kee walitti fiduun dhunfaadhaan yookaan gareedhaan deebii yookaan ibsa kennuu (19) kan jedhu akka ta'e sakatta'a godhameen mirkana'eera.

Gilgaalonni dubbisaa kitaaba barataa keessaa sakatta'uun adda bahanis baliinaan kan irratti xiyyeeffatan gaaffii dubbisa keessa bahaniif deebii yookaan ibsa kennuu (30), gaaffii dhugaafi sobaa (8), gaaffii hubannoo dubbisa irraa argameefi muuxannoo isaanii waliin walitti fiduun gareedhaan yookaan dhunfaadhaan ibsa kennuu (19) ta'uu hubachuun danda'ameera. Sakatta'a kitaaba barataa kana irratti taasifame irraa hubachuun kan danda'amu, gilgaalonni dubbisa irratti hunda'anii barattootaaf kitaaba isaanii irratti dhiyaatan balinaan kan irratti xiyyeeffatan kan barattoonni dubbisa isaaniif dhiyaate dubbisuun fi muuxannoo mataduree sana irratti qaban waliin walitti fiduun hojjetan waan ta'eef hubannaa barattoonni dubbisa irratti qaban akka dabalu taasisa.

Gama biraatiin, barattoota 30 ta'an kutaa 9ffaa Afaan Oromoo baratan turan qorannoo kanaaf filataman irraa dabtara isaanii fudhachuun gilgaalota dubbisa boqonnaa jalqabaa hanga 18 jiran keessaa gilgaalota barattoota hojjetamaniifi osoo hin hojjetamiin hafan sakatta'uun adda baasuun danda'ameera. Bu'uuruma kanaan, dabtara barattoota 30 ta'an gilgaalota dubbisa hojjachuu isaanii mirkaneeffachuuf sakatta'a gaggeeffameen, gaaffii dubbisa keessaa bahanii deebii yookaan ibsa barbaadan 30 ta'an barattootaaf dhiyaatee hunda isaa barattoonni hojjetan kan hin jirre ta'u hubachuun danda'ameera. Haaluma walfakkaatu, dubbisa irratti hunda'anii gaaffiilee 30

ta'an ibsa yookaan deebii kennan isaaniif dhiyaatee keessaa barattoonni 18 (%60) ta'an walkaa ol kan hojjetan yoo ta'an, barattoonni 6 (%30) ta'an immoo walkaa gad raawwachuu isaanii sakatta'a dabtara barataa irratti gaggeeffameen mirkaneeffachuu danda'ameera. Haata'u malee, barattoonni lakkoofsan 6 (%20) ta'an gilgaalota kana utuu hin hojjetiin hafaniiru.

Gama biraatiin immoo gilgaalota dugaafi sobaa hojjechuu barattootaa mirkaneeffachuuf sakatta'a dabtara barattoota 30 ta'an irratti taasifameen, barattoonni 6 (%20) gilgaalota hunda kan hojjetan, barattoonni 10 (%33.33) ta'an walkaa ol kan hojjetan, barattoonni 9 (%30) ta'an walkaa gad kan raawwatan yoo ta'u, kanneen hafan barattoonni 5 (%16.67) ta'an immoo utuu hin raawwatiin hafaniiru.

Haaluma walfakkaatuun, gilgaalota hiika jechoota galumsa isaanii irraa deebii kennuu ilaalchisee, barattoonni 14 (%46.67) ta'an gilgaalota isaaniif kenname hunda kan hojjetan, barattoonni 8 (%26.67) ta'an walkaa ol kan hojjetan, barattoonni 4 (%13.33) ta'an walkaa gad kan raawwatan ta'uu sakatta'a dabtara barattootaa irratti taasifameen mirkana'eera. Haata'u malee, barattoonni 4 (%13.33) ta'an immoo gilgaalota barsiisaa isaaniin isaaniif kenname utuu hin hojjetiin hafaniiru.

Bifuma walfakkaatuun, barattoota gilgaalota hiika faallaa dubbisa bu'uureeffatee isaanii dhiyaate raawwachuu isaanii mirkaneeffachuuf sakatta'a dabtara isaanii irratti gaggeeffameen, barattoonni baayinaan 23 (%76.67) ta'an gilgaalota barsiisan isaaniif kenname hunda kan hojjetan, barattoonni 3 (%10) ta'an walkaa ol kan hojjetan, fi kanneen hafan barattoonni 4 (%13.33) ta'an immoo utuu hin raawwatiin hafaniiru.

Karaa biraatiin immoo, gilgaalota hiika kallattii kennuu ilaalchisee sakatta'a dabtara barattootaa irratti taasifameen, gilgaalota barsiisaan akka hojjetan isaaniif kenne keessaa barattoonni 20 (%66.67) ta'an hunda isaa kan hojjetan ta'uu, barattoonni 4(%13.33) ta'an gilgaalota walkaa ol kan hojjetan yoo ta'u barattoonni 6 (%20) ta'an immoo gilgaalota isaaniif kenname utuu hin raawwatiin hafaniiru.

Gilgaalota fiiroomsii ilaalchisee barattoonni gilgaalota isaaniif kenname hojjachuu fi dhiisuu isaanii mirkaneeffachuuf, sakatta'aa dabtara barattootaa 30 ta'u irratti gaggeeffameen barattoonni 18 (%60) ta'an gilgaalota hunda isaa raawwachuu isaanii, barattoonni 6 (%20) ta'an immoo gilgaalota isaaniif kenname keessaa walkaa ol raawwachuu isaanii, barattoonni 4

(%13.33) ta'an walkaa gad raawwachu isaani fi barattooni 2 (%6.67) ta'an immoo utuu hin hojjetiin hafuu isaani mirkaneeffachuu danda'ameera..

Gilgaalota iddoo duwwaa ilaalchisee sakatta'a dabtara barattoota irratti taasifameen, barattooni 15(%50) ta'an gilgaalota isaaniif kenname hunda yoo hojjetan, barattooni 8 (%26.67) ta'an immoo walkaa ol yoo raawwatan, barattooni 2 (%6.67) ta'an immoo walkaa gad kan raawwatan yoo ta'u kanneen hafan barattooni 5 (%16.67) ta'an utuu hin raawwatiin hafuun isaani mirkana'eera.

Gilgaaloota filannoo ilaalchisee, barattooni 25 (%83.33) ta'an gilgaalota barsiisaa isaaniin isaaniif kenname hunda yoo hojjetan, kanneen hafan barattooni 5(%16.67) ta'an immoo gilgaalota barsiisan isaaniif kenname utuu hin raawwatiin hafuun isaani sakatta'a dabtara barattootatiin mirkana'eera.

Gilgaalota hubannoo dubbisa irra argataniifi muuxannoo isaaniin waliin walitti fiduun deebii kennuufi dhiisuu isaani mirkaneeffachuuf sakatta'a dabtara barattoota irratti taasisameen, barattooni 5 (%16.67) ta'an hunda yoo raawwatan, barattooni 15 (%50) ta'an gilgaalota walkaa ol kan hojjetan, barattooni 6 (%20) ta'an walkaa gad yoo raawwatan kanneen hafan barattooni 4 (%13.33) ta'an immoo utuu hin raawwatiin hafaniiru.

Waliigala gilgaalota barattooni raawwatan sororuu ilaalchisee, sakatta'a kitaaba barataa kutaa 9 irratti gaggeeffameen gilgaaloota 90 (xiinxala kana keessatti hin mul'isne) ta'an dubbisa keessaa bahan adda bahan keessaa gilgaalota 60 ta'an dabtara barattootaa hunda biratti hojjetaman keessaa, barsiisonni kan sororsan gilgaalota 6 qofa ta'uu mirkaneeffachuu danda'ameera. Kan irraa hubachuun kan danda'amu, barsiisonni Afaan Oromoo manneen barnoota sadarkaa 2ffaa yabbuu fi Haroo keessa barsiisaa jiran dabtara barattoota sororuuf xiyyeeffannaa akka hin kennine agarsiisa. Kun immoo tattaaffi barattooni hubannaa dubbisa isaani fooyyeeffachuuf taasisan irratti dhiibbaafida.

4.5.2. Sakatta'a Dookimeentii Barattootaa kutaa 10ffaa

Gabaatee 9. Xiinxala sakatta'a Dookimeentii barattootaa kutaa 10

Kutaa	Boqonnaa dubbisa	gosa gilgalaa	Baayina	Baayina barattoota								baayina gilgaala barsiisan sororfam
				gilgaalota barsiisan kenne hunda kan hojjetan		gilgaalota barsiisan kenne walkaa ol kan hojjetan		gilgaalota barsiisan kenne walkaa gadi kan hojjetan		gilgaalota barsiisan kenne hin hojjetin hafan		
				Lak k	%	lakk	%	Lakk	%	lakk	%	
		gaaffii dhiyaateef deebii kennuu	28	0	0	16	53.33	9	30	5	16.67	2
		dhugaa fi sobaa	10	8	26.67	10	33.33	10	33.33	2	6.67	1
		hiika jechoota haala galumsa isaanii irraa kennuu	9	9	30.00	10	33.33	9	30.00	2	6.67	1
		hiika jechoota faallaa	3	6	20.00	14	46.67	8	26.67	2	6.67	1
10	18	hiika kallattii kennuu	2	5	16.67	22	73.33			3	10.00	0
		Firoomsii	1	24	80					6	20	0
		Iddoo duwwaa	3	17	56.67	6	20	4	13.33	3	10.00	0
		filannoo	2	20	66.67	8	26.67			2	6.67	0
		hubannoo dubbisa irraa argateefi muuxannoo kee waliin walitti fiduun deebii kenni	25	5	16.67	15	50	6	20	4	13.33	0
			83									

Sakatta'a kitaaba barataa kutaa 10ffaa irratti gaggeeffameen, **Gabatee 9** iratti ibsametti, gilgaaloonni dubbisa irratti xiyyeeffatani barattootaaf dhiyaatan baay'inaan 83, gosaan sagal (9) ta'an adda bahaniiru. Gosoota gilgaaloota sakattaa kitaaba barataan Afaan Oromoo kutaa 10ffaa keessatti adda bahaan keessaa bal'inaan kan isaan irratti xiyyeeffatan gaaffii dubbisa irratti bu'uurreeffatani ibsa barbaadan (28), gaaffii hubannoo dubbisa irraa argamefi muuxannoo isaanii waliin walitti fiduun ibsa kennuu (25), gaaffii dhugaa fi sobaa (10), gaaffii (hiika jechoota haala galumsa isaanii irraa kennuu (9) irratti ta'uu hubachuun danda'ameera. Bu'aa sakattaa kana irraa hubachuun kan danda'amu gilgaaloonni dubbisa irratti xiyyeeffatani deebii fi ibsa barbaadan bal'inaan dhiyaachuun isaanii hubannaa dubbisa barattoota fooyyeessuu keessatti shoorra qabaachuu isaanii agarsiisa.

Gaaffii dubbisa irratti hunda'ee barattootaaf kennamee hunda keessaa barattoonni 16 (%33.33) ta'an gilgaaloota keennamee keessaa walkaa ol kan raawwatan yoo ta'uu, barattoonni 9 (%30) ta'an gilgaaloota walkaa gad ta'u raawwachuu isaanii sakatta'aa dabtara isaanii irraa mirkaneeffachuu dandeenyeerra. Haata'uu malee, kanneen hafan barattoonni 5 (%16.67) ta'an immoo gilgaalota barsiisa isaanii isaaniiif kennamee utuu hin raawwatiin hafuu isaanii agarsiisa. Gilgaaloota dhugaa fi sobaa sakatta'a barruu barattoota irra adda bahaan 10 keessaa barattoonni gilgaaloota barsiisaan kennaman hunda kan hojjatan barattoota 8 (%26.67) yoo ta'an, barattoonni 10 (%33.33) ta'an kan barsiisan gilgaaloota isaaniiif kenname keessaa walkaa ol kan raawwatan yoo ta'u, barattoonni 10 (%33.33) ta'an immoo gilgaalota isaaniiif kennamee keessaa walkaa gad raawwatan yoo ta'an, kanneen hafan 2 (%6.67) utuu hin hojjetiin haafaniiru.

Sakatta'a dabtara barattoota irraa argachuun kan danda'ame, gaaffilee hiika jechoota haala galumsaa isaanii irraa kennuu ilaalchisee, gilgaalota barsiisaan isaaniiif kenname keessaa barattoonni 9 (%30) ta'an hunda isaa raawwachuu isaanii barattoonni 10(%33.33) ta'an gilgaalota isaaniiif kenname keessaa walkaa ol hojjechuu isaanii, barattoonni 9 (%30) ta'an immoo gilgaalota barsiisaan isaaniiif kenneef keessaa walkaa gad raawwachuu isaanii mirkana'eera. Kanneen haafan barattoonni 2 (%6.67) ta'an gilgaalota isaaniiif kenname hin raawwatiin haafaniiru.

Hiika jechoota faallaa 3 ta'u boqonnaa dubbisa 1 hanga 18 ta'an keessa adda bahaan keessaa barattoonni 6 (%20) ta'an gilgaalota isaaniiif kenname raawwachu isaanii barattoonni 14 (%48.67) ta'an gilgaalota isaaniiif kenname keessaa walkaa ol raawwachuu isaanii, barattoonni 8

(%26.67) ta'an immoo walkaa gad raawwachuu isaanii barattoonni (%6.67) ta'an immoo osoo hin raawwatiin haafaniiru.

Hiika kallattii kennuu ilaalchisee sakatta'a dabtara barataa irratti taasifameen, barattoota 30 ta'an keessaa gilgaalota isaaniif kenname hunda kan hojjeetan barattoota 5(%16.67) yoo ta'an barattoonni 22(%73.33) ta'an immoo gilgaalota isaaniif kenname keessaa walkaa ol kan ta'uu hojjechuu isaanii mirkaneeffaneera. Gama biraatiin immoo barattoonni baayi'naan 3 (%10) ta'an gilgaaloota barsiisaan isaaniif kennamee utuu hin hojjetin hafaniiru

Gilgaala firoomsii ilaalchisee sakatta'a dabtara barata 30 ta'an irratti taasifameen, barattoonni 24 (%80) ta'aniin yoo hojjetame, barattoonni 6 (%20) ta'an immoo utuu hin hojjetin hafaniiru. Gilgaalota iddoo duwwaa 3 ta'an keessaa barattoonni 17(%56.67) ta'an hunda isaa yoo hojjetan, barattoonni 6(%20) ta'an immoo walkaa ol yoo hojjetan, barattoonni 4 (%13.33) walkaa gad kan hojjetan, kaneen hafan barattoonni 3 (%10) ta'an utuu hin hojjetiin hafuu isaanii sakatta'a dabtara isaanii irratti taasifameen mirkanaa'eera.

Gilgaalota filannoo ilaalchisee, barattoonni 20 (%66.67) ta'an hunda isaa kan hojjetan, barattoonni 8 (%26.67) walkaa ol yoo hojjetan, barattoonni 2 (%6.67) immoo hin hojjetiin hafuu bira gahameera. Gilgaalota hubannoo dubbisa irraa argateefi muuxannoo kee waliin walitti fiduun deebii kenni kan jedhu ilaalchisee, barattoonni 5 (%16.67) ta'an hunda isaa hojjechuu, barattoonni 15 (%50) ta'an walkaa ol hojjechuu, barattoonni 6 (%20) ta'an walkaa gad yoo hojjetan, kaneen hafan barattoonni 4 (%13.33) utuu hin hojjetiin hafaniiru.

Waliigala sakatta'a kitaaba barataa kutaa 10 gilgaalota boqonnaa dubbisa bu'uureeffatanii barattootaaf dhiyaatan 95 (xiinxala kana keessatti hin dhiyaane) ta'an adda bahan keessaa kan dabtara barattoota irratti hojjetaman 57 yoo ta'u, kana keessaa immoo kan barsiisan sororse gilgaalota 5 qofa ta'uu beekuun danda'ameera. Kana irraa hubachuun kan danda'amu, barsiisan gilgaalota barattoonni dabtara isaanii irratti hojjetan xiyyeeffannaa itti kennuun sororsaa akka hin jirre mul'isa. Kunis kan ta'u danda'e, akkuma af-gaaffii isaaniif godhame irratti barsiisonni deebii kennan wayitiin torbanitti barnoota Afaan Oromoof kenname 2 qofa waan ta'eef qabiyyeen barnoota bal'aa ta'uu fi hanqina yeroo irraa kan ka'e xiyyeeffannaa kennuu dhiisuun ni mul'ata.

BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOO FI YAABOO

5.1. Cuunfaa

Qorannoon kun kan gaggeeffame, xiinxala hubannaa fi raawwii gilgaalota dubbisa barattoota barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa fi 10ffaa mana barumsa sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti barataa turan irratti kan xiyyeeffatedha. Kaayyoon qorannichaa manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 9ffaafi 10ffaa keessatti barattoota barnoota Afaan Oromoo barataa turan hubannaafi raawwii gilgaalota dubbisa irratti qaban xiinxaluufidha.

Bu'aan qormaata hubannaa dubbisa barattoota barnoota Afaan Oromoo mana barumsa sadarkaa 2ffaa Yabuu kutaa 9ffaa akka agarsiisutti, barattoonni barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa baay'een isaanii barreeffama Afaan Oromoo dubbisaanii hubachuu kan danda'an ta'uu isaanii agarsiisa. Xiinxala hubannaa dubbisa barattoota Afaan Oromoo Mana Barumsa Yabuu kutaa 10ffaa gahumsa hubannaa dubbisa Afaan Oromootiin yeroo madaalaman sadarkaa gaarii irra jiraachuu isaanii agarsiisa.

Xiinxala ragaa qormaata hubannaa dubbisa barattoota Afaan Oromoo Mana Barumsaa Sadarkaa 2ffaa Haroo kutaa 9ffaa akka agarsiisutti, sadarkaa gaarii ta'e irra jiaachuu isaanii mul'isa. Haaluma walfakkaatuun, bu'aan qorannoo kana irra hubachuun kan danda'amu hubannaa dubbisa barattoota Afaan Oromoo Mana Barumsa Haroo Sadarkaa 2ffaa kutaa 10ffaa gidduugaleessaan (4.28) yoo madaalamu sadarkaa baay'ee gaarii ta'e irratti kan argaman ta'uu isaanii agarsiisa.

Akka waliigalatti, bu'aan qorannoo kana irra hubachuun kan danda'amu dandeettiin hubannaa dubbisa barattoota Afaan Oromoo Mana Barumsa Sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 9ffaa gidduugaleessaan (3.64) yoo madaalamu sadarkaa gaarii ta'e irratti kan argaman ta'uu isaanii agarsiisa. Bu'aan qorannoo kana irra hubachuun kan danda'amu dandeettiin hubannaa dubbisa barattoota Afaan Oromoo Mana Barumsa Sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo kutaa 10ffaa gidduugaleessaan (3.96) yoo madaalamu sadarkaa baay'ee gaarii ta'e irratti argamu.

Akka waliigalatti, manneen barnoota lamaaniifi kutaan barnoota lamaaniitti bu'aan qormaata qorannoo kanaa akka mul'isutti barattoota 269 ta'an keessaa barattoonni 252 (%94) hubannaa dubbisa isaaniin sadarkaa gaarii fi isaa ol ta'e irratti kan argaman yoo ta'u barattoonni 17(%6) ta'an immoo hubannaa dubbisa isaaniin sadarkaa gahaa fi gad-aanaa irratti argamu.

Xiinxala af-gaaffiirraa fi daawwannaa daree irraa waanti hubatame hubannaa dubbisa barattootaa cimsuuf, barsiisonni tarsiimoolee hubannoon dubbisuu barsiisurratti: adeemsa dubbisa duraa, yeroo dubbisaafi dubbisa boodaa eeganii hojiirra oolchaa akka hin jirre mirkanaa'eera. Kunis, sababa wayiitiin yeroo barnoota Afaan Oromoof torbanitti kenname lama qofaa ta'uu isaafi qabiyyeen barnootaa bal'aa ta'uu isaa irraa kan ka'e ta'uu adda bahee jira.

Hojii baruufi barsiisuu keessatti sakatta'insa dabtara barattootaa taasiisuun xiyyeeffannaa barsiisaa fi barataan dubbisa barnoota Afaan Oromoof kennan, xiinxalameera. Waliigala gilgaalota barattoonni raawwatan sororuu ilaalchisee, sakatta'a kitaaba barataa kutaa 9 irratti gaggeeffameen gilgaaloota 90 (xiinxala kana keessatti hin mul'isne) ta'an dubbisa keessaa bahan adda bahan keessaa gilgaalota 60 ta'an dabtara barattootaa hunda biratti hojjetaman keessaa, barsiisonni kan sororsan gilgaalota 6 qofa ta'uu mirkaneeffachuu danda'ameera. Kan irraa hubachuun kan danda'amu, barsiisonni Afaan Oromoo manneen barnoota sadarkaa 2ffaa yabbuu fi Haroo keessa barsiisaa jiran dabtara barattoota sororuuf xiyyeeffannaa akka hin kennine agarsiisa. Kun immoo tattaaffi barattoonni hubannaa dubbisa isaanii fooyyeeffachuuf taasisan irratti dhiibbaa fidu danda'a.

Xumura irratti, sakatta'a kitaaba barataa kutaa 10 gilgaalota boqonnaa dubbisa bu'uureeffatanii barattootaaf dhiyaatan 95 (xiinxala kana keessatti hin dhiyaane) ta'an adda bahan keessaa kan dabtara barattoota irratti hojjetaman 57 yoo ta'u, kana keessaa immoo kan barsiisan sororse gilgaalota 5 qofa ta'uu beekuun danda'ameera. Kana irraa hubachuun kan danda'amu, barsiisan gilgaalota barattoonni dabtara isaanii irratti hojjetan xiyyeeffannaa itti kennuun sororsaa akka hin jirre mul'isa. Kunis kan ta'u danda'e, akkuma af-gaaffii isaaniif godhame irratti barsiisonni deebii kennan wayitiin torbanitti barnoota Afaan Oromoof kenname 2 qofa waan ta'eef qabiyyeen barnoota bal'aa ta'uu fi hanqina yeroo irraa kan ka'e xiyyeeffannaa kennuu dhiisuun ni mul'ata.

5.2. Argannoo

Bu'aan xiinxala qormaata akka mul'isutti, mana barumsaa sadarkaa 2ffaa Yabbuu kutaa 9ffaafi kutaa 10ffaa barattoonni barnoota Afaan Oromoo hubannaa dubbisa isaaniin sadarkaa gaarii fi sadarkaa baay'ee gaarii ta'e irratti walduraa duban akka argaman mirkanaa'eera. Haaluma walfakkaatuun, bu'aan qormaata mana barumsaa sadarkaa 2ffaa Haroo kutaa 9ffaafi kutaa 10ffaa

barattoonni barnoota Afaan Oromoo hubannaa dubbisa isaaniin sadarkaa baay'ee gaarii ta'e irratti akka argaman agarsiisa.

Xiinxala af-gaaffiirraa fi daawwannaa daree irraa waanti hubatame hubannaa dubbisa barattootaa cimsuuf, barsiisonni tarsiimoolee hubannaan dubbisuu barsiisurratti: adeemsa dubbisa duraa, yeroo dubbisaafi dubbisa boodaa eeganii hojiirra oolchaa akka hin jirre agarsiisa. Kunis, sababa wayiitiin yeroo barnoota Afaan Oromoof torbanitti kenname lama qofaa ta'uu isaafi qabiyyeen barnootaa bal'aa ta'uu isaa irraa kan ka'e ta'uu adda bahee jira.

Barsiisaan daree keessatti yeroo dubbisa barsiisuu barattoota dubbisu irratti akka hirmaatan yoo ka'kase illee barattoonni muraasni qofti akka hirmaatan daawwannaa kanaan mirkanaa'eera. Barttonni hedduu ta'an dubbisa irratti hirmaachuuf fedhii dhabuun isaanii sababa muuxannoo dubbisa sadarkaa kutaa barnoota gaditti muuxannoo dubbisu horachuu dhabuu irra madda.

Bu'aan qormaata barattootaa irraa argame akka ml'isutti, hubannoo dubbisa isaaniin hanqina akka hinqabne agarsiisa. Haata'u malee, bu'aan qorannoo af-gaaffii barsiisota fi daawwannaa daree barnootaa irra argame immoo barattoonni irra caalaan isaanii hubannoo dubbisa isaaniin hanqina qabachuu mul'isu.

Sakatta'a dookimeentii barattoota manneen barnoota lamaaniifi kutaa lamaan irratti gaggeeffame akka agarsiisutti, gilgaalota dubbisa barattootan hojjetaman argaman keessaa barsiisonni kan sororsan gilgaalota muraasa qofa ta'uu mirkana'eera

5.3. Yaboo

Dhimma qorannoo kana keessatti gara fulduraa furmata argachuu qaban akkaataa arman gaditti dhiyaateera.

- Manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti wayitiin torbanitti barnoota Afaan Oromoof kenname lama qofa waan ta'eef, barnoota Afaan Oromoo qabiyyee isaa bal'aa ta'u isaa irraa kan ka'e, barsiisonni dubbisa sirnaan barsiisuuf hanqina yeroo waan qabaniif Biiron Barnoota Oromiyaa wayitiin torbanitti kennamu akkaataa ittiin fooyya'uu irratti hojjachuu qaba.
- Dubbisa kitaaba barataa irratti dhiyaatu irratti dabalee barsiisaan Afaan Oromoo barsiisuu barreeffama Afaan Oromoo kan fedhiifi kaka'umsa dubbisuu barattoota keessatti uumuu

danda'aniifi gilgaalota hubannoo dubbisa barattootaa cimsan shaakalsiisuuf mijatu osoo filatame ittiin barsiifame gaarii ta'a.

- Gahumsa hubannoo dubbisa barattootaa fooyyeessuuf, taarsiimoolee adeemsa dubbisa barsiisuu fi gilgaalota dubbisa raawwachuu irratti xiyyeeffannaan kennamuu akka qabu akeeka.
- Bu'aan qorannoo kanaa barsiisota manneen barnoota sadarkaa 2ffaa barattoota Afaan Oromoo barsiisaa jiraniif madda odeeffannoo ta'ee tajaajilu danda'a
- Qorannoon hubannaa fi raawwii gilgaalota dubbisa barattootaa irratti hanqinaaleen jiran furuu danda'u gaggeeffamuu qaba.

WABIILEE

- Abdulsamad Muhammad. (1994). *Seerluga Afaan Oromoo*. Finifinne: Mana Maxxansaa Boolee.
- Adaanee Dinqisiisaa. (2013). “Walsimannaa Itti Fayyadamina sagantaa Barnootaa Afaan Oromoo Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo kutaa 8ffaa Xiyyeeffannoo Manneen Barnoota walmaraafi Bulchiinsa Magaalaa Hoolota.” Yuuniversiitii Addis Ababaa: Finfinnee, (kan hin maxxanafamne).
- Addunyaa Barkeessaa. (2011). *Akkamtaa. Qorannoo Hujoo*. Finfinnee: Efficiency P.P. (2012). *Natoo: Yaadrimee Caasluga Afaan Oromoo* Finfinnee: Mega printing press
- Addunyaa Barkeessaa. (2014). *Semmoo: Bu’uura Barnoota Afaaniifi Afoola Oromoo*: Finfinnee: Far East Trading PLC.
- Ahmadi, M. R. and Ismail, H. N. (2012). *Reciprocal teaching strategy as an important factor of improving reading comprehension*. Journal of Studies in Education. v. 2 (4), pp. 153-173
- Akyol, H., Cakiroglu, A. and Kuruyer, H. G. (2014). *A study on the development of reading skills of students having difficulty in reading: enrichment reading program*. International Electronic Journal of Elementary Education. v. 6 (2), pp. 199-212.
- Allen J.P.B., 1984. *General–Purpose Language Teaching: a Variable Focus Approach* in Brumfit, C.J. *General English Syllabus Design* (ELT Documents 118), Pergamon/The British Council, London 1984 (Ed.), pp. 3–24.
- Allen, Uf, (1984). *Techniques In Teaching Vocabulary*: Hong Kong: Oxford University.
- Allwright, R.L. (1990). *What Do We Want Teaching Materials For Currents In Language Teaching?* Oxford: Oxford University Press.
- Atkins, J. Hailom Banteyerga and Nuru Mohammed (1996). *Skills Development Methodology. Part II*. Addis Ababa: Addis Ababa University Printing Press. Baily, D.K. (1994). *Methods of Social Research*. (3rd ed.). New York: The free press
- Baren M. (1987) *learner contribution to task*. In Candlin and Murphy
- Baye Yemam. (1981). “Oromo Substantive. Some Aspects of their Morphology and Syntax.” (Unpublished MA-Thesis). School of Graduate Studies: Addis Ababa University.
- Baye Yemam. (1986). “The phrase Structure of Ethiopian Oromo.” (Unpublished Doctoral Thesis). Addis Ababa University.
- Birhaanuu Kumsaa (2019). *Xiinxala Walsimannaa Gilgaalota Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 10ffaa Dhimmoota Naannootiin Walqabatan AAU*: Unpublished MA.Thesis.
- Breen, M. (1987). *Learner Contributions to tasks desing Inc*. Candlin and D. Murphy (Ed.) *Language Learning Tasks*. Engelwood Cliffs NJ: Prentice Hall
- Brown Douglas.(2000). *Teaching By Principles. An Interactive Approach To Language Pedagogy Second Edition*:Longman.

- Brown, D.H. (1994). *Principles of Language learning and Teaching*. London: Prentice Hall reagents.
- Browne, Ann (1998) *A Practical Guide to Teaching Reading in the Early Years*. London: Paul Chapman Publishing Ltd. p. 9
- Cathy. Mc. (1990). *Vocabulary*. Oxford: Oxford University Press.
- Ceranic, H. (2009). *The English Teacher's handbook*. Great Britain: MPG Book Ltd, Bodmin, Cornwall.
- Cohen, L. Manion, L. and Marrison, K.(2005). *Research Methods in Education*. (5th ed.). London and New York: Routledge.
- Cook, V. (2001). *Second Language Learning And Language Teaching*. (3rd Ed.). New York:Oxford University Press.
- Cunningsworth, A. (1984). *Evaluating and Selecting ETL Teaching Materials*. UK: Atheneum Press Ltd.
- Dörnyei, Z. (2001). *Motivational Strategies in the Language Classroom*. United Kingdom: Cambridge University Press
- Dublin, Fraud & Olshtain, Elite, (1986). *Course Design: Developing Programs And Materials For Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Duke, N. K. and Block, M.K. (2012). *Improving reading in the primary grades*. *The Future of Children*. v. 22 (2), pp. 55-72.
- Ellis, R. (1998). *The Empirical Evaluation of Language Teaching material*. *ELT Journal* vol. 1 (1) PP.36-42
- Finnegan, R. (1970). *Oral Pottery: Its nature and significance and context*: Cambridge: Cambridge University press.
- Fullan, M.(1993).*Change Forces: Probing the depths of educational reforms*. London Falmer press.
- Gaaddisaa Abdii. (2016). *Xiinxala Walsimannaa Qabiyyee Silabasii, Kitaaba Baratafi Qajeelcha Barsiisaa Barnoota Afaan Oraomoo: Kutaa 10ffaarratti xiyyeeffate.*”AAU: Unpublished MA.Thesis.
- Gairns R. and Redman S. (1986). *Working with words: A guide to Teaching and Learning Vocabulary*.Cambridge University Press.
- Garee Qormaata Afaan Oromoo. (2005).*Wiirtuu Jildii-10, Barruulee Qormaata Waaltina Afaan Oromoo, Biiroo Aadaafi Turuzimii Oromiyaa, Finfinnee*
- Gay, L.R. (1981). *Educational Research: Competencies for Analysis and Application*. Columbus: Bella and Howell Company.

- Gayo, E., Deano, M., Conde, A., Ribeiro, I., Cadime, I. and Alfonso, S. (2014). *Effect of an intervention program on the reading comprehension processes and strategies in the and grade students*. *Psicothema*. v. 26 (4), pp. 464-470
- Geetaachoo Asaffaa. (2018). *Qaaccessa Ogummaa dubbisuu Barattoota Afaan Oromoo: Haala Mana Barumsaa Qophaa'ina Komboshaa Kutaa 12ffaa*. Qorannoo (MA).Yuunivarsiitii Finfinnee: Kan hinmaxxanfamme.
- Getacchoo Rabbirraa. (2008). *Furtuu*. Finfinnee: kuraz International Pulibshing Interprise.
- Gettinger, M (1989).*Effects of Maximizing Time Spent And Minimizing Time Needed for Learning On pupil Achivement*,*American Educational Research Journal*,vol.26:1,pp.73-91
- Goodman, K. S. (1967). Reading: A psycholinguistic guessing game. *Journal of the Reading Specialist*, 6, 126-135.
- Grabe, W. (2009).*Reading in a second language: Moving from theory to practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grellet, F. (2010). *Developing Reading Skills: A Practical Guide to Reading Comprehension Exercises*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Hamid Muude. (1995). *Hamid Mudes Oromoo Dictionary volume Atlanta*: sagalee Oromoo Publishing Inc.
- Harmer, J. (2002). *The Practice of English Language Teaching*. (3rd Ed). England: Longman.
- Hulme, C. and Snowling, M. J. (2011). *Children's reading comprehension difficulties nature, causes, and treatments*. *Current Directions in Psychological Science*. v. 20 (3), pp.139-142.
- Heinich,R. (1993).*Instructional Design Models*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Huang, J. and Newbern, C. (2012). *The effect of metacognitive reading strategy instruction on reading performance of adult ESL learners with limited English and literacy skills*. *Journal of Research and Practice for Adult Literacy, Secondary, and Basic Education*. v.1 (2), pp. 66-77.
- Hudson, T. (2007).*Teaching Second Language Reading*. New York: Oxford: OUP 54 Printing Press
- Jain, M. and Peter. (2008). *English Language teaching*. Sunrise Publishing.
- Jonasson, H. (1996). *Hand Books of Research for Educational Communication and Technology*. (4th ed.). New York: Macmillan.
- Karasa kaloglu, N. (2012). *The relationship between reading comprehension and learning and study strategies of prospective elementary school teachers*. *Educational Sciences: Theory and practice*. v. 12 (3), pp. 1939-1950.
- Kembo S. (2000). *African Voices: an introduction to the languages and linguistics of Africa* Oxford University press.

- Kuulanii Fayyeeraa (2010) *Xiinxala Garaagarummaa Dandeettii Dubbisani Hubachuu Barattoota Afaan Oromoo akka Afaan Lammaffaatti Barataniifi akka Afaan Jalqabaatti Baratan* Yuunivarsitii Addis Ababaa: Waraqaa Qorannoo digirii 2ffaa (kan hinmaxxanfamne).
- Mc carthy M. (1990). *vocabulary oxford university Press.*
- Miller, L. (1977). *Encreasing Reading Efficiency.* 4th Edition. New York: Educational Solution.
- Ministeera Barnootaa. (2005). *Barnoota Afaan Oromoo Qajeelcha Barsiisaa kutaa 9ffaa.* Federaala Riipaabiliika Dimokiraata waa Itoophaatti. MK Publishers Ltd. Kampala.
- Misgaanuu Gulummaa,. (2011). *Kattaa: Ogummaa Barreessuu.* Finfinnee, Efficient printing press.
- MOE (2006). *Implementation guide for adapting the national mother tongue syllabus.* Addis Ababa: Draft
- Nabiyyuu Dhibbisaa. (2017). “xiinxala Ga’umsa qabiyyee Gilgaalota kitaaba Barnoota Afaan Oromoo kutaa 4ffaa” Qorannoo (MA). Yuunivarsiitii Finfinnee kan hin maxxanfamne.
- Najeeb, S. S. (2013). *The business of teaching English as a second language: A Libyan case study.* Procedia-Social and Behavioral Sciences. v. 70, pp. 1243-1253.
- Natsaannat Mariid. 2019. *Tooftaalee Ogummaa Dubbisuu Afaan Oromoo Kutaa Keessatti Shaakalsiifaman: Bulchiinsa Magaalaa Finfinneetti Mana Barumsaa Burqaa Wayyoo Sadarkaa Tokkoffaa Kutaa Sadaffaa.* Qorannoo (MA). Yuunivarsiitii Finfinnee kan hin maxxanfamne.
- Nattan I.S P. (2001). *Learning Vocabulary in other language.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Norma W. Biedenharn (1975). *Basic Language and Meanings.* Washington, DC: Georgetown University press.
- Nunan, D. (1989). *Designing task for the Communicative Classroom.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Nunan. D. (1988). *Syllabus Design.* Oxford: Oxford University Press.
- Nuttal, C. (1996). *Teaching reading skills in foreign language GB:* Britain press
- Nuttall, C. (1982). *Teaching Reading Skills in Foreign Language.* London: Oxford University Press.
- Patesan, M., Balagiu, A., Zechia, D. and Alibec, C. (2014). *Critical reading.* Revista Academiei Fortelor Terestre. v. 1 (37), pp. 62-67.
- Qajeelaa Alamii. (2015). *Qaaccessa rakkoo barattoonni dubbisa Afaan Oromoo dubbisani hubachuu dadhabuu.* Yuunivarsitii Addis Ababaa: Waraqaa Qorannoo digirii 2ffaa (kan hinmaxxanfamne).

- Richards & Rogers. (2001). *Approachs & Methods In Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richards.J.C. (2001). *Curriculum development in language Teaching* Cambridge: Cambridge University press.
- Ruddel, M.(2001).*Teaching content Reading &Writing* (3rd ed) USA:John Wiley & Sons inc.
- Saamu'eel Moges. (2011). Factors that affect students Comprehension In two Government high Schools Grade 9 students in focus, Yuunivarsitii Addis Abbabaa: Waraqaa Qorannoo digirii 2ffaa (kan hinmaxxanfamme).
- Singh, R. J. (2011). *Teaching reading to English first additional language (EFAL) foundation phase learners*. Mousaion. v. 28 (2), pp. 117-130.
- Smith, F. (1978). Reading. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sarantakos, S. (2005). Social Research. (3rded.). New York: Palgrave Macmillan.
- Singh, R. J. (2011). *Teaching reading to English first additional language (EFAL) foundation phase learners*. Mousaion. v. 28 (2), pp. 117-130.
- Stanovich, K. (1980). Toward an interactive-compensatory model of individual differences in the development of reading fluency. *Reading research quarterly*, 21, 360-407.
- Stern, H.H. (1984). *Fundamental Concept Of Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Tashoomaa Balay. (1998).*Fundamental concept of Language Teaching*.Oxford:Oxford Yuniversity Press.
- Tolemariam Fufa Teso. (2017). *Caacculee Shanan Dubbisuu Afaan Oromoo*. Addis Ababa, Ethiopia: Social Advertising and Printing.
- Vallance.E. (1974).*Five conceptions of curriculum .Their roots and implications of curriculum Planning*.Berkley, PA: Mccutchan publishing.
- Vorstius, C., Radach, R., Mayer, M. B. and Lonigan, C. J. (2013). *Monitoring local comprehension monitoring in sentence reading* . School Psychology Review. v. 42 (2), pp. 191-206.
- Warquu Mokonnon. (2019). Xiinxala Hubannaan Dubbisuu Barattoota Kutaa 7ffaa Fi 8ffaa: Haala Mana Barumsaa Afaan Oromoo Burqaa Wayyuu Sad.1ffaa . Qorannoo (MA).Yuunivarsitii Finfinnee. Kan hinmaxxanfamme.
- Wasane Basha. (2003). Qorsa: Qar-lugaafi Seerluga Afaan Oromoo. Finfinnee: Dhaabbata Maxxansaa Meeggaa.
- Wasanee Basha.(2000).*Qorri Hambaa*. Finfinnee Oromiyaa.
- Widdowson, H.G. (1988). *Aspects of language teaching*: Oxford: Oxford University Press.

Williams, E.(1984).*Reading in the language claas room London &basing stoke* :McMillan publishers.

Williams,E. (1996).*Reading in the Language Classroom*.London:Macmillan Publisher Ltd.

Yalden. (1987).*Principles of Course Design for Language Teaching*.U.S.A: Cambridge University Press.

Yazar, U. (2013). Teaching *reading to EFL students to make them better readers*. Journal of Studies in Education. v. 3 (3), pp. 35-48.

DABALEE

Dabalee A. Qormaata dubbisa barattoota kutaa 9ffaaf qophaa'ee

Maqaa _____ Kutaa _____ Daree _____ Lakk _____

***Qajeelfama:* Dubbiisa Afaan Oromoo armaan gadiitti dhihaate ergaa dubbiisiichaa, hiika galumsa jechoota haarawaa tilmaamun xiyyeeffanno itti keennun hubannoon dubbisiti gosoota qormaata siif dhihaatani haala gaafatamteen deebii isaani barreessi.**

Looga Afaan Oromoo

Maalummaan loogaa hayyoota garaagaraa biratti haala walfakkeenya qabuun hin muldhatu. Kunis, garaagarummaa ilaalcha namoonni looga irratti qaban irraa madda. Kanaaf, loogni addaadummaa sagalee, dhaamsaga akkasumas jecha hasaa irratti dubbattoota Afaan tokko giddutti muldhata. Garuu waliigalu irratti rakkoo uumuu hin dandeenye. Kun Afaan kam keessattu waan muldhatudha.

Dubbattoonni Afaan tokko, teessuma lafaatinis ta'e caasaa hawaasaatiin walirraa fagaachu danda'u. Kanneen teessuma lafaatiin fageenya qaban giddu akkaataa fayyadama Afaan irratti (kan dhaamsaga, birsagaa fi jechaa) garaagarummaa qabaachuu danda'a. Kun ammo, hawaasa Afaan tokko dubbatu giddutti haallan garagaraa jiraachuu agarsiisa. Garaagarummaan loogawwan Afaan tokko keessatti muldhatan kan teessuma lafaa qofa bu'uureefate osoo hin taanee, caasaalee ni ilaalata. Caasaaleen hawaasaa kunis umri, korniyaa, qabeenya, taayitaaa, sadarkaa barnootaa fi kan kana fakkaatu bu'uureeffata. Caasaan Afaan hawaasa tokko caasaalee hawaasa kunneen bu'uureeffachuun garaagarummaa agarsiisu danda'a. Garaagarummaan fayyadama Afaani haala kaanaan argamu ammoo looga hawaasaa jedhama.

Fakkeenyaaf Looga naannoo yoo fudhanne, Oromiyaa Bahaatti nagaa gaafachuuf, 'akkam' yoo jedhamu Oromiyaa Lixaatti immo 'atam' jedhu. Akkasumas, Bahaa Oromiyaatti 'dalagaa' jechi jedhamu Lixa Oromiyaatti immo 'hojii' jedhama. Gama looga hawaasaa yoo dhufne garuu, hawaasa tokko keessa namoonni sadarkaa fi hojii adda addaa qabu. Fakkeenyaaf, hojjataan buufata fayyaa keessa hojjatu fi waajjira qonnaa keessa hojjatu, jechoota ogummaatti yoo fayyadamani dubbatan inni tokko kan isa tokko wallaluu danda'a. Haata'uu malee, Afaaniin walii ibsuu danda'uu waan ta'eef waligaltee isaanirratti dhibbaa hin fidu.

Afaan tokko loogota adda addaa qabaachuun isaa miidhaa hin qabu. Inuumaa bal'iina Afaaniichaa agarsiisa. Gabaabumatti, haala qabatamaa keessatti yoo ilaallu Afaaniifii loogni adda addaa. Afaan loogaan yoo walbira qabamu, namoota hedduun kan dubbatamu, walta'iinsa loogawwanii kan ta'e, caasaa fi qabiyyee isaanitiinis sooressa kan ta'ee fi of danda'ee uummanni abbaan Afaanichaa ittiin waamamu Afaani. Kanaafuu, loogni Afaan Oromoo dagaagina Afaan Oromoof abdii guddaa dha.

Madda: Kitaaba barataa kutaa 9ffaa bara 2005 maxxanfamerraa fooyyeffamee fudhatame

I, Gaaffiiwwan armaan gadii dubbisa olirratti hunda'uun 'Dhugaa' ykn 'Soba' jechuun deebisi

- _____1, Loogni guddiina Afaan tokkootiif gahee olaanaa qaba.
- _____2, Akka yaada dubbiisichaatti loogni gufuu guddiina Afaan tokkoti.
- _____3, Ummanni Oromoo inni baha, lixa, kaabaaf kibba jiru salphaatti waliigala.
- _____4, Eessumayyu haa dhufanu , namoota Afaan Oromoo dubbatan jiddu garaagarummaan tokkollee hin jiru.
- _____5, Sadarkaan barnootaa fakeenya looga naannooti.

II, Jechoota garee 'A' jala jiran hiika isaani garee 'B' jalatti walitti firoomsi.

'A'	'B'
_____1, ilaalcha	a, baay'ee
_____2, hayyoota	b, waliigalte
_____3, walta'iinsa	c, burqaa
_____4, hedduu	d, beektoota
_____5, madda	e, yaada

III, Qubee deebii sirri ta'ee filadhu.

- _____1, Akka dubbiisiichaatti hiikaan jechaa korniyaa jedhu maal ta'a?
a, sanyii b, saala c, hojii d, seera
- _____2, Akka dubbiisa kanaatti dalagaan maal bakka bu'a?
a, nama b, horii c, sanyii d, hojii
- _____3, Akka yaada barreeffamiichaatti jechi "garaagarummaa" jedhu maalin walitti dhufaa
a, addaaddummaa b, tokkummaa c, lammummaa d, hunda
- _____4, Garaagarummaan fayyadama Afaani ----- jedhama.
a, addaaddummaa b, garaagarummaa c, looga hawaasaa d, uummata
- _____5, Akka dubbiisa armaan olitti jechi hayyoota jedhu ----- ta'a.
a, abshaala b, qaruute c, beektoota d, hunda

IV, Bakka duwwaa armaan gadii irratti jechoota kanaa gadiitti keennaman fayyadamuun guuti.

loogota hawaasaatiin ogummaatti Maalummaan dagaagiina

- 1, Loogni Afaan Oromoo ----- Afaan Oromoof abdi guddaa dha.
- 2, Afaan tokko ----- adda addaa qabaachuun miidhaa hin qabu.
- 3, Dubbattoonni Afaan tokkoo teessuma lafaatiinis ta'ee caasaa ----- wali irraa fagaachuu danda'u.
- 4, Hojjattoonni waajjiraalee garaagaraa keessa hojjatan jechoota ----- yoo fayyadamani dubbatan inni tokko kan isa tokko walaalu danda'a.
- 5, ----- looga haayyoota garaagaraa biratti haala wal fakeenya qabuun hin muldhatu.

Dabalee B. Qormaata dubbisa barattoota kutaa 10ffaaf qophaa'ee

Maqaa _____ Kutaa _____ Daree _____ Lakk _____

***Qajeelfama:* Dubbiisa Afaan Oromoo armaan gadiitti dhihaate ergaa dubbiisiichaa, hiika galumsa jechoota haarawaa tilmaamun xiyyeeffanno itti keennun hubannoon dubbisiti gosoota qormaata siif dhihaatan haala gaafatamteen deebii isaani barreessi.**

Kallachaa fi Caaccuu

Kallachaa fi Caaccuun meeshaa hoodaa jilaaf qabatani dha. Goosa Oromoo tokkorraa kan biraa keessatti ulfinni kallachaa fi caaccuu kan wal caalu yoo ta'eelle iddoo hundatti beekamaa dha. Kallachi meeshaa hoodaa dhirri qabatu yookiin addatti kaayyatu yoo ta'u, Oromoota Maccaa fi Tuulamaa biratti meeshaa isaaf qophaa'e keessa kaa'u malee ifatti hin muldhisan. Yaa ta'uu malee, Oromoota Gujii Arsii fi Booranaa biratti yeroo jilaa fi gadamoojjii ifatti addatti keeyyatani deemu. Kallachii aadaa ummata Kuushiin kan wal qabate yammu ta'u, mallattoo dhaloota fi itti fufiinsa sanyii ilma namaa kan agarsiisu dha. Kanaafuu, iddoo jilaa, gaa'iila, araaraa, irreessaa fi k.k.f keessatti ulfiinaaf dhihaata.

Caaccuun meeshaa hoodaa dubartiin ifatti qooma ishiitti qabattu dha. Akkuma Kallachii ulfiina qabuutti Caaccuunis ulfiina wal qixxee qabdi. Kanaafuu, iddoo seera tumaa kamirrattuu jaartiin Cifiree (haadhaa Caaccuu) kan abbaa warraa ishee wajjiin buttaa qalte ykn gadaa hulluuqxe dha. Kallachii ulfiina dhiirri qabu kan bakka bu'uu yoo ta'u Caaccuun ammo kan dubarti ibsa. Kallachaa fi Caaccuun fuulduratti wanti hamaan hin raawwatamu; hin dubbatamu. Meeshaan hoodaa kun lamaanu jidhaa fi hoormaata kan ibsan ta'uu maanguddoonni ni dubbatu.

Waa'ee Bokkuu fi Siinqee akkasumas Kallachaa fi caaccuu kaasuun wanti barbaachiiseef adeemsa sirna Gadaa keessatti saala lamaaniifu mallatto kabajaa akka mooggaasaa fi kabaja wal qixaa kennaa deemu ibsuufi. Kun immoo, sochii jiru ilma namaa fi hawaasummaa keessatti saalli lamaanu kan addaan hin baanee fi waliin sochoo'an ta'uu waan hubatame fakkaata. Bokkuu fi Siinqeen ulee kabajaa jilaa fi araaraa dhiiraa fi dubartiin qabatamu dha. Kallachaa fi Caaccuun meeshaa hoodaa dhiirri fi dubartiin qabataniifi hoormaata dhala namaa kan ibsu dha.

Madda: Qormaata xumura biyyoolessaa kutaa 10ffaa bara 2006 qophaa'ee irraa fooyyeffamee fudhatame

I, Gaaffiiwwan armaan gadii 'Dhugaa' ykn 'Soba' jechuun deebisi

_____ 1, Bokkuu fi Siinqeen meeshaa dubartootaati.

_____ 2, Jaartiin Cifiree kan abbaan manaa ishee wajjiin gadaa hulluuqxee dha.

_____ 3, Bokkuu fi Siinqeen ulee kabajaa jilaa fi araaraa dhiirrif dubartiin qabatani dha.

_____ 4, Caaccuun meeshaa hoodaa dubartiin ifatti qomashiitti qabattu dha.

_____5, Kallachii fi Caaccuun meeshaa hoodaa jilaaf qabatani dha.

II, Jechoota garee ‘A’ jala jiran hiika isaani garee ‘B’ jalatti walitti firoomsi.

A	B
_____6, Jaarti Cifiree	a, ulee kabajaa fi araaraa dhiiraa
_____7, Kallacha	b, ulee kabajaa fi araaraa dubarti
_____8, Caaccuu	c, meeshaa hoodaa dhiirri addatti kayyatu
_____9, Bokkuu	d, meeshaa hoodaa dubartiin qomatti kayyattu
_____10, Siinqee	e, hadha manaa abbaa warraashee wajjiin Buuta qalattedha

III, Qubee deebii sirri ta’ee filadhu

_____1, Hima meeshaa hoodaa jilaaf qabatani dha, jedhu keessatti, hoodaa jechuun_____

- a, salphina b. sodaa c, safuuu d, dubartii

_____2, _____meeshaa hooda jilaaf qabatani dha.

- a, Kallachaa fi Eeboon b, Kallachaa fi Caaccuun c, Eeboo fi Caaccuun d, Caaccuu fi uleen

_____3, Kallachi iddoo kam faatti dhiyaata?

- a, iddoo ga’eela b, iddoo jilaa c, iddoo araaraa fi irreessa d, hunduu deebi dha

_____4, Ulee kabajaa fi araaraf dubartiin qabattu maal jedhama?

- a, Ulee b,Caaccuu c, Siinqee d, Bokkuu

_____5, _____kan abbaa manaashee wajjiin Gadaa hulluqxee dha.

- a, Hadha kallachaa b, Jaarti Cifiree c, Hadha dubbii d, Haadha Bokkuu fi Caaccuu

IV Bakka duwwaa jechoota/ gaaleewwan dubbiiicha keessaa bahaniin guutuu taasiisi barreessi.

Bokkuu fi Siinqeen

hoodaa

Siinqeen

Kallachi

1 _____ulee kabajaa fi araaraa dhiiraa fi dubartiin qabatani dha.

2, _____iddoo araaraa, irreechaa fi cidhatti dhihaata.

3,_____ meeshaa hoodaa dhiirri qabatu dha.

4, _____ ulee kabajaa fi araaraa dubartiin qabattu dha.

5, Meeshaan _____ kun lamaanu jidhaa fi hormaata kan ibsan ta'uu maanguddoonni ni dubbatan.

Dabalee C. Af-gaaffii barsiisotaaf dhiyaate

Yuunivarstii Jimmaa

Kolleejjii Saayinsii Hawaasaa fi Huumaanitiitti Muummee Afaan Oromoofi Ogbarruu

Kabajamaa barsiisaa/siistuu! Kaayyoon guddaan af-gaaffii kanaa waraqaa qorannoo digirii lammaffaa guutachuuf, mataduree, “**xiinxala hubannaan dubbisuu barattoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa manneen barumsaa sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo**” jedhaman irratti qorannoo gaggeessuufidha. Kunis, barattootni Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa manneen barumsaa sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Harootti barachaa jiran barreeffama dubbisa isaaniif dhiyaate hubannaan dubbisaniif hubachuu danda’uu isaaniif xiinxaluun sadarkaa irratti argamu adda baasuun furmaata kennuufidha. Kanaafuu, hirmaannan keessan milkaa’ina qorannichaatiif murteessaa waan ta’eef, ragaa dhugaafi qabatamaa ta’e akka gumaachitan kabajaan isin gaafadha. Deebiin isin kennitan qorannoo kanaaf bu’aa guddaa qaba. Debiin keessan iccittiin isaa nieeggama. Gargaarsa naa gootaniif hedduu galatoomaa!

I. Odeeffannoo dhunfaa

1. Mana barumsaa:_____
2. Saala: Dh:_____Dub:_____
3. Umurii:_____
4. Sadarkaa barumsaa:_____
5. Barnoota itti eebbiffame: kan ijoo (major) _____kan aantee (minor) _____
Kan biroo:_____
6. Bara tajaajilaa:_____
7. Baay’ina wayitii Afaan Oromoo torbanitti barsiisu/stu_____

Kutaa II. Af-gaaffii cufaa barsiisotaaf dhiyaate

Qajeelfama: Barsiisaa/Barsiistuu!

Gaaffilee hubannoon barsiisuu barattootaa siif dhiyaatan kana haala hojii baruufi barsiisuu keessatti raawwatamaa ture yeroo deebii kee kennitu: 4=yeroo hunda, 3=yeroo baay’ee, 2=darbe darbee, ykn 1= gonkumaa jechuun iddoo qophaa’ee irratti kenni.

Lak	Dhimma xiyyeeffannaa	4	3	2	1
1	Barattoonni gaaffiilee dubbisa booda dhiyaatan irratti hubannoo dubbisa irraa argatanifi muuxannoo isaanii walitti fiduun gareen mari'atani ykn dhunfaadhaan dareef akka dhiheessan hangam taasistuu?				
2	Barattoonni dubbisa isaaniif dhiyaate hubannaan akka dubbisan hangam deeggartu?				
3	Haala barattoonni barreeffama dubbisa tokko dubbisanii hubachuu danda'aniifi gilgaalota dubbisicha bu'uureeffate hojjechuu danda'an irratti xiyyeeffannaa kennuun hangam barsiistu?				
4	Barattoonni gaaffiilee dubbisa irratti hunda'anii dhiyaatan sirnaan raawwachuu isaanii hordoofanii sirreessuun duub-deebii hangam kennitu?				
5	Adeemsa dubbisa hubannaan dubbisuu barsiisuu keessatti barattoonni daree keessatti tarsiimoolee dubbisuu hordoofanii akka dubbisanii hubatan hangam taasistuu?				
6	Barreeffama dubbisa hubannoon dubbisuufi gilgaalota dubbisa irratti hunda'anii bahan hojjachuu irratti barattoonni kaka'umsa akka horatan hangam jajjabeessitu?				

Kutaa III. Af-gaaffii banaa barsiisotaaf dhiyaate

7. Barattoonni dubbisa Afaan Oromoo hubannoon akka dubbisan tooftaa maaliin jajjabeessita?

8. Hubannaan dubbisuu barattootaa waliin walqabatan hanqinaaleen mul'atam maal fa'i jettee yaada? Tarreessi

9. Dubbisa kitaaba bartaa keessatti dhiyaate hunda barattoonni akka daree keessatti dubbisan nitaasistaa? yoo deebiin kee lakki ta'e, sababa isaa tarreessi.

10. Daree keessatti barattoota Afaan Oromoo yeroo dubbisa baratan haala kamiin barsiista? _____

11. Dubbisa barreeffama Afaan Oromoo hubannaan dubbisuu barattootaa tooftaa maaliin adda baasta?

12. Manneen barumsaa kana keessatti barattootni dandeettii hubannaa dubbisuu isaani akka fooyyeeffatan dubbisa kitaaba barataa ala jiru barattootaaf ni dhiheessitaa? deebiin kee yoo lakki ta'ee sababni kee maali?

13. Hojii baruufi barsiisuu dubbisa wajjin walqabatee akka mana barumsa keessanitti rakkooleen jiran maal fa'i?

Dabalee D. Daawwannaa Daree

Cheekilistii daawwannaa daree barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaafi 10ffaa manneen barumsaa sadarkaa 2ffaa Yabbuufi Haroo keessatti gaggeessuuf qopha’ee. Adeemsa baruufi barsiisuu dandeetti dubbisu barnoota Afaan Oromoo daree keessatti gochaalee raawwataman ittiin adda bahan. Yeroo daawwannaa kana qorattuun daree keessatti gaggeessitu gochaaleen raawwatameef ‘eeyyee’ fuuldura mallattoo (✓) kaa’uun, yoo hin raawwatamne ta’ee ammoo ‘lakki’ fuuldura mallattoo (X) kaa’uun adda baafati.

Kutaa I. Odeeffannoo waliigalaa

1. Maqaa Mana Barumsa:_____
2. Kutaa daawwatame:_____
3. Daree daawwatame:_____
4. Guyyaa daawwatame:_____wayitii:_____Yeroo:_____

Kutaa II. Dhimmoota hubannaa dubbisuu barattootaaf gahe qabu jedhamee daawwannaan daree irratti xiyyeeffatu

lak	Daree keessatti gochaalee hubannaa dubbisuuf raawwataman	Barsiisaa 1ffaa					
		Daawwannaa 1ffaa		Daawwannaa 2ffaa		Daawwannaa 3ffaa	
		Eeyyee	Lakki	eeyyee	lakki	eeyyee	lakki
1	Adeemsa barruufi barsiisuu dandeetti dubbisu gaggeeffamu keessatti barsiisaan Afaan Oromoo barattoonni dubbisa kitaaba barataa keessatti dhiyaatu tarsiimoolee dubbisuu hordofanii akka dubbisanii hubatan ni qajeelchaa?						
2	Hubannaan dubbisuu barattoota akka gabbatuuf, barsiisaan yeroo dubbisa barsiisu xiyyeeffannaa itti kennee barsiisa? barataan hoo						

lak	Daree keessatti gochaalee hubannaa dubbisuuf raawwataman	Barsiisaa 1ffaa					
		Daawwannaa 1ffaa		Daawwannaa 2ffaa		Daawwannaa 3ffaa	
		Eeyyee	Lakki	eeyyee	lakki	eeyyee	lakki
	xiyyeeffannaan barataa?						
3	Barsiisaan daree keessatti yeroo dubbisa barsiisuu barattoota dubbisuu irratti hirmachisee? barataan hoo fedhiin hirmataa?						
4	Barsiisaan yeroo hubannaa dubbisa daree keessatti barsiisuu hiika jechoota haala galumsarraa akka hubatan barattoota ni hubachiisaa? barataan hoo ni hubataa?						
5	Gaaffilee dubbisa booda dhiyaatan barattoonni akka hojjetan taasisuun duub-deebii ni kennama? Barattoonni manneen barumsichaa dubbisa irratti hunda'ee gaaffiilee gaafataman sirnaan hubbatani hojjetu?						
6	Barattoonni dubbisa isaanii dhiyaate irra hubannoo argatanifi muuxannoo qaban waliin akka walqabsiisanii dhunfaanis ta'e gareedhaan mari'atani dhiheessan ni taasistuu?						

Dabalee E. Sakatta'a dookimeentii

Kutaa I. Odeeffannoo waliigalaa

Maqaa mana Barumsaa_____

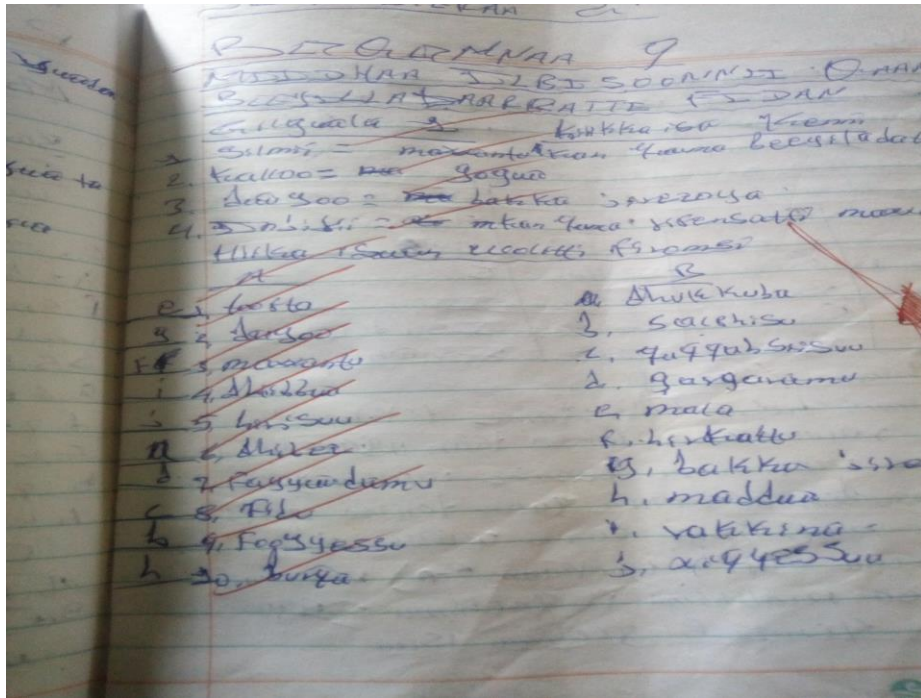
kutaa_____

Daree_____

Guyyaa dabtara barataa ittii sakatta'ame _____

Kutaa II. Cheekilistii raawwii gilgaalota dubbisa bu'uureffatee dabtara barataa irraa ittiin sakatta'ame

1. Barreeffama dubbisa tokko bu'uura godhachuun gaaffiilee dubbisa barattootaaf kenname hojjetame adda baasuu
2. Barreeffama dubbisa tokko bu'uura godhachuun gaaffiilee dubbisa barattootaaf kenname hojjetame keessa kan barsiisan/istuun sororfame adda baasuu
3. Gilgaalota dubbisa irratti barattootaaf kennaman keessaa gara caalaa maalratti akka xiyyeeffatu? walduraa duuba sadarkeessuun kaa'ii
 - Hiika jechootaa galumsarraa kennuu_____
 - Hiika faallaa jechootaa galumsarraa kennuu_____
 - Hiika kallattii jechootaaf kennuu_____
 - Gaaffii dubbisicha irratti hunda'eef ibsa kennuu_____
 - Gaaffii hubannoo dubbisa irraa argame muuxannoo qaban waliin waliitti fiduun deebii kennuu_____
 - Gaaffii bakka duwwaa guutuu_____
 - Gaaffii dhugaafi sobaa_____
 - Gaaffii walitti firoomsuu_____

Pileetii 3. Sakatta'aa dabtara barattootaa irratti taasifame.